

Forskning om Europafrågor vid Göteborgs universitet 2015

Norden i Europa:

Rörelser, resor, föreställningar 1945-2014

Redaktörer: Johan Järlehed och Katharina Vajta

Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet
Skrift nr 28

©2015 Centrum för Europaforskning/Författarna
Tryck: Kompendiet, Göteborg 2015
ISSN: 1104-5507
ISBN: 978-91-89608-39-9

Innehållsförteckning

Förord.....	5
Presentation av de medverkande.....	7
Frihet är det bästa ting... Svensk musik i kalla krigets Europa.....	9
<i>Sten Dahlstedt</i>	
Var finns Norden? Framställningar i tysk efterkrigs- och samtidslitteratur	31
<i>Edgar Platen</i>	
Mörka moln över röda stugor. Konstruktionen av det svenska i samtida tyskspråkig populärkultur.....	51
<i>Linda Karlsson Hammarfelt</i>	
Äkta vara? Norden och autenticitet i svenska turistbroschyrer	71
<i>Johan Järlehed</i>	
Nordic family policies in a European context.....	95
<i>Ulla Björnberg</i>	

Förord

Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet (CERGU) har till syfte att stimulera mångvetenskaplig forskning kring Europafrågor. Nätverket har funnits sedan 1992 och engagerar idag ett drygt 30-tal forskare verksamma vid de humanistiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna samt Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.

Varje år arrangeras den så kallade Europaforskardagen då forskare knutna till CERGU tillsammans med inbjudna gäster från andra universitet presenterar och diskuterar pågående forskning kring ett särskilt tema. Denna bok samlar fem av bidragen till 2014 års Europaforskadag som hölls på temat Norden i Europa.

Genom historien har skilda föreställningar om Norden skapats och uttryckts i olika delar av Europa. De har påverkat beskrivningarna av både Europa och Norden som specifika kulturella rum, och de har bidragit till att politiska, ekonomiska och filosofiska intressen och värderingar kopplats till bestämda geografiska områden. Det finns därför en spännande mångtydighet i själva begreppet Norden, och denna mångtydighet vill bokens olika artiklar belysa. Norden ses här omväxlande som en rent politisk enhet, en geografisk plats, ett kulturellt rum, och ett inre tillstånd. Genomgående fungerar Norden dock som en projektionsyta för strömningar och föreställningar, ofta positiva sådana, varför det också utgör ett mål för drömmar och resor. Men vi finner även en rörelse mot en mörkare och mer kritisk Nordenbild som löper som en röd tråd genom flera av bidragen.

Med denna skrift vill vi redaktörer bjuda in läsaren till en resa genom Europa. Första anhalten är den europeiska efterkrigstidens jazzhuvudstad Paris: Musikforskaren Sten Dahlstedt låter oss följa svenska jazzmusikers färd från Sverige söderut och lotsar oss genom jazzens influenser i den franska huvudstaden. Men finns egentligen ett Norden att utgå ifrån eller bege sig till? Och vad är i så fall Norden? Över Norden som imaginärt rum reflekterar den tyske litteraturvetaren Edgar Platen, då med utgångspunkt hos tyska författare som Andersch och Richter, bland andra. Därefter får vi följa utvecklingen av populärkulturella föreställningar om Norden: Linda Karlsson Hammarfelt, även hon litteraturvetare, analyserar

tyska filmer och deckare vars handling förlagts dit. Sociolingvisten Johan Järlehed håller oss sedan kvar i Sverige, för att därifrån studera Sverigebildens förvandlingar i svenska turistbroschyrer: Hur ska dessa tilltala olika europeiska länder och visa på ett 'autentiskt' Norden? Och i ett sista kapitel får läsaren genom sociologen Ulla Björnberg ta del av de sociala och politiska utmaningar som nordisk familjepolitik och välfärdsmodell idag står inför.

Göteborg, april 2015

Johan Järlehed Katharina Vajta

Presentation av de medverkande

Ulla Björnberg är professor emerita i sociologi vid Göteborgs universitet. Hon har främst forskat om familjepolitik, kön och familj, ofta i samarbete med olika forskarteam i Europa. Hon har också forskat på relationer mellan generationer och om asylsökande familjers hälsa och välbefinnande. Hennes senaste projekt var en studie av utmaningar för familjepolitik i de nordiska länderna. Medlem i styrelsen för Internationella sociologförbundet (ISA) 2006-2011. Medlem i styrelsen för Europeiska Sociologförbundet i nätverket "Families and intimate lives" till 2013. Medlem i styrgruppen för Centrum för Europaforskning vid Göteborgs Universitet 2005-2011 (CERGU).

Sten Dahlstedt är professor emeritus i musikvetenskap vid Uppsala universitet. Han har tidigare varit universitetslektor och professor i idéhistoria vid Södertörns högskola. Han har publicerat en rad uppsatser och böcker av vilka den senaste är *Folk, kultur och folklig musikkultur: Idéer bakom folkliga musikskolan i Ingesund* (2013).

Johan Järlehed är lektor i spansk språkvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning kretsar kring samspelet mellan språk, kultur och identitet i olika sociala genrer och fält. För närvarande studerar han hur kulturell särart representeras, regleras och förstås i skyltar och andra inskriptioner i det urbana rummet i Galicien och Baskien. Hans senaste publikationer återfinns i *Social Semiotics* (25/2, 2015): "Typographic Landscaping: Creativity, Ideology, Movement" (med Adam Jaworski) och "Ideological framing of vernacular type choices in the Galician and Basque semiotic landscape".

Linda Karlsson Hammarfelt är postdoktor vid Institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet samt Arbeitsstelle für interkulturelle Literatur- und Medienwissenschaft, Universität Hamburg med det VR-finansierade projektet *Det fluida jaget. Water Writing som transkulturell strategi i samtida tyskspråkig skönlitteratur*. Till hennes forskningsintressen hör modern och samtida tyskspråkig litteratur, transkulturalitet och genusstudier. Utvalda publikationer: *Praktiken im Zwischenraum. Transitorisches Schreiben bei Katja Lange-Müller*. München 2012 (Diss.);

Red. med Edgar Platen: *Der reisende Europäer*. München 2014; "Literatur an der Grenze der Kartierbarkeit. Ransmayrs *Atlas eines ängstlichen Mannes*". I: *Studia Neophilologica*, Nr. 1, 2014.

Edgar Platen disputerade 1993 vid GH Universität Duisburg, var lektor i tyska (litteraturvetenskap) vid Umeå universitet från 1994 till 2000, där han även blev docent 1998. Sedan 2001 är han professor i tyska med litteraturvetenskaplig inriktning vid Göteborgs universitet. Hans forskningsområden är tyskspråkig litteratur från 1800-talet tills idag, berättar- och litteraturteori, migration och transkulturalitet. Senaste publikationer: *Der reisende Europäer* (utgiven med Linda Karlsson Hammarfelt), München 2014; *Leitkulturen und Wertediskussionen* (utgiven med Martin Hellström), München 2014.

Katharina Vajta är universitetslektor och docent i franska, för närvarande verksam som proprefekt och utbildningsansvarig viceprefekt vid Institutionen för språk och litteraturer vid Göteborgs universitet. Hon representerar Humanistiska fakulteten (GU) i styrgruppen för CERG.U. Hennes forskning har främst ett sociolingvistiskt och didaktisk perspektiv, då även historiskt, med utgångspunkt i främst diskursanalys och multimodalitet. Forskningen bedrivs framför allt inom fälten språk och identitet, språk och nationalism, och interkulturalitet.

Frihet är det bästa ting...

Svensk musik i kalla krigets Europa

Sten Dahlstedt

Det andra världskrigets slutskede präglades av en tilltagande spänning mellan de segrande makterna, i synnerhet mellan USA och Sovjetunionen. Båda hade spelat en avgörande roll för utgången av kriget och styrande på båda håll var väl medvetna om den egna betydelsen. Spänningen levde kvar efter krigsslutet. I dess skugga fick åtminstone en generation ungdomar växa upp med möjligheten att ett globalt kärnvapenkrig mellan dessa båda makter endast låg en knapptryckning borta från verkligheten.

Relativt snart tog sig spänningen ideologiska uttryck. Den förvandlades till ett nytt slags krig som framför allt utspelade sig i människors medvetande. Inte minst beträffande kultur och livsstilar gällde det att välja mellan sådant som representerade öst och det som hörde hemma i väst. Till slut skulle det finnas en opinion som inte kunde se andra alternativ än kommunistisk diktatur och kapitalistisk frihet. Begreppet *frihet* stod politiskt, filosofiskt och till och med estetiskt i debattens centrum. Ordet blev ett av de politiskt mest laddade under det kalla krigets inledningsperiod. USA och dess allierade inom det som från 1949 skulle kallas NATO presenterade sig som ”den fria världen” i kontrast till de länder som mer eller mindre tydligt kontrollerades av Sovjetunionen. Där blev talet om frihet mer lågmält och kvalificerades vanligen till att gälla ”egentlig frihet” eller ”sann frihet” (Saunders 1999).

Att begreppet i sig knappast var oproblematiskt framgick när den brittiske filosofen Sir Isaiah Berlin 1958 publicerade sin banbrytande uppsats om de två frihetsbegreppen (Berlin 2006). Han pekade på nödvändig-

heten av en distinktion mellan *negativ* och *positiv* frihet. Den förstnämnda formen handlade om frihet *från* begränsningar som kan läggas på en människa av andra. Den senare formen representerade frihet *till* något, vilket handlade om möjligheterna och förmågan att nå ställda mål, exempelvis för en människa att utveckla en självständig personlighet. I mycket ville Berlin återupprätta delar av äldre frihetsbegrepp, som vanligen förutsatte och undvek att problematisera normer och värderingar vilka var giltiga i det existerande samhället eller i en förefintlig kultur.

Det Berlin avsåg med negativ frihet var inte i första hand frihet till omedelbar behovstillfredsställelse, utan snarare ett tillstånd där alla dörrar var öppna för en människa att välja världsbild och livsform. Som många, däribland han själv, uppmärksammat var de båda frihetsbegreppen motsäggande. Eftersom människors ställningstaganden till frågor av det slag det handlade om inte enbart grundade sig på renodlat logiska ställningstaganden, utan också vilade på kulturellt bestämda världsuppfattningar, såg han visserligen begreppens motsägelsefullhet som ett problem, men samtidigt som ett ofrånkomligt faktum i en värld med många skilda kulturer.

Berlins föreställningar om positiv frihet var genomgående mycket försiktiga, inte minst på grund av att de lätt gled över i något slags ställningstagande beträffande vem eller vilka som skall ha rätt att styra andra respektive vilka kulturella perspektiv som skulle accepteras som giltiga. I stället tycks han i hög grad ha lämnat det öppet för den enskilde individen att själv välja föreställningar och livsform, utan strävanden att försöka inkräkta på andras frihet. Problemet med dessa föreställningar tycks ha varit att han såg friheten som en individuell egenskap och inte fördjupade sig i den kollektiva aspekten av kulturella föreställningar och livsformer och deras betingelser. En sådan betoning av det individuella perspektivet hörde 1940- och 1950-talen till.

Inom musiken representerades efter 1945 jazzen och populärmusiken de mest omedelbara formerna av frihet. De såg ut att rymma mycket av frihet från etablerade normer och värderingar, men också de hade under sin historia påverkats av flera kulturer. Mycket få reflekterade över att improvisation och ”fritt” samspel nödvändigtvis återgick på gemensamma normsystem. En sida av detta gällde jazzmusikers sätt att förhålla sig till varandra i samband med en spelning (Becker 2000). Den viktigaste sidan var emellertid de skilda tonspråk som präglade olika improvisationsstilar. Deltagande musiker förväntades ta sig an sina uppgifter med sådana medel som överensstämde med den stil i vilken de skulle spela (DeVeaux 1991; Wilf 2012).

Redan i mellankrigstidens Europa förknippades jazzimprovisation och utlevelse med den frihet och med det förhållningssätt som hade sina rötter i Amerika. Till detta bidrog inte minst Louis Armstrongs och Duke Ellingtons konsertturnéer under en period då intresset för det exotiska i främmande kulturer var stort. Tendensen blev knappast svagare med det kalla kriget. För många framstod gärna jazzimprovisation som ett uttryck för total frihet, trots att det i själva verket handlade om stilkänsla och performativitet i sina mest koncentrerade former. Vid 1950-talets mitt började radiostationen *Voice of America* sända jazz som kunde avlyssnas över stora delar av världen. Programvärden Willis Conover talade där varmt om ”frihetens musik”. Den ryske författaren Vasilij Aksionov, som upplevde sändningarna från motsatt sida av järnridån, talade om jazzen som ”Amerikas hemliga vapen nummer ett..., ett slags gyllene glöd över horisonten” (Bayles 2005: 49).

Även på ett annat plan spelade föreställningarna om frihet en viktig roll, då i samband med den traditionella västerländska konstmusiken. Med inspiration från det tidiga 1900-talets diskussioner inom fysiken och framför allt från den nya informationsvetenskap som utvecklats under kriget, kopplades intresset för frihet till sådana sammanhang som rörde kausalitet och funktionella samband. Det som varit en möjlighet att frigöra sig från tonala och rytmiska band blev förutsättningar för att styra förlopp i en musikalisk rymd vilken upplevdes vara helt fri från traditionsbundna värden och tyckanden. Såväl inom jazzen som när det gällde den västerländska konstmusiken dominerade en mycket romantisk bild av den skapande individen och dennes möjligheter.

Artikeln kommer i det följande att handla om strävandena att under det kalla krigets dryga första årtionde föra ut svensk musik till en bredare, europeisk publik och utifrån vilka förutsättningar detta kunde lyckas. Det är värt att erinra om att Sverige vid tiden för andra världskrigets slut ur ett internationellt perspektiv var något av ett musikaliskt u-land. Visserligen kunde ensembler någonstans i den stora världen spela ett och annat verk av en svensk tonsättare och Emanuel Jonassons *Gökvalsen* framfördes också utanför Sveriges gränser. Men lång tid återstod till dess att jazzvänner över hela Europa skulle sörja en bortgången svensk pianist och internationella artister skulle stå på kö för att kunna anlita svenska låtskrivare och inspelningsproducenter.

Om det var något som var särskilt påtagligt för den vanlige västeuropén under det kalla krigets första årtionde var det den starka ekonomiska tillväxten och – i dess spår – populärkulturens explosionsartade utveck-

ling. Nya medier lanserades och äldre förbättrades, till stor del på grund av de tekniska innovationer som kriget medfört. Utbudet av populärkultur ökade i kalla krigets och Marshallhjälpens Västeuropa, liksom möjligheterna till populärkulturkonsumtion. Några år in på 1950-talet gav ekonomin och demografin förutsättningar för en mer eller mindre självständig ungdomskultur, vilken bland annat blev en välkommen allierad i västmakternas strävanden att forma en ny tysk identitet (Poiger 1996: 577-581). På längre sikt skulle den brittiska populärmusikvågen med The Beatles på toppen bli ett slags andra kulmination efter 1950-talets *rock'n'roll fever*, men dit var det fortfarande ganska långt. Då handlade det inte bara om sånger, utan också om frisyrier, kläder och beteenden. Allt inom denna ungdomskultur var inriktat på självständighet, på vad som skulle vara kreativitet samt på att bejaka naivitet och öppenhet.

Det som här ska berättas är historien om två skilda händelser. De representerar var sin del av efterkrigstidens svenska musikhistoria och handlar båda om en strävan att ta del av ett större internationellt, eller åtminstone europeiskt sammanhang. Historien belyser förhållningssätt i det kalla krigets värld. Vare sig det gällde att ha tillräcklig stilkänsla och spelskicklighet för att röra sig i jazzens senaste inestilar eller att säkert kunna hantera de kompositoriska styrmedlen blev den svenska musikens väg ut i stora världen dess alldeles egna.

Artikelns första del handlar om den så kallade Parisorkestern, eller *Swedish Jazz All Stars*, som bandet officiellt hette. Den kom mer eller mindre på ett bananskal till jazzfestivalen i Paris 1949 och gjorde där stor lycka. I samband med detta finns skäl att beröra en jazzgenre i förvandling med dess kulturella och politiska kopplingar. Den andra delen har sin utgångspunkt i modernistisk svensk konstmusik, som hade växt sig stark i 1940-talets mer eller mindre isolerade svenska drivhusmiljö. Där fokuseras på tonsättaren Karl-Birger Blomdahl, som i början av 1950-talet hade sina första internationella framgångar och den position hans musik gav honom i förhållande till de tongivande rörelserna i det internationella musiklivet. Också här handlade det om politiska och kulturella kopplingar och inte minst om frihet.

Till Paris

Med krigsslutet visade USA:s afroamerikanska befolkning allt tydligare ambitioner att nå ett större politiskt inflytande. Bakgrunden var komplicerad men de betydelsefulla insatser befolkningsgruppen svarat för under

kriget spelade en viktig roll. Samtidigt fick den framväxande ungdomskulturen klarare konturer. Med rötter i afroamerikansk kultur och med en huvudsakligen ung publik gjorde detta att den nya jazz som hade lanserats under beteckningen *bebop*, framstod som en musik med socialt och kulturellt budskap. Kvaliteterna i denna nya musik bidrog i hög grad även till att ge jazzen en kulturell status som konstmusik. Ändå hade bebop knappast varit något estetiskt projekt i teoretisk mening, utan snarare resultatet av en kollektiv strävan att erövra nya uttrycksmedel. Det gemensamma var i första hand viljan att spränga sociala och kulturella gränser.

I minst två avseenden var jazzen en musik som signalerade frihet. Det rörde sig om en amerikansk kultur, som stod under stark ideologisk kritik från nazisterna, inte minst för att många av dess främsta företrädare var afroamerikaner eller judar. Den var också musikaliskt provokativ gentemot en värld som hyllade det etablerade och knäsatta. En rad nya och mer eller mindre fräcka grepp som förekommit i de kommersiellt mycket lyckosamma storbandssättningar före och under andra världskrigets inledningsskede hamnade i centrum för unga musikers intresse. De arbetade med snabba tempi, oväntade melodiska vändningar, asymmetrisk frasering samt ackordföljder som låg längre bort från vad lyssnarna förväntade sig, vilket förstärkte de enskilda klangernas karaktärer. De lyfte också fram den lilla ensemblen som central för detta slags musik.

Dessa förändringar med rötter i den afroamerikanska musikens djupaste traditioner resulterade i en ny revolutionerande typ av jazz. Upphovet var en grupp numera legendariska musiker med New York som bas: Charlie Parker, John Birks "Dizzy" Gillespie, Thelonius Monk och Charlie Christian, för att bara nämna några. I det långa perspektivet framstår förändringarna som än mer komplicerade. Redan under 1940-talets senare del framträdde en strävan att jämna ut de starka musikaliska, känslomässiga och performativa inslagen i musiken. Möjligen var detta uttryck för ett slags strävan mot det objektiva. Ofta handlade det helt enkelt om att använda spelsätt som inbegrep självvalda begränsningar, ibland kunde det också vara uttryck för en tendens att närma jazzen till modernistiska uttryckssätt inom den moderna västerländska konstmusiken och någon gång kunde det vara uttryck för en mer eller mindre omedveten strävan att förena bebop med en äldre, mer lätthanterlig och lättbegriplig swingtradition (Porter 1999: 422-423; DeVeaux 1991).

Musikaliskt innebar det en förkärlek för mjukare artikulation, en förkärlek för små dynamiska nyanser, lägen i mellanregistren och ett återhållet eller till och med undertryckt utnyttjande av klangfärger. I många

sammanhang rörde det sig om en subtil balans mellan improviserat och komponerat – eller arrangerat – material, där det även kunde finnas plats för rent kontrapunktiska avsnitt som närmade denna musik till den västerländska konstmusiken. I den mån detta slags jazz brukar betraktas som en självständig stil kallas den *cool jazz*. Tidiga inspelningar finns med Stan Getz, exempelvis i *Early autumn* (med Woody Hermans orkester, 1948), i *Intuition* med Lennie Tristanos sextett (1949) och, framför allt, i Miles Davis legendariska nonetteinspelningar från 1949-50 som samlats på albumet *Birth of the cool*.

Sverige hade redan före kriget försiktigt manifesterat sig som en nation där jazzen kunde trivas. Jazzintresset var stort. Om recensenterna ofta kunde vara nog så oförstående, så talade publikens mottagande av Louis Armstrong 1933 och Duke Ellington 1939 för detta. Under 1930-talet hade svenska orkestrar med en swing- och dansmusikrepertoar haft framgångar i Tyskland. De unga musikerna lyssnade på Benny Goodman, Artie Shaw och Ellington. Kriget drabbade visserligen inte Sverige direkt, men det innebar att svenska konstnärer i allmänhet och inte minst jazzmusikerna isolerades från den internationella utvecklingen.

Tillgången på nyheter från USA begränsades, liksom möjligheterna att komma över de skivor som spelades in. Samtidigt framstod swingmusiken, liksom en stor del av den USA-influerade populärmusiken överhuvudtaget, som en symbol för USA, England och ”den fria världen”. I synnerhet de amerikanska krigsinsatserna i Europa ackompanjerades av radiosändningar som erbjöd olika former av musik, inte minst swing. I brist på skivor fanns engelska och, mot krigsslutet, amerikanska radiostationer på europeisk mark. Beredskapstiden erbjöd de svenska musiker som för tillfället inte var inkallade möjligheter att arbeta med sin egen teknik och sitt uttryck. Under åren närmast efter att fientligheterna upphört yppade sig enstaka möjligheter att få framträda i det krigshärjade Europa, men omständigheterna var i allmänhet ganska svåra. Emellertid ökade antalet gästspel i Sverige av amerikanska band och soloartister snabbt, vilket gav de svenska musikerna tillfällen att ta del av vad som hade hänt inom jazzen i USA under den första halvan av 1940-talet.

För det sena 1940-talets svenska musiker, som oftast hade fostrats i en swingtradition, var bebop en realitet att förhålla sig till. Redan 1946 kom Don Redmans storband till Stockholm. Med det följde pianisten Billy Taylor, som hade gedigen bebopförankring, och trumpetaren Don Byas, som hade rört sig i New Yorks innersta bebopkretsar. Strax före jul 1947 kom basisten Chubby Jackson i spetsen för sin egen *Fifth dimensional jazz*

group. Han skulle så småningom i *Metronome magazine* med viss förvåning berätta att svenska musiker var mycket nyfikna på bebop och att han hade gjort sitt bästa för att tillfredsställa nyfikenheten. Mer av sitt lystmäte skulle musikerna i Stockholmspubliken få när Dizzy Gillespie den andra februari 1948 med sitt storband framträdde på Vinterpalatset vid Norra Bantorget i Stockholm. Där fanns flera numera legendariska musiker, som John Lewis vid pianot och Kenny Clarke bakom trummorna. Även om storbandsarrangemangen kunde kännas lite fyrkantiga som förpackning åt de bebopidiom som var tänkta för smågruppsformatet, så var åtminstone bandleadarens sång och en hel del solon äkta vara.

Frankrike var sedan länge ett av Europas mest framstående jazzländer, tack vare både täta kontakter med USA och framväxten av en egen tradition. Den legendariske redaktören och jazzälskaren Hugues Parnassié organiserade i februari 1948 i Nice vad som förmodligen var den allra första jazzfestivalen någonsin. Den blev en framgång. Hans yngre kollega, författaren och jazzälskaren Charles Delaunay, bestämde sig för att upprepa denna genom att i maj påföljande år organisera en jazzfestival i Paris med namnet *Festival internationale de jazz de Paris*. Delaunay var son till konstnärsparet Sonia och Robert Delaunay, vilka hade representerat det speciella slag av kubism som Guillaume Apollinaire kallade "orfism".

När ryktet om festivalen nådde Stockholm och Nils Hellström, redaktör för tidskriften *Estrad* och något år senare organisatör av Charlie Parkers lyckosamma vistelse i Sverige, tog denne kontakt med Delaunay för att övertyga honom om att också ett svenskt band borde få medverka. De kom till slut överens om att Hellström skulle ordna ett band, som uppträdde utan gage och själv kunde bekosta resan till Paris. Hellström utgick från den "elitorkester", som röstats fram i *Expressen* våren 1949 och bland dess medlemmar valde han ut en också praktiskt fungerande orkestersättning. Den bestod av trumpetaren Gösta Törner, klarinettisten Putte Wickman, altsaxofonisten Arne Domnérus, tenorsaxofonisten Carl-Henrik Norin, barytonsaxofonisten Lars Gullin, pianisten Reinhold Svensson, basisten Simon Brehm, trummisen Sven Bollhem och – sist men inte minst – sångerskan Alice Babs.

För att någorlunda klara äventyret ekonomiskt ordnade Hellström en skivinspelning i Stockholm före avresan samt spelningar i Göteborg och Malmö längs vägen. Dit tog man sig med tåg, men från Malmö fortsatte resan mot Paris i en chartrad DC 3:a. Väl framme hamnade de i *Salle Pleyel*, den legendariska konsertlokal där också Charlie Parker och Kenny Dorham spelade samt Miles Davis, James Moody och Tadd Dameron spe-

lade. Den svenska jazzen fick med andra ord röra sig bland de stora elefanterna. I en intervju med Jan Bruér och Lars Westin beskrev Putte Wickman hur det kändes att hamna på festivalscenen:

Det blev en sagolik succé i Paris. Jag kan fortfarande inte fatta hur det gick till. För vi var inte särskilt märkvärdiga jämfört med andra musiker som spelade där. Orkestern innan oss i deras jättelika konsertsal Salle Pleyel var Vic Lewis engelska storband. Plötsligt började publiken att bua ut dom. Så dom drog ridån. Det kändes inte nåt vidare när vi skulle börja. Men vi klarade det på något sätt. Jag tycker att Gösta Törner var den som var bäst av oss, han spelade ärligt, i sitt idiom. Vi andra höll på och krånglade till det och skulle spela bebop som vi inte vuxit in i på något sätt. (Bruér & Westin 1999)

Wickmans minnesbild är i flera avseenden talande. Upplevelsen av succé är en viktig detalj, kontakterna med en annan och för 1940-talets svenska jazzmusiker ganska annorlunda publikkultur är en annan och berömmet åt Gösta Törner är en tredje.

Med tanke på vad som tidigare framgått finns skäl att understryka att den orkester som Hellström hade plockat ihop representerade flera generationer inom den svenska jazzen. Äldst var Gösta Törner, född 1912, och yngst var Lars Gullin, född 1928. De övriga var födda mellan 1919 och 1926. Viktigare än den nominella åldern var emellertid relationerna till musiken och spelsätten. Gösta Törner hade som tonåring börjat spela professionellt. Han var redan under 1930-talet en duktig trumpetare och djärv improvisatör. Just djärvheten spelade förmodligen en viktig roll för att han så pass väl fungerade tillsammans med yngre musiker, som visserligen var fostrade i den swingtradition, som Törner väl behärskade, men som efter 1945 hungrade efter allt det nya inom amerikansk jazz. Som Wickman påpekade spelade Törner på ett sätt som hunnit växa ut och bli ett med honom själv. För att ta Gullin som motpol, skulle han så småningom göra en, också efter internationella mått, fantastisk karriär. I Parisorkestern var han ännu en brådmogen 21-åring som senare skulle finna sin stil och sina samarbetspartners inom den gren av bebop som kallades *cool jazz*.

Wickmans beskrivning aktualiserar också det relativt välkända faktum att publik i sydeuropeiska länder har närmare till buandena – och ovationer – än sina nordeuropeiska och brittiska motsvarigheter. Detta var helt enkelt en skillnad i publikkultur, som förmodligen skrämde de unga musikerna en aning, men uppenbarligen inte alltför mycket. Därför kan det vara på sin plats att citera Marian McPartlands omdöme i *Down Beat*: ”Detta [Parisorkestern] var det enda europeiska band som var avspända

och kände sig hemma.” Omdömet kan verka en aning märkligt, men får sin förklaring när man lyssnar på den skivutgåva som finns av Parisorkestern (Swedish Jazz All Stars 1999). Två av orkestermedlemmarna stod påfallande stadigt i den repertoar som spelades. Den ena var Törner, som känns oerhört trygg i sin solistroll, och den andra var den blinde Reinhold Svensson, som hade gjort arrangemangen och inte heller verkar ha tvekat nämnvärt när det gällde solospel.

Enligt Putte Wickmans utsago blev Svensson ”publikidol”. Liksom Törner var även han gediget rotad i swingtraditionen. Av spelet att döma hade han emellertid inte bara hunnit lyssna på en hel del annan musik, utan också snappat upp en del av det allra senaste. Både hans snabba och lite avmätta solospel och arrangemangen, som nämns i Wickmanintervjun, talar för att han kunde ha lyssnat på tidiga inspelningar med Lennie Tristano, exempelvis trioinspelningarna med Billy Bauer och Clyde Lombardi från 1946 och troligen på tidiga George Shearinginspelningar. Klangväxlingarna och de dynamiska variationerna är två saker som skiljer Parisorkesterns arrangemang från den vanliga bebopstilen.

Orkesterns succé var ovedersäglich, men som Wickman påpekade stod insatsen knappast i paritet med det bästa som framfördes på festivalen. Alice Babs sjöng visserligen John Bishops och Gordon Jenkins’ *Blues prelude* med en imponerande glöd och en hel del instrumentalsolon var av riktigt hög klass. Men det var ändå i grunden något annat än det som Miles Davis, James Moody och Tadd Dameron presenterade och som 1977 gavs ut på skiva (The Davis, Miles/Tadd Dameron Quintet 1977). Dessa herrar utmanade publiken med en musik som var skarp som en rakknivsegg och inte alltid så bekväm att lyssna till. Den bar på personliga, sociala och kulturella budskap mot ofrihet och diskriminering och visade en nervkittlande användning av de flesta uttrycksmedel som fanns inom bebop.

Parisorkestern spelade för sin del en swingbaserad musik som kryddats med inslag av bebop. Det var ett spelsätt vars konventioner de svenska musikerna ännu bara hade börjat bli bekanta med. Det var med andra ord ett tidigt försök att tillägna sig det nya, främmande och oändligt spännande. Skivutgåvan bekräftar på så sätt Putte Wickmans kommentar. Men de svenska musikerna var skickliga och visste själva mycket väl om det. De tyckte det var kul att spela och musiken blev angenäm att lyssna till. De hade inte så mycket att protestera mot, utom möjligen att de inte fick något gage. De var avspända och kände sig som hemma, precis som Marian McPartland skulle skriva i *Down Beat*.

Ut i vida världen...

Efter krigsslutet hade den västerländska konstmusiken hamnat i en ny situation. Delar av den tankevärld där den funnits upplevdes som komprometterad. Dimomhöljda och mytologiska föreställningar om musikens makt och förmåga att påverka människor gjorde sig inte så bra i en tid som sökte det säkra och trygga. Den nya musikens företrädare valde att ta fasta på sådant som nazismens företrädare dömt ut som vanartat och mindervärdigt. Hit hörde stora delar av den europeiska modernismen. De närmade sig även tankegångar och språk som lånats från matematiken, naturvetenskaperna och den naturvetenskapliga psykologin. Valet av naturvetenskapen som förebild var ett arv efter 1700-talets gryende modernitet och det vetenskapliga tänkandets ojämförliga betydelse för det moderna samhället.

I praktiken hade det sistnämnda valet ganska lite med vetenskap att göra. Ord, begrepp och föreställningar som hämtades från den vetenskapliga sfären började leva ett eget liv när de hamnade inom den estetiska. Det gällde matematiska begrepp som "parameter", fysiska som "entropi" och biologiska som "organism". Också ett begrepp som *frihet* kom via lite underliga vägar att spela en roll på konstmusikens område. Framför allt tycks det här ha hängt samman med den matematiska kommunikationsteorins inlånade begrepp *entropi* och dess förhållande till den ursprungligen filosofiska diskussionen om frihet kontra determinism. En annan och alls inte oväsentlig sida av denna frihetsdimension i den musikaliska modernismen återgick på slumpresonemangen i den klassiska kinesiska vishetsläran *I Ching* (*Yi Jing*) vilka togs upp av John Cage. Här var det i högsta grad fråga om skilda föreställningar om slump och det motsvarade närmast det som Berlin kallade negativ frihet, frihet från begränsningar.

Redan 1936 hade den sovjetiska tidningen *Pravda* kritiserat vad som ansågs vara de "formalistiska" dragen i Dmitrij Sjostakovitjs opera *Lady Macbeth från Mzensk*. I februari 1948 publicerade *Izvestija* en samlad kritik av "formalismen" i musiken med utgångspunkt från en opera till firandet av Oktoberrevolutionen. I slutet av maj detta år hölls dessutom en konferens i Prag, där bland annat "den djupgående kris som klyver vår tids musik och musikliv" avhandlades. De lösningar som framkom presenterades i form av ett manifest, Pragmanifestet, som inte bara gav riktlinjerna för den socialistiska realismen på musikens område, utan även satte spår i det västeuropeiska musiklivet för ett antal år framöver (Carroll 2003: 8-24).

Den centrala frågan gällde om den musikaliska avantgardismen kunde ta sig an de angelägna sociala och politiska frågorna i tiden, samtidigt som den var estetiskt autonom. Som så ofta när det gäller musikestetik kom debatten att i hög grad röra sig kring något annat än det ursprungliga debattämnet. Bakom alltsammans reste sig det ständigt återkommande problemet om musikens möjligheter att förmedla ett semantiskt innehåll. Till detta ställde sig exempelvis en debattdeltagare som Jean-Paul Sartre skeptisk, även om han kostade på sig att skriva förordet till den bok, där hans gode vän René Leibowitz framhöll motsatsen. En variant av detta fanns inbakad i den frågeställning beträffande sanningsbehov kontra kontaktbehov, som de båda unga svenska musikmodernisterna Karl-Birger Blomdahl och Sven-Erik Bäck diskuterade i den berömda dubbelintervjun i tidskriften *Prismas* allra första nummer (Blomdahl & Bäck 1948: 94-98).

Här var det endast indirekt fråga om semantiskt innehåll (för hur skulle musik annars kunna förmedla sanning). Förmodligen skulle emellertid "sanning" förstås i en vidare bemärkelse, som gällande ett musikverks överensstämmelse med en grundläggande idé, eller möjligen med ett personligt förhållningssätt i existentialistisk anda. Ur ett sådant perspektiv knyter det faktum att Blomdahl satte sanningsbehovet främst honom till autonomitanken och till den position som i *Izvestija* kallades "formalistisk". På sätt och vis kan diskussionen även ses som typisk för den ganska komplicerade frihetsdebatten. Att Blomdahl ställde "sanningsbehovet" framför ett kontaktbehov, som skulle medföra större hänsynstagande till publikens möjligheter, var uttrycket för ett slags strävan efter frihet från sociala krav. Emellertid innebar förhållandet att han lyfte fram just "sanningskravet" att han underkastade sig något som rimligen måste förstås som absolut. På så sätt kan man säga att han avsvor sig ett slags negativ frihet till förmån för en positiv – en frihet inom givna kulturella ramar.

Grundvalen för Bäck's något mer vacklande hållning – att en spänning mellan kontaktbehov och sanningsbehov skulle ha varit en livsbetingelse – torde ha gjort honom mer tilltalande för Pragmanifestets anhängare än Blomdahl. På sätt och vis bejakade han både en negativ och en positiv frihet. Väsentligt var emellertid att han uppfattade att den sociala dimensionen ofrånkomligen var av stor betydelse. Just 1948 uppfördes både Blomdahls *Pastoralsvit* och Bäck's stråkkvintett *Exercitier*, som på hemmaplan då uppfattades som nog så modernistiska. Båda producerade troligen det slags "formalistiska" musik som dök upp i Västeuropa och som ifrågasattes i Pragmanifestet, men just dessa verk rönt åtminstone inte då någon större uppmärksamhet utanför Norden.

Det intressanta är här inte så mycket den socialistiska realismens positioner, utan det faktum att kritiken av den moderna musiken och Västvärldens moderna konst för att vara steril formalism också vann genklang hos intellektuella, konstnärer och vetenskapsmän i Västeuropa och USA. En viktig del av den politiska reaktionen på detta blev den CIA-finansierade *Congress for Cultural Freedom*, som med hjälp av amerikanska fonder dels stödde ett antal tidskrifter i USA och olika europeiska länder, dels ordnade ekonomiskt stöd för turnéer, konserter och andra kulturella evenemang. Mest omtalad har organisationen måhända blivit för den medvetna lanseringen av den abstrakta expressionismen inom måleriet.

I det sena 1940-talets Frankrike var kommunistpartiet en förhållandevis stark kraft och påfallande Moskvatroget. Det hade en stor uppslutning bland intellektuella. Ordföranden i den franska ISCM-sektionen var exempelvis den gamle tonsättaren och kommunisten Charles Koechlin, som visserligen inte motsatte sig den musikaliska modernismen i dess mer moderata skepnader, men som hade svårt att acceptera det unga efterkrigsavantgardet. Den tämligen självständiga och till viss del Moskvavänliga linjen i den då aktuella franska utrikespolitiken ledde till att *Congress for Cultural Freedom* valde att arrangera den första av en rad kulturfestivaler i Paris. Den som fick uppdraget att sätta det hela i verket var den exilryske tonsättaren och Stravinskybeundraren Nicolas Nabokov, som 1951 började organisera kulturfestivalen *L'Œuvre du XXe siècle*.

Grundtanken var att hitta en position, som utgjorde ett alternativ till den i Pragmanifestet påbjudna antimodernismen, men som heller inte skulle hamna i det andra diket och klä skott för konservativ traditionalism. Festivalen inbegrep såväl konstutställningar och diskussioner rörande konst och litteratur som kammarmusikaftnar, men tyngdpunkten kom i hög grad att hamna på konserter. Nabokovs deklarerade ståndpunkt var att festivalen skulle presentera viktiga konstverk från det tjugonde århundradet med betoning på verk från ickekommunistiska länder. Detta för att göra det möjligt att jämföra verk som producerats i frihet med sådana som tillkommit i diktaturer. Festivalen gick av stapeln den 30 april 1952 och varade en månad. Konsertrepertoaren var måttfullt modernistisk och inga nordiska tonsättare fanns representerade (Carroll 2003; Pahl 2012: 102-107).

Även om Pierre Boulez' komposition *Structures Ia* för två pianon framfördes vid en av kammarmusikkonserterna tog han och flera andra unga modernister, som just vid denna tid studerade för Olivier Messiaen i Paris, avstånd från den i deras ögon konservativa musiksyn som kom till

uttryck vid festivalen. Den utvecklade sig till en hyllning till Stravinsky och indirekt till ett avståndstagande från tolvtonsteknik och den serialism som de unga med Boulez i spetsen såg som dess nödvändiga fortsättning. Med tolvtonsteknik avses den teknik att i komponerandet undvika tonala centra, som lanserades av Schoenberg strax efter första världskriget. Med serialism menas den vidareutveckling av denna teknik som framför allt innebar att den tillämpades på vad som uppfattades som musikens alla dimensioner. Ironiskt nog skulle just serialismen några år senare fånga också Stravinsky. Det tycks som om de unga modernisterna helt enkelt hade svårt att acceptera det slagordsmässiga sätt att behandla begreppet frihet som dominerade festivalen. Inte för att de skulle ha sympatiserat med Sovjetunionen eller kommunismen, utan därför att frihetsbegreppet för dem hade avsevärt många fler bottnar än vad Nabokov och politiska propagandister i allmänhet förmådde inse. Detta ansåg Boulez sig också ha visat med *Structures Ia*.

Verket mötte kritik för att vara musik där alla aspekter var strikt mekaniskt determinerade med hjälp av en talserie som utvecklades enligt vissa bestämda regler. Boulez försvarade sig med att hans sätt att komponera representerade en högre grad av frihet än vad som var fallet med Schoenbergs tolvtonsteknik och Stravinskys kompositioner. Medan dessa anknöt till normer som etablerats i traditionen tog Boulez till stor del avstånd från dem. Han menade att *Structures Ia* representerade en frihet att komponera som Frankrike kunde – och borde – ha upprätthållit i förhållande till den politiska ideologi som var grundval för festivalen (Carroll 2003: 13-15). Försvaret av en teknik som innebar en långt gående determination med argumentet att valet av teknik verkligen var fritt kan verka paradoxalt, men belyser inte desto mindre närheten mellan total determination och slump. Föreställningen om en matematiskt kontrollerad slump var högaktuell inom kommunikationsteorin. Emellertid ger den endast en statistisk beskrivning av slumpen och säger inget om det unika fallet.

Blomdahl var på försommaren 1952 ganska fjärran från detta. Vid föregående års musikdagar, som *International Society for Contemporary Music* (ISCM) anordnade i Frankfurt am Main, hade han fått något av ett internationellt genombrott med sin tredje symfoni, *Facetter* (1951). Troligen var han fullt upptagen med att komponera sin kantat *I speglarnas sal* till texter ur Erik Lindegrens *mannen utan väg*. Trots att han redan före 1950 hade börjat intressera sig för tolvtonsteknik, särskilt som den tillämpades av Schoenbergelevén Alban Berg, var både symfonin och kantaten fjärran från de seriella ideal som föresvävade Boulez och de övriga avant-

gardetonsättarna i Paris och Darmstadt. *Facetter* är komponerad med en mycket personligt behandlad tolvtonsteknik. I grunden är den tonal och inte minst dissonansbehandlingen bär spår av Blomdahls beundran för Paul Hindemith, men erinrar beträffande hans sätt att föra melodilinjer i olika stämmor och den rytmiska komplexiteten också om Béla Bartóks musik.

I speglarnas sal komponerades i samråd med Lindegren och byggde på ett urval av nio av *mannen utan vägs* totalt 40 uppbrutna sonetter. Den skrevs för kör, orkester och fem solister och baserade sig på samma slags personliga tolvtonsteknik som symfonin. Kantaten var Blomdahls första stora verk med sång. Särskilt intressant är den musikaliska textbehandlingen, som i hög grad är deklamatorisk med en stark tonvikt på rytm och signifikanta intervallrörelser. Helhetsformen, orkestereffekterna och det sparsamma, men fint utmejslade linjespelet gör dessutom verket till en självständigt sluten helhet vid sidan av Lindegrens diktsamling. Kantaten uruppfördes och prisbelönades vid ISCM:s musikdagar i Oslo 1953. En intressant detalj i sammanhanget är att *Composition no. 3* av den belgiske tonsättaren Karel Goeyvaerts hade accepterats och uppfördes vid samma musikfest och påstås ha väckt en del höjda ögonbryn (Goeyvaerts 1994, 49f). Till saken hör att Goeyvaerts var en av pionjärerna för det slags serialism som Boulez företrädde.

Också vid ISCM:s musikdagar 1955 i Baden-Baden belönades Blomdahl för sin *Kammarkonsert* för piano, blåsare och slagverk. Denna gång i konkurrens med Boulez' *Le Marteau sans Maître* vilken utgick från en dikt av René Char. Tonsättaren höll här inte längre fast vid den strikta serialism som präglade *Structures Ia*, utan hade sökt sig fram till en sinnlig kompositionsstil med stort utrymme för klangdimensionen. Hans ambition var att hitta ett slags syntes mellan olika slags musikkulturer, som han kombinerade med en vidareutvecklad matematisk teknik att behandla tonhöjder, som har kallats tonklassmultiplikation (Losada 2014) och, vilket är intressant vid en jämförelse med Blomdahl, influenser från Bartók.

Blomdahl höll sig mycket närmare den måttfulla modernism, som bland andra Stravinsky, Matyas Seiber och – senare – György Ligeti representerade, än den avantgardism som bars upp av sådana som Boulez, Stockhausen och Cage. Detta gällde även sedan avantgardet fjärrat sig från den renläriga serialismen. Efter sina tidiga framgångar blev hans komponerande alltmer sparsmakat, i så måtto att han producerade färre verk, som vart och ett representerade större satsningar, kvantitativt men framför allt kvalitativt. Liksom de svenska jazzmusikerna av år 1949 till

stor del var främmande för den sociala och kulturella utsatthet som deras amerikanska kolleger kunde uppleva, tycks de som verkade inom konstmusiktraditionen knappast helt och fullt ha kunnat sätta sig in den existentiella hopplöshet som 1945 hade bildat startpunkt för världspolitiken.

Blomdahls – och Lindegrens – följande stora satsning blev kantan *Anabase* med utgångspunkt från den franske poeten och diplomaten Marie-René Auguste Alexis Leger diktsvit. Som diktare framträdde Léger under pseudonymen ”Saint-John Perse” och han skulle 1960 belönas med Nobelpriset. Denna stora dikt om ett folk och dess härskare ska han ha skrivit medan han tjänstgjorde som ambassadsekreterare i Beijing under åren 1916-21. Titeln anspelar på *anabasis* som är ett antikt grekiskt ord för ”uppstigande”. Det är också namnet på Xenophons historiska berättelse om ett härnadståg i Mindre Asien, liksom på Arrianos’ skildring av Alexander den stores fälttåg. I ett utkast karakteriserade Lindegren dikten på följande sätt: ”Det är en dikt om en nomadstam, ett erövrarfolk, som grundar nya städer och välden, men också ett hägringarnas folk som ständigt bryter upp till nya strapatser och nya riken.” (Lysell 2010: 2)

Saint-John Perses dikt rymmer mytiska inslag med solen och årstiderna som centrala element och har därmed egenskaper som närmar sig det episka. Den har en anonymiserad berättarstil, som ger den en objektiv, universell och tidlös prägel. Den presenteras huvudsakligen i första person och har ett flödande fritt bildspråk. Som Roland Lysell har påpekat möter diktens läsare ett expanderande subjekt ”... som allt mer går i fusion med elementarkrafterna och deras rörelser, framför allt med havet och vinden, ett subjekt som sätter sig över rum och tid. Jaget är suveränt, känslan av instängdhet och slutenhet saknas och något dubbelsubjekt är det aldrig fråga om.” (Lysell 2010: 3)

Lindegren översatte dikten till svenska och hjälpte troligen också med tolkning och urval. Översättningen publicerades 1956 strax innan kantan uruppfördes, även om Blomdahl sneglade mot en internationell lansering och valde att arbeta med den franska originaltexten. Vidare kunde han säkra försörjningen genom att Radiotjänst gav honom en beställning av verket under villkor att det skulle kunna framföras under 1956. Han komponerade för en förhållandevis liten orkester och en begränsad men kvalificerad kör, recitator och fem sångsolister, vilka var tänkta att framträda ur kören. Grundprincipen var att verket skulle återge en fortgående dialog mellan fursten, vilken uppträder i två skepnader: som recitator och som barytonsolist, folket, som var kören, och de soliströster som framträder i denna.

Musiken följde Blomdahls personliga sätt att hantera tolvtonsteknik. Serien uppdelades i ett antal mindre segment, som förändrades och användes motiviskt för att bygga större avsnitt, vilka i sin tur fogades till varandra inom storformens ramar. Han talade i detta sammanhang själv om ”mosaik”. Vidare påpekade han att det förelåg en väsentlig skillnad mellan det bildspråk han tonsatt när han skrivit *I speglarnas sal* och det som fanns i *Anabase*. Det förstnämnda byggde på korta bilder av stark koncentration; det senare bestod av långa utspunna bilder som krävde en varierad och subtil artikulation. En andra jämförelse med *I speglarnas sal* gällde formen. Medan Lindegrens uppbrutna sonetter lätt lånade sig till en tonsättning av separata och avrundade block, måste formen i *Anabase* med nödvändighet bli en sammanhängande, tät och rikt mönstrad väv. Sammantaget innebar detta att de formutvecklande inslagen inte kunde begränsas till instrumentalsatsen som i den tidigare kantaten, utan att de här måste finnas överallt i väven (Blomdahl 1987).

Dikten *Anabase* rymmer en intressant spänning mellan en episk tradition med dess poetiska figurer och det expansiva subjekt som successivt framträdde alltmer suveränt. Detta komplicerades av Blomdahls uppdelning av fursten på en recitator och en sångare. Revor uppstod lätt i helhetsväven. Subjektets expansion var grundläggande för diktens narrativa utveckling. Helheten var en förutsättning för den subjektiva universalism som präglade dikten och blev samtidigt ett av de moment som kopplade den till en gammalkinesisk föreställningsvärld.

Verket rymmer ytterligare något motsägelsefullt, vilket framgår av Blomdahls egen verkbeskrivning. Å ena sidan talade han om mindre enheter som han kunde ”...använda för att bygga större komplex, analogt med en mosaik.” (Blomdahl 1987: 69) Å andra sidan framhöll han att recitator, solister, kör och orkester i *Anabase* var ”...nära sammanknutna i en rikt mönstrad väv.” (Blomdahl 1987: 70) Ofråkomligen är det en viss skillnad mellan en mosaik och en väv. Denna skillnad mellan det sammanfogade och det kontinuerligt sammanhängande är tydlig i musiken. Trots Blomdahls omsorg om musikens formaspekter lyckades han på grund av subjektets tudelning och den additiva kompositionstekniken inte få till den svindlande helhetsverkan, som dikten i bästa fall kunde erbjuda.

Den tredje till tionde juni 1956, samma år som *Anabase* uruppfördes, pågick i Stockholm ISCM:s världsmusikdagar, där Blomdahl som sekreterare i den svenska ISCM-sektionen, spelade en viktig roll. Musikfesten skulle visa sig bli ett ypperligt tillfälle för unga nordiska musikmoder- nister att visa upp sina färdigheter och skapa ett intresse utanför Sveriges

gränser. Han hade själv förmodligen ganska fullt upp med att hålla den överenskomna tidsramen för *Anabase* och inget verk av honom spelades på musikfesten. Däremot valdes Heinrich Strobel till ny president för ISCM. Han var sedan 1945 musikchef vid Südwestfunk i Baden-Baden och dessutom, sedan länge chefredaktör för tidskriften *Melos* som hade inriktning mot ny musik.

På hans tillskyndande skulle "avantgardet i Norden" få en ordentlig presentation i tidskriften. I praktiken innebar detta att han skrev en kort och kåserande inledning. Denna följdes av en fyllig genomgång av 1900-talets svenska musikhistoria av Ingmar Bengtsson, ett porträtt av Blomdahl skrivet av Bo Wallner samt ett gruppporträtt av Bäck och Ingvar Lidholm av Bengtsson. Däremot fanns inget om den nya musiken i Danmark, Finland, Island eller Norge. Den svenska musiken fick således en ordentlig introduktion i det Västtyskland som intresserade sig för ny musik, och Wallner kunde till och med ta tillfället i akt för att flagga för uruppförandet av *Anabase*.

Vid tiden för *Anabases* tillkomst hade Blomdahl hunnit bli en uppmärksammas person också på det europeiska planet. Sändningsrätten till *Anabase* efterfrågades av en lång rad radiobolag. Tillsammans med de nyinstuderingar som senare gjorts tycks verket ha framförts närmare 20 gånger. Märkligt nog tycks just franska konsertinstitutioner och fransk radio ha varit förhållandevis kallsinniga, medan exempelvis belgisk och schweizisk radio återutsände uruppförandet. Trots den stora spridning verket redan från början fick via radio och en EBU-sänd nyinstudering 1987, blev det knappast den framgång för Blomdahl som *Facetter*, *I speglarnas sal* och *Aniara* (1959) innebar.

Uruppförandet av *Anabase* sändes fredagen den 14 december 1956. Som vanligt hade de svenska tidningarna en rad recensioner av varierande innehåll och kvalitet. Därefter följde emellertid årtiondets ojämförligt mest omfattande kultursidesdebatt. Till bilden hörde förhållandet att Ungernrevolten tog fart och slogs ned av sovjetiska trupper i slutet av oktober och början av november detta år. Händelserna engagerade inte minst många i Sverige, där Kurt Anderssons nyhetsrapportering i radio gav händelserna en oerhörd närhet. Det låg nära till hands att diskutera Sovjetunionens kränkning av en liten stat och i förlängningen av detta sådant som gällde frihetens förutsättningar.

Som alltid när debattens vågor går höga var det många frågor som berördes i musikdebatten. Flera av dem hade legat och värkt sedan 1940-talet, några rörde konkreta förhållanden i 1950-talets svenska medievar-

dag och andra var lika eviga som ogenomtänkt behandlade. Till den förstnämnda kategorin hörde den klassiska frågan om den moderna konstens svårbegriplighet, som hade fått nya dimensioner genom den i Tyskland och USA blomstrande, men i Sverige ännu föga kända kultursociologin. Till den andra kategorin hörde inte bara frågorna kring de professionella konstnärernas svårigheter att nå ut med sina arbeten i en kultur som allt mer präglades av massmedier, utan också rent konkreta spörsmål rörande Radiotjänsts (nuvarande Sveriges Radios) programpolitik. Till den tredje kategorin hörde de stora estetiska och existentiella problemen, vilka för det mesta bara berördes som statusmarkeringar.

Det allvarligaste intresset tilldrog sig i stället det faktum att ett modernistiskt musikverk med text på franska sänts på bästa sändningstid i landets enda radiokanal. Även om rundradion när debatten bröt ut hade en drygt trettioårig historia i Sverige, så verkar föreställningarna om ett *public service*-företags förpliktelser gentemot sin publik ha varit rätt oklara. Att få sina kompositioner sända i radio på bästa sändningstid kan knappast heller 1956 ha varit någon självklar del av den konstnärliga friheten, som Blomdahls försvarare tycktes hävda. Intensiteten i debatten om detta hade troligen till viss del sin grund i stämningarna efter den nedslagna Ungernrevolten. I någon mån handlade det om en hemvävd variant av den kontinentala debatten om determinismen och svårbegripligheten hos den moderna musiken. Det var paradoxalt att detta drabbade den måttfulle modernisten Blomdahl, men han var ofrånkomligen den musikaliska modernismens företrädare som framträdde tydligast i det svenska medielandskapet. Slutligen var det ett sedan länge pyrande missnöje med den inhemska musikkritiken som blossade upp.

Den konstnärliga friheten var ett viktigt kapitel. *Congress for cultural freedom* hade lyft fram den som en av sina huvudpunkter. Många av de företrädare som organisationen hade rekryterat var personer med påfallande vänsterorienterade åsikter, men som inte ville stå för den tämligen extrema politik som fördes av det ännu fram till SUKP:s 20:e partikongress stalinistiska Sovjetunionen. Redan före kulturfestivalen *L'Œuvre du XXe siècle* kom också från *Congress for cultural freedom* argumentet att det inte skulle finnas någon tredje väg mellan Sovjetkommunismen och den kapitalistiska liberalism, som representerades av USA. Det var i stort sett den ståndpunkt som även hade kommit till uttryck i Eyvind Johnsons berömda vårtal till Uppsalas studenter 1951. Nästa steg blev en lansering av tesen om ideologiernas slut, för vars utformande uppenbarligen Herbert Tingsten hade spelat en roll (Nilsson 2011).

Nu hade den frihetsdiskussion som främjades av *Congress for Cultural Freedom* inte så mycket mer att göra med de aspekter av frihetsbegreppet som här har behandlats, än att den förhållandevis enkelspåriga propagandan torde ha gett Isaiah Berlin impulsen till sin klassiska uppsats. Den hade dessutom mindre att göra med konstnärlig frihet än vad som först kan verka vara fallet. Den konstnärliga friheten har två sidor: skapandets frihet respektive upplevelsens frihet. När det gällde efterdyningarna till *Anabase*-uppförandet tycks det i första hand ha handlat om skapandets frihet, även om medieaspekten till någon liten del aktualiserade att det även fanns lyssnare. Så långt handlade den om vad Berlin kallade negativ frihet.

Den positiva friheten skulle innebära att konstskapandet bidrog till utvecklingen av en självständig personlighet. Troligen innebar kompositionsprocessen och även vägen fram till framförandet av ett verk som *Anabase*, att samtliga inblandade kunde känna sig berikade. Då gäller det fortfarande skapandets och återskapandets frihet, inte upplevelsens. Friheten till personlig utveckling fick lyssnaren om hon upplevde att verket berikade henne eller hade frigörande egenskaper. Här handlade det ofrånkomligen om kulturtillhörighet. De individer hösten 1956 fanns individer som upplevde Saint-John Perses *Anabase* som berikande och ytterligare kunde utveckla sin personlighet genom att lyssna på Blomdahls tonsättning hörde hemma i ett alldeles särskilt slags kultur, där en modernistisk poesi som hyllade styrka och elementarkrafter spelade en roll, liksom en måttfull musikalisk modernism. De var knappast särskilt många, men av musikdebatten att döma var de ganska högröstade. De som å sin sida ville utveckla sin personlighet i ett annat kulturellt sammanhang fick 14 december 1956 vända sig någon annanstans än till radions enda kanal. Det faktum att en grupp skulle ha rätt att föreskriva för andra vilket sammanhang som var det rätta var just det som Berlin såg som det stora problemet med positiv frihet.

Måttfullhet

Strax efter 1950-talets mitt var alliansfrihet och neutralitet nyckelord i den svenska utrikespolitiken. Landet hade sedan Marquis Childs' berömda *Sweden: the middle way* (1936) varit något av medelvägens stamort. I det kalla kriget fanns Sverige mellan å ena sidan Danmark och Norge, som var NATO-medlemmar, samt å andra sidan Finland, vars krigsskuld hade satt landet i ett komplicerat beroendeförhållande till Sovjetunionen.

Samtidigt tog såväl en majoritet av befolkningen och det officiella Sverige tydligt ställning för västmakterna. Emellertid ska de kulturella skillnader som faktiskt förelåg mellan Sverige och västmakterna respektive mellan Sverige och östblocket inte underskattas.

Svensk kultur hade ganska länge hyllat måttfullheten. Redan Heidenstam liknade i "Om svenskarnas lynne" nationen vid en diskret och litet tillbakadragen äldre gentleman. Kanske var detta helt enkelt ett sätt för Heidenstam att förtränga den bråkige Strindberg, som var honom vida överlägsen när det gällde internationell ryktbarhet, men liknelsen äger inte desto mindre en viss giltighet. Sverige var redan på Strindbergs tid en avkrok i norra Europa, utan särskilt mycket att yvas över. Väl framme vid 1950-talets mitt hade landet ändå Ingmar Bergman, ett visst rykte för att vara en syndens hemvist och höga siffror i självmordsstatistiken. Inget av detta var knappast särskilt måttfullt.

Det fanns många anledningar till att Parisorkestern 1949 var måttfull. Av viss betydelse var säkert förhållandet att spelningen tillkom på en höft. Dessutom hade det naturligtvis en viss betydelse att musikerna huvudsakligen var uppfödda i en kulturtradition som hade bristande kontakter med de nyaste idiomerna. Samtidigt handlade det ofrånkomligen om duktiga och vältränade musiker som kunde sin sak. Den självklara friheten i deras spel vilade på att de kände sig säkra med det de gjorde och att de – trots att de inte fick något gage – tyckte att utflykten till Paris var en kul grej. Och varför skulle deras jazz vara sämre än någon annans i Europa? Hade de gästspelat i USA hade det säkert varit en annan sak.

Blomdahls karriär var egentligen ett bättre exempel på svensk efterkrigskulturs svårigheter att göra sig gällande i ett internationellt sammanhang. Förvisso fick han framgångar vid ISCM:s världsmusikdagar, men det går knappast att hävda att han skulle ha åstadkommit något internationellt repertoarverk. Ändå tror jag inte att detta skulle bero på brister när det gällde begåvning, utbildning eller ambition. Tvärtom var Blomdahl säkert tillräckligt utrustad i dessa avseenden. I stället gäller det troligen det svenska kulturklimatet i dess helhet. Först och främst kan man fråga sig om en mytisk dikt om den starke ledaren verkligen var det som Europas befolkning längtade efter så nära inpå krigsslutet. Dessutom hade Blomdahl språket emot sig, vilket han försökte avhjälpa genom att tonsätta en fransk text. Möjligen var denna lite väl subtil för hans språkkunskaper och även om han gjorde sitt bästa för att komma runt detta lyckades han knappast helt och fullt. Han hade ett tonspråk som var elegant och strömlinjeformat som en design av Sigvard Bernadotte. Frågan är om det var tillräckligt suggestivt och uppfordrande.

Måttfullheten och elegansen fanns både hos Parisorkestern och hos Blomdahl. För jazzorkestern var detta en tillgång när de stod inför en festivalpublik som visserligen förstod att Miles Davis, Tadd Dameron och James Moody hade något väsentligt att förmedla, men som troligen gärna lyssnade till något som de var mer vana vid, men som fortfarande höll hög klass. För Blomdahl var dessa egenskaper troligen mer till förfång. Den internationella lyssnarkultur som han förhöll sig till bar till en väsentlig del på en kärlek till det nya för dess egen skull. Till skillnad från jazzfestivalens lyssnare, väntade den sig också ett kontextsammanhang som gav det enskilda verket mening i förhållande till fortgående teoretiska diskussioner, om exempelvis frihet kontra determinism eller om kompositionsmedlens olika abstrakta former eller *zen*-filosofiska bakgrund.

Trots de diskussioner som med sådan iver fördes i 1950-talets musikvärld om frihet i den ena eller andra meningen verkar det numera vara ganska klart att frihet när det gäller konst är något som ofrånkomligen begränsas av kulturella ramar. Vare sig det Berlin beskrev som negativ frihet eller det han kallade positiv frihet existerar med mindre än att den beskrivs med hänsyn till den kultur den utgår ifrån. Även om den alltid har sitt pris är den ständigt värd att kämpa för.

Referenser

Böcker och artiklar

- Bayles, Martha. 2005. Goodwill Hunting. *The Wilson Quarterly* 29 (3). 46-56.
- Becker, Howard S. 2000. The Etiquette of Improvisation. *Mind, Culture, and Activity*, 7 (3). 171-176.
- Berlin, Isaiah. 2006. Two Concepts of Liberty (1958). I Robert E. Goodin & Philip Petit (red.), *Contemporary Political Philosophy: An Anthology*. 369-386. Oxford: Blackwell.
- Blomdahl, Karl-Birger & Sven-Erik Bäck. 1948. Två tonkonstnärer – en kollektivartikel. *Prisma* 1 (1). 94-98.
- Blomdahl, Karl-Birger. 1987. Anabase: An introduction to the oratorio (1963). *Nutida Musik* 31 (2), 68-72.
- Bruér, Jan & Lars Westin. 1999. Booklet från fonogram.
- Carroll, Mark. 2003. *Music and Ideology in Cold War Europe*, Cambridge: CUP.

- DeVeaux, Scott. 1991. Constructing the Jazz Tradition: Jazz Historiography, *Black American Literature Forum*. 25 (3) 525-560.
- Goeyvaerts, Karel. 1994. Paris: Darmstadt 1947-1956. Excerpt from the Autobiographical Portrait, *Revue belge de Musicologie/Belgisch Tijdschrift voor Muziekwetenschap* 48. 35-54.
- Losada, C. Catherine. 2014. Complex Multiplication, Structure, and Process: Harmony and Form in Boulez's *Structures II*. *Music Theory Spectrum* 36 (1). 86-120.
- Lysell, Roland. 2010. Saint-John Perses universum möter Erik Lindegrens översättningskonst. *IASS 2010 Proceedings*. 1-10.
- Nilsson, Mikael. 2011. The editor and the CIA: Herbert Tingsten and the Congress for Cultural Freedom: a symbiotic relationship. *European Review of History—Revue européenne d'histoire* 18 (2). 147-174.
- Pahl, Shannon E. 2012. *The Congress for Cultural Freedom, La Musica Nel XX Secolo, and Aesthetic "Othering": An Archival Investigation*. Diss. University of Wisconsin Milwaukee. Theses and Dissertations. Paper 40. 102-107.
- Poiger, Uta G. 1996. Rock 'n' Roll, Female Sexuality, and the Cold War Battle over German Identities. *The Journal of Modern History* 68 (3). 577-616.
- Porter, Eric. 1999. "Dizzy Atmosphere": The Challenge of Bebop. *American Music* 17 (4). 422-446.
- Saunders, Frances Stonor. 1999. *Who Paid the Piper?: CIA and the Cultural Cold War*, London: Granta.
- Wilf, Eitan. 2012. Rituals of Creativity: Tradition, Modernity, and the "Acoustic Unconscious" in a U.S. Collegiate Jazz Music Program. *American Anthropologist* 114 (1). 32-44.

Fonogram

- Bruér, Jan & Lars Westin. 1999. *Svensk Jazzhistoria*. vol. 6. *Cream of the Crop*, Caprice CAP 22041.
- The Davis, Miles/Tadd Dameron Quintet. 1977. *In Paris Festival International de Jazz – May, 1949*. New York: CBS 82100.
- Swedish Jazz All Stars. 1949. *Swedish Jazz All Stars: Parisorkestern 1949*. Stockholm: Dragon DRCD 349. 1999.

Var finns Norden?

Framställningar i tysk efterkrigs- och samtidslitteratur¹

Edgar Platen

Introduktion

'Norden finns inte'

Det finns böcker där Norden, till och med den absoluta Norden, alltså Nordpolen, framställs som ett betydelselöst påhitt. Till exempel konstateras i vetenskapshistorikern Philipp Felschs bok *Wie August Petermann den Nordpol erfand*: "Nordpolen, så skulle man kunna argumentera enligt samtida kulturvetenskap, är den enda reellt existerande, fritt omkringflytande signifikanten; ett tecken, vars betydelse flutit iväg" (Felsch 2010: 13). Därefter diskuterar Felsch den historiska kontexten som visar att Nordpolen bara var intressant så länge den inte hade upptäckts, dvs. så länge den var orörd.

Om ovanstående gäller för det absoluta Norden, så kanske detsamma kan påstås för det rum vi idag kallar Norden. Redan i förordets första mening konstaterar till exempel utgivarna av den vetenskapliga studien *Imagologie des Nordens. Kulturelle Konstruktion von Nördlichkeit in einer*

¹ I artikeln är så gott som alla textexemplen hämtade ur tyskspråkiga texter. I de fall där en svensk översättning finns att tillgå har jag citerat ur och hänvisat till denna. I de fall där ingen översättning fanns citerades enligt det tyskspråkiga originalet men i en svensk översättning av Linda Karlsson Hammarfelt, som även granskade den slutgiltiga versionen av artikeln.

interdisziplinären Perspektive: "Norden finns inte" (Arndt et al. 2004: 5). Detta må låta konstigt, likväl visar påståendet att man, när man talar om Norden, måste klargöra under vilka premisser man gör det. Detta kommer jag att göra kort inledningsvis (under 1.2) innan jag sedan kommer att kommentera olika framställningar av Norden i tysk efterkrigs- och samtidslitteratur.²

Premisser (för att Norden finns)

Från europeisk litteratur- och kulturhistoria vet vi att man 'alltid' talat om Norden. Den kulturrumsliga nord-syd-axeln tillhör på samma sätt som öst-väst-axeln den europeiska historien. Därmed är Norden ett 'berättat rum' eller litteraturteoretiskt formulerat ett **kulturrumsligt narrativ** (jfr Müller-Funk 2008). Uppenbarligen har nord-syd-axeln (detsamma gäller för relationen öst-väst) tillhört vårt kulturarv och vår kulturhistoria från antiken tills idag, och den kommer förmodligen även präglade vårt framtida tänkande. Detta beror bland annat på det faktum att människan har ett behov av att placera sig och sitt liv inte bara i tiden, utan även i rummet. Vi har med andra ord ett behov av att veta var vi befinner oss. Samtidigt ser man i min kortfattade beskrivning ovan att det som vi uppfattar som Norden inte bara är geografiskt relativt, utan även historiskt och kulturellt varierande.

Samtidigt är Norden kanske i första hand ett väderstreck som ofta hänvisar till något som ligger bortom vår plats: 'Där uppe i Norden' eller 'De i Norden' är inte här, där vi är. Vi befinner oss i sådana yttringar söder om det som betecknas som Norden. Den som går norrut går bort från en plats som ligger i söder, och rör sig samtidigt från det egna till det främmande. Därmed hänvisar allt tal om Norden alltid till **det egna och det främmande**.

Enligt den hermeneutiska alteritetsforskningen finns inga möjligheter att fullständigt förstå det främmande, eftersom det beskrivande jaget alltid är närvarande i beskrivningen av det främmande. **Beskrivningar av det främmande är således alltid även självbeskrivningar**, det vill säga beskrivningar av Norden i tysk litteratur innehåller alltid även beskrivningar av den tyska litteraturens egen situation.

² Jag sammanfattar här några resultat från min studie Norden. Zu seinen Darstellungen in der Nachkriegs- und Gegenwartsliteratur (Platen 2012). Det gäller såväl del 1.2 som del 2.

Därmed är alla beskrivningar av Norden beroende av en position söderut. Likt relationen mellan det egna och det främmande är den mellan nord och syd principiellt **relationell**, dvs. det ena finns inte utan det andra (jfr Richter 2009). Det gäller i högsta grad för den mest extrema Norden, alltså Nordpolen, som endast har något söder om sig.

Om man är mindre radikal och inte reducerar argumentationen till att enbart gälla den absoluta (men samtidigt abstrakta) Nordpolen, så kan man konstatera att det finns flera Norden. Här menar jag inte den tyska staden Norden med postnummer 26506, utan framför allt Nordamerika, Sibirien eller varför inte Nordafrika. Norden måste alltså förstås som **plural**. Därmed betyder den ovan citerade utsagan ”Norden finns inte” inte att Norden inte finns i sig, utan att Norden inte finns i singular. Det gäller även historiskt sett. Norden bestod i den antika kartografin ungefär av de områden där idag norra Frankrike, Benelux och Tyskland ligger, med andra ord, ur det antika Roms perspektiv – det transalpina rummet. Först vid medeltidens slut och början av upplysningen etablerades triangeln Paris-Berlin-Wien som Centraleuropa. Detta innebar i sin tur att västerlandets respektive Europas medelpunkt försköts uppåt – det vill säga norrut. Därmed etablerades ett nytt Norden som omfattade dagens nordiska länder såsom Danmark, Norge, Sverige och Finland. Det är inte förvånande att det sedan dess i Tyskland finns många vittnesmål från och skildringar av resor i och till detta nya Norden. Redan på den tiden betecknade sig dessa länder som de ”nordiska länderna”. Men en egen benämning skapar inte nödvändigtvis äganderätt till beteckningen; framför allt skapar den nya problem.

Därmed är Norden inte enbart ett väderstreck utan även ett **imaginärt rum**. I söder förmodas att det finns något där i norr. Redan en sådan förmodan deltar i skapelsen av föreställningar om Norden. De historiska beskrivningarna av den kulturella nord-syd-axeln är fulla av antaganden som stämmer, delvis stämmer eller inte stämmer alls. Dessa antaganden är ofta väldigt olika till sitt innehåll, ja ofta rentav motstridiga. Om man till exempel tittar på sekelskiftet runt 1900, så växte det fram populärkulturella tyska framställningar av Norden som en ”prekapitalistisk idyll” (Gentikow 1975) och samtidigt fann den tyska estetiken sin förebild för modernismen i den skandinaviska litteraturen (Ibsen, Strindberg, senare Hamsun). Motstridigheten i främmandebeskrivningarna visar sig även i vår nutid, till exempel när tyska turister förväntar sig en Bullerby-idyll samtidigt som tyska läsare av svenska deckare förväntar sig det särskilt brutala ’nordiska mordet’ (se Karlsson Hammarfelt i denna bok). Detta

hindrar i sin tur inte någon av grupperna från att beundra välfärden och utbildningsnivån i Norden (se Björnberg i denna bok). Ovanstående visar att man inte kan tala om en entydig reception och framställning av Norden, utan att receptions bilden av Norden alltid innehåller många samtidiga beskrivningar som ofta är motstridiga sinsemellan.

Samtidigt talar naturligtvis Norden även om sig själv, dvs. betecknar sig själv som de 'Nordiska länderna'. Henningsen menar att här uppfinner Norden sig själv som Norden (jfr Henningsen 1997). Den beskrivningen fungerar likt en främmandebeskrivning (se Järlehed i denna bok). När de nordiska länderna själva betecknar sig som sådana så avgränsar de sig från något utanför liggande, i det här fallet söderut liggande. Skillnaden är att här relaterar beskrivningen inte till det främmande utan till det egna. Här rör det sig alltså snarare om något som man kan kalla **egenbeskrivning**. Om denna är legitim kartografiskt eller globalt sett lämnar jag öppet.

Detta förenklar naturligtvis inte det hela. Precis som Tyskland har ett norr och ett söder, så finns även en sådan nord-syd-axel i de nordiska länderna. En av huvudfigurerna i Torgny Lindgrens roman *Pölsan* från 2002 placerar Ångermanland som Sveriges centrum, som den del "som binder vårt land samman, som förenar det sydliga och det nordliga, det vilda med det tama, det flacka med det oländiga, utan Ångermanland vore Sverige inte ett enat, sammanhållet rike" (Lindgren 2002: 79).³ Norden finns alltså inte enbart som ett utanför, utan det är en beståndsdel av alla länder och på så vis är det 'nordliga' något relativt. Därmed uppvisar begreppet Norden såväl **en extern som en intern relativitet**.⁴

Att det i samma tidsperiod kan förekomma olika, till och med sinsemellan motstridiga synsätt på Norden är dock inte förvånande utan finner sin förklaring i beskrivningsförhållandet mellan det egna och det främmande. En främmandebeskrivning säger alltid något om förståelsen av det egna och tvärtom. För att visa på detta problematiska förhållande kommer jag nedan som exempel att visa hur Norden framställs i den tyskspråkiga litteraturen efter 1945. Med Norden menas här det skandinaviska Norden (inklusive Finland) samt i en viss litteraturhistorisk fas även Arktis.

³ Angående den interna nord-syd-axel-problematiken se även Per Olov Enquists barndomsframställning i *Ett annat liv* (2008).

⁴ I detta sammanhang kan påpekas att Lappland är något av ett specialfall i diskursen om Norden: 'Lappland' syftar å ena sidan till ett Norden inom de 'nordiska länderna', å andra sidan vittnar redan den (koloniala) benämningen av detta Norden om en speciell problematik som består i att man förvisso gärna räknar in detta geografiska område i de 'nordiska länderna', men samtidigt exotiserar det och därmed skjuter det ifrån sig så att det – som exempelvis i aktuella SD-yttringar – inte längre behöver räknas till det egna Norden. Denna problematik kan inte behandlas mer djupgående i min artikel.

Litterära texter

Efterkrigslitteraturen⁵

I den tidiga tyska efterkrigslitteraturen beskrivs Norden som en möjlig exil från nationalsocialismen och andra diktaturer, till exempel DDR. I dessa främmandebeskrivningar är Norden befast med positiva konnotationer, och detta fastän de kända tyska personligheternas (Bertolt Brecht, Nelly Sachs, Peter Weiss och Willy Brandt) konkreta immigrationserfarenheter inte alltid var enbart positiva.

Litterära skildringar som bekräftar denna positiva bild är till exempel Alfred Andersch: *Sansibar oder der letzte Grund* (1957), vars handling utspelar sig under Andra världskriget i en nordtysk småstad. En kommunist, en judisk flykting samt några byinvånare förenas i sin väntan på, men även i sina reflektioner kring en möjlig flykt norrut, nämligen till Sverige. Texten har framförallt två teman: å ena sidan problematiserandet av konstens funktion, med fokus på differensen mellan humanismen och den (national)socialistiska realismen, och å andra sidan den historiska problematiseringen av det ovanstående nämnda flyktrummet.

Wolfgang Hildesheimers⁶ *Tynset* (1965) är även den tydligt lokaliserad i efterkrigets Europa, nämligen i Schweiz, närmare bestämt i ett hus i Schweiz och dess sovrum. Där reflekterar ett jag som förföljs av nazisterna (hans förflutna får läsaren inte veta mycket om) över den egna inslutenheten i motsats till det norska landskapets vidd och avståndet mellan den egna sängen i Schweiz och det norska landskapet (jfr Chiadò Rana 2003). Orten Tynset står här för det vida och det betydelselösa, i vilket enligt berättarjagets uppfattning det fria och mänskliga grundas.

Medan Norden i Hildesheimers beskrivning förblir ett imaginärt rum blir den i Hans Werner Richters *Ein Julitag* (1982) till ett centralt rum för europeiska förföljda. I ett förhållande mellan två bröder och en kvinna gestaltas olika flyktmöjligheter till Norden från såväl nazi- som DDR-diktaturen. Fastän handlingen utspelas i Sverige hålls genomgående europeisk historia mellan 1920- och 1970-talet närvarande i de minnen som figurerna jämför i sina samtal.

⁵ Jag kan här inte gå in på diskussionen om när efterkrigslitteraturen i Tyskland slutar och övergår i andra kontexter eller epoker, eller i det teoretiska och etiska problemet om *efterkrigslitteraturen* överhuvud kan ha ett slut. Med 'efterkrigslitteratur' åsyftas här bara litterära texter som på ett innehållsmässigt plan förankrar sin framställning och sitt händelseförlopp i krigs- respektive nazitiden respektive i diskussionen efteråt.

⁶ Vid sidan av Eugène Ionesco utgör Hildesheimer ett av de centrala författarskapen inom absurditetsdebatten efter 1945, en efterföljare till Beckett och Camus.

Gerhard Köpfs *Nurmi oder die Reise zu den Forellen* (1996) intar efterkrigsgenerationens perspektiv. En ung man reser med sin farbror⁷ genom Finland för att denne vill visa honom vildmarken. Finland representerar här det rena (och tråkiga), historiskt oskyldiga och språkligt oförståeliga Norden. Ingenting har här, så är resans imaginära rum uppbyggt, med den europeiska respektive tyska historien att göra. Men denna föreställning kan inte upprätthållas, historien smyger sig på, inte bara i det alldagliga, exempelvis genom att farbrodern har samma vanor här som hemma, utan också genom att farbrodern här bearbetar sin tidigare relation till Margarete Ilse Köhler, som senare gifte sig med Karl Koch, vilken skulle komma att bli Förste kommandant i KZ Buchenwald. Som Kochs fru gick hon till historien under namnet "Buchenwalds best och häxa [...], som hämningslöst vältrade sig i sin egen sadism" (Köpf 1996: 164). Vid detta tillfälle hade farbrodern redan flytt, han tillhörde exilgenerationen som skulle komma tillbaka till Tyskland först efter 1945. Men för honom förblir denna kärleksrelation ett problem livet ut, vilket bland annat visar sig i hans märkliga, nästan manschauvinistiska relation till kvinnor. För romanens jag-berättare utlöser detta frågan: "Men hur skulle jag kunna föreställa mig att en sådan människa en gång hade älskat och blivit älskad av den man som stod mig närmast?" (Köpf 1996: 165). Farbroderns historia har i sig ingenting med Finland eller Norden att göra, Finland är rummet där farbrodern bäst kan bearbeta denna sin historia, framförallt på grund av landets vidd, dess nästan absoluta språkliga oförståelighet och landskapets enahanda upprepning. Denna påtalas genomgående i romanen:

Skäggiga björkar, klippor, vatten, sump.

Sump, vatten, klippor, björkar.

Klippor, vatten, sump, björkar.

Timmar i sträck. Finland tedde sig alltmer långtråkigt. (Köpf 1996: 75; jfr 78, 80, 86 ff)

Redan i ovanstående fyra litterära verk ser man att ett gemensamt drag i framställningarna av Norden handlar om bearbetandet av egna biografiska erfarenheter. Efterkrigssituationen blir avgörande för Nordenframställningen. I alla fyra böcker är Norden ett rum dit man kan fly från nazieller andra diktaturer, framförallt med målet att bearbeta erfarenheter från dessa.

⁷ På tyska görs ingen språklig skillnad mellan morbror och farbror.

Författaren Alfred Andersch har dock en särställning i sammanhanget. Han deserterade 1944 vid den italienska fronten och deserteringsakten präglade resten av hans litterära verk.⁸ Andersch var bland annat redaktör för olika litterära radioprogram och gav ett flertal författarkollegor uppdraget att under 50-talet resa till olika länder. Av deras reserfarenheter gjorde han sedan radioprogram och säkrade på så sätt inte bara den egna inkomsten utan bidrog även till många andra västtyska författares inkomster.⁹ Han reste även själv och lekte hela tiden med tanken att utvandra. I *Wanderungen im Norden* beskriver han exempelvis Bogennäs, en gammal gård i närheten av Bengtsfors, som han hade planer på att flytta till. Men av dessa planer blev inget, Andersch utvandrade istället i slutet av 1960-talet till Schweiz. Man ser dock tydligt att hans naturuppfattning är nära kopplad till hans egen deserteringsupplevelse. I *Wanderungen im Norden* finns till exempel en skildring av en vandring genom Sareks Nationalpark ("Das Rapa-Tal"¹⁰) som Andersch gjorde sommaren 1953. I själva texten finns liksom på bokens bilder (tagna av Anderschs fru Gisela) inga storslagna naturvyer, utan bär, ris och buskar eller mossor och lavar på stenar. Uppmärksamheten riktar sig alltså inte som under krigs- och förkrigstiden, på det storslagna i den nordiska naturen (som man lätt hade kunnat locka fram genom bilder av Rapadalen), utan på det lilla och oansenliga. *Hohe Breitengrade oder Nachrichten von der Grenze* (1969) beskriver huvudsakligen en båtresa från Tromsö runt Svalbard tillbaka till Tromsö. Under resan överskrids flera gränser, den första är Tromsö-Sund-Bron, som i litteraturen inte bara framställs som gräns mellan det europeiska/skandinaviska och det arktiska Norden. I historien var Tromsö ofta utgångspunkt för Arktisexpeditioner och kolonialiseringar (jfr Platen 2013). Den viktiga gränsen i boken är dock packisgränsen norr om Svalbard. Andersch bestiger inte som så många polarintresserade före honom den arktiska isen, utan framhäver: "Frihet vore den plats, där vi vid en gräns kunde säga: det är nog. Det räcker för oss" (Andersch 1969: 486). I motsats till vår gränslösa naturutsugning finns hos 'polarforskaren' Andersch en gräns. Packisgränsen blir här till en "etisk återspeglning av måttfullhetens förnuftiga frihet" (Kinzel 1999: 410). I Anderschs Norden-framställningar visar sig

⁸ Jfr Brunner 1997. Liknande deserterings- och flykterfarenheter präglar många andra tyska författarskap under den tidiga efterkrigstiden.

⁹ Man bör ha i åminnelse att papper under den tidiga efterkrigstiden var lika knappt som köpkraften, och att radion därför fick en enorm litterär funktion.

¹⁰ Avsnittet finns även som radiopjä (Hörspiel) under titeln *Die bitteren Wasser von Lappland*, som sändes första gången den 5 november 1953 i Nord-Westdeutscher Rundfunk.

alltså även hans egen naturuppfattning som resulterar i en 'naturestetik', vars aktualitet även syns i dagens naturfilosofiska diskussioner (Böhme, Zur Lippe osv., se även Platen 2012: 53-58). Men Anderschs naturuppfattning och intresse för vildmarken är inte någon plötsligt uppblommad naturromantik utan resultatet av hans politiska erfarenheter. Detta blir tydligt redan i *Die Kirschen der Freiheit. Ein Bericht* (1952) som är en självbiografisk redogörelse från ungdomen i München fram till deserteringen 1944. Över den senare reflekterar han på följande vis:

[...] och jag påbörjade min marsch genom vildmarken. Ner i floddalen, de vassa klipporna, kullarna med sina träd. På min karta bär området namnet 'Campagna diserta'. 'Diserta', tänkte jag, samma ordstam som 'desert', öknen, alltså helt rätt område för desertörer. Desertörer är människor som skickar sig själva till öknen. (Andersch 1952: 412)

Deserteringsnöd förhindrar inte en iakttagelse av naturen: "Min öken var väldigt vacker. Vid mina fötter bredde mattor av gula och violetta blommor ut sig" (Andersch 1952: 412). Naturuppfattning, politik och de egna erfarenheterna under nazitiden bildar således en enhet och först i denna enhet blir Anderschs framställningar av Norden förstaeliga.

Dokumentär litteratur

I den kontext som utgjordes av det tyska 'ekonomiska undret', det Kalla kriget, den tyska delningen och 68-rörelsen uppstod en relativ storhetstid för dokumentärlitteratur i Förbundsrepubliken (Günter Wallraff och Max von der Grün är bara några få kända exempel).¹¹ Samtidigt sökte man förebilder för den eftersträlvade välfärden och i samband med det diskuterades bland annat Sveriges proklamerade neutralitet och välfärd som en 'tredje väg' mellan stormakternas blockbildningar. Men denna diskussion övergick relativt snabbt till att kretsa kring Sveriges neutralitetspolitik, exempelvis i Horst Krügers text "Das perfekte Schattenreich" ur samlingen *Fremde Vaterländer. Reiseerfahrungen eines Deutschen* (1971). Redan från början kännetecknas Sverige som ett förcivilisatoriskt rum: "Sjön ligger där tung som bly, också den påminner om ett slags underjord, svart vatten. Oh, stora ensamhet – fruktansvärt" (Krüger 1971: 55). Hela resan genomsyras av en människofientlighet och pessimism som Krüger

¹¹ Jag går bara in på den västtyska respektive österrikiska och schweiziska litteraturen och inte DDR-litteraturen, som hade helt andra politiska intressen angående Norden (jfr Grub 2009).

tror sig kunna observera överallt. Vad gäller Stockholm konstateras att: "Staden är ett tydligt nej till människan, och jag menar: man måste kunna uttala det. Något liknande har jag aldrig sett: så mycket svart avvisande. Staden är dyster och ogästvänlig och tämligen ful" (Krüger: 1971: 60). Denna stämning präglar även människorna: "Den berömda svenska toleransen tycks mig snarare vara en grumlig blandning av flegma, konstant inåtvändhet och en utpräglad beröringsfobi" (Krüger 1971: 67). Vid ett besök på Systembolaget blir Sverige till ett rum fyllt av ångest, ett tvång som tynger människan som bor där. Till och med pornografin är bara "plump", "ett slags gymnastiklektion för ungdomar" vilket leder Krüger till frågan "finns det frigida nationer?" (Krüger 1971: 71f.). Även längre norrut, i Lappland, Krügers andra resmål, ser det lika illa ut: "Jag träffade även Loke och Balder, blåa ögon, blont hår, vacker ras, trevliga grabbar [...]: det påminde om Karinhall [Hermann Görings representationsbostad och lantegendom]" och de nordsvenska stavkyrkorna ser ut som om Albert Speer hade byggt dem: "O vackra konsthantverk: Nazitiden" (Krüger 1971: 77). Framförallt hans reseintryck från Lappland tydliggör att hans förnimmelse till stor del präglas av projektion. Till slut kommer han till den politiska frågan, Sverige som en tredje väg, och menar att det är ett missförstånd att tro att Sverige står för en demokratisk socialism. I verkligheten är Sverige och det svenska samhället enligt Krüger genomsyrrade av "den kapitalistiska ekonomins profitmotiv", som man bara försöker dölja med några dyra reformlagar (Krüger 1971: 79). Han kritiserar svenskarnas nutida lust till ständig teknisk förnyelse eftersom han häri ser ett abruptt uppvaknande ur en försenad civilisationsprocess:

Vi har helt felaktiga föreställningar: svenskarna är egentligen ett rent naturfolk, skogsarbetare, bönder, fiskare. Under många århundraden har de oförändrat suttit vid sina sjöar, i dessa skogar, och först under senare tid har de förstått att det där är över nu. Oändligt många unga svenskar utvandrade ju strax före första världskriget till Amerika, eftersom landet var så hopplöst, så outvecklat. Svenskarna förstod att de låg efter. I en plötslig industrialiseringsiver tog de igen allt i rasande fart och överdrev naturligtvis det nya. (Krüger 1971: 87)

Krügers slutbedömning av Sverige och framförallt dess välfärdssystem som tredje väg blir lika negativ:

Men klimatet, tänkte jag senare; det här vädret. Regnet, mörkret, de långa nätterna, vintern utan slut – det spelar också in. Jag befärar att det inte kan avhjälpas ens med marxism eller psykoanalys. Jag tänkte: Ett mörkt fall, det där Norden. (Krüger 1971: 88)

Vad gäller den tyska dokumentärlitteraturen så kan *Svensk höst* av Hans Magnus Enzensberger betraktas som dess höjdpunkt. Den publicerades först i *Dagens Nyheter* (1982) och blev en central del i Enzensbergers Europakritik tillika bekännelse i *Ach Europa! Wahrnehmungen aus sieben Ländern. Mit einem Epilog aus dem Jahre 2006* (1989; först 1987).¹² Enzensbergers text om Sverige börjar den kvällen då Olof Palme efter sex års konservativ regering på nytt väljs till statsminister. Texten diskuterar först socialdemokratins hegemoniala ställning i Sverige: "Det socialdemokratiska partiet, så förefaller det mig, är i Sverige långtifrån ett parti som alla andra. Det spelar en hegemonisk roll [...]" (Enzensberger 1982: 11). En "mild, obeveklig pedagogik" (Enzensberger 1982: 13) hade enligt Enzensbergers iakttagelse skapat en samhällelig identitet, som inte längre kunde ifrågasättas¹³: "Vem vi än röstar på och vad det än leder till: socialdemokrater är vi ändå allihopa", citerar Enzensberger (1982: 9) en av sina informanter, vilka för övrigt ofta hade en hög politisk position:

Och ändå kommer den teoretiska analysen inte åt den egendomliga karaktären hos de strategier med vilkas hjälp man här i landet försöker glätta ut den grundläggande konflikten mellan människor och deras institutioner. Båda sidor träder varandra nämligen till mötes i ett tillstånd som vore otänkbart var som helst annorstädes: i ett tillstånd av historisk oskuld.

[...] alltid är Sveriges medborgare beredda att komma sina myndigheter så troskyldigt och tillitsfullt till mötes som stode deras godartade beskaffenhet utom varje tvivel. [...]

Så växer kring institutionerna ett slags moralisk immunitet som andra samhällen inte känner till. Att vilja inskränka, kontrollera och värja sig mot Det Godas makt – sådant kan egentligen bara vara en angelägenhet för skurkar. Följaktligen är det inte underligt att denna makt breder ut sig utan motstånd, att den tränger in i det dagliga livets alla springor och reglerar människornas förehavanden i en omfattning utan motstycke i fria samhällen. (Enzensberger 1982: 17)

Detta resulterar i att rättsväsendets uppgift blir att skydda staten från medborgaren istället för tvärtom (jfr Enzensberger 1982: 20), något som Enzensberger finner närmast obegripligt. En "maktuppdelning" (Enzensberger 1982: 22; på tyska: "Gewaltenteilung") finns inte och inte heller

¹² Därutöver föreligger en svensk utgåva med en introduktion av Arne Ruth och en avslutande intervju gjord av Madeleine Gustafsson, som även översatte Enzensbergers text (se Enzensberger 1982).

¹³ Jag går här inte in på den långa och viktiga arbetsrelationen mellan Hans Magnus Enzensberger och Lars Gustafsson. Men det är uppenbart att Enzensbergers Sverigekritik ligger nära Gustafssons.

en ”författningsdomstol” (Enzensberger 1982: 24), där varje enskild medborgare kan överklaga statens beslut och dess lagstiftning. Enzensberger menar själv att hans framhävande av dessa punkter möjligtvis är en ’typiskt tysk obsession’ och att det i Tyskland finns historiska skäl för ’att hata överheten som pesten’. Hur som helst ledde Enzensbergers problematiserande till en lång diskussion bland statsjurister i Sverige.¹⁴

Intressantare än hur Sverige framställs är dock hela konceptet bakom *Ach Europa!* De länder som behandlas är Sverige, Norge, Polen, Portugal, Spanien, Ungern, Italien, men inget av Europas centrala länder såsom Tyskland, Frankrike, Nederländerna eller dylikt. Enzensberger koncentrerar sig på utkanterna, periferin. Och här hittar han överallt liksom i Sverige en övermäktig struktur eller tradition, som hittills bestämt all egen- och självförståelse, men som nu i dåtidens samtid (1980-talet) kommit att ifrågasättas av en gräsrotsdemokrati som plötsligt blommar upp överallt. Det betyder enligt Enzensberger att det i Europas periferi skapas en demokratirörelse som vänder sig emot EUs byråkrati och centralism. Framställningen av Sverige i *Svensk höst* är alltså tydligt inbäddad i Enzensbergers vidare kritik av Europa, eller snarare: EU.

Ett helt annat perspektiv återfinns i Sigrid Damms *Tage- und Nächtebücher aus Lappland* (2002). Boken beskriver en vandring i Padjelantas nationalpark som Damm och hennes son gjorde. Vandringen blir en katarsis som befriar de vandrande från Centraleuropas och globaliseringens civilisationstryck. Här hittar man egentligen för första (och sista) gången i mitt litteratururval den sortens texter om det ’rena’ Norden som man kanske förväntar sig i en centraleuropeisk och framförallt tysk kontext.¹⁵

Upptäckten av det arktiska Norden

Litteraturhistoriskt intressant är uppkomsten av Arktislitteraturen i början av 1980-talet. I och med Sten Nadolnys roman *Die Entdeckung der Langsamkeit*, uppstår 1983 ett nytt perspektiv på Norden som samtidigt rent kartografiskt är mer omfattande. Arktis träder nu fram som aktör, det vill säga ett Norden norr om Skandinavien eller de länder som kallar sig de

¹⁴ Dessutom är problematiserandet väl kontextualiserat, jfr bl.a. Henningsen 1987.

¹⁵ Under de senaste åren har det uppstått en icke-litterär genre som man kan kalla ’utvandringsrådgivare’. Det rör sig om böcker på den tyska bokmarknaden som är skrivna av tyskar, som har levt en begränsad tid i ett nordiskt land, t.ex. som journalist. Se exempelvis Bünz, Timann: *Wer die Kälte liebt. Skandinavien für Anfänger*. München 2008. - Eilenberger, Wolfram: *Finnen von Sinnen. Von einem, der auszog, eine finnische Frau zu heiraten*. München 2010. - Rávic Strubel, Antje: *Gebrauchsanweisung für Schweden*. 2. Aufl. München, Zürich 2008.

”nordiska länderna”. Romanen berättar om Sir John Franklins liv och arktisexpeditioner.

1984 följer Christoph Ransmayrs *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* som skildrar Carl Weyprechts och Julius Payers österrikisk-ungerska Nordpolsexpedition. Fram tills dess hade det arktiska Norden inte varit ett tema i den tyskspråkiga litteraturen efter 1945, inte heller hade genren ’historisk roman’ fått något genomslag. Att båda dök upp just i början av 1980-talet kan förklaras med postmodernismens inflytande på den tyskspråkiga litteraturen. Postmodernismen återupprättade genren historisk roman som en medveten lek med historien, samtidigt som Jean-François Lyotards upphöjdhetsfilosofi trädde in i samhällsdebatternas centrum (jfr Kopp-Marx 2005, Hoffmann 2006). Att historiska expeditioner i ett extremt Norden lyftes fram under sådana villkor har mindre med Norden själv att göra än med den situation, i vilken Norden framställdes, alltså den postmoderna litteraturdebatten i de tyskspråkiga länderna under 1980-talet.

Debatten om postmodernismen avbröts av murens fall och den statliga föreningen av Förbundsrepubliken och DDR. Härmed riktades det offentliga fokuset mot den så kallade ’Wenderoman’, det vill säga mot litteratur som bearbetade föreningsprocessen respektive DDRs försvinnande. Men det innebär inte att postmodernismens utveckling plötsligt tog slut på grund av en politisk händelse. Den försköt bara sitt arbetsfält bort från upphöjdhetsproblematiken till det liminala och den transitoriska rörelsen samtidigt som dess mediala bearbetningar ökade. Överskridningar av gränser, som i Berlin och även på andra platser i Europa, kännetecknar under denna tid den postmoderna romanen, som beskriver överskridandet av geografiska eller medialt proklamerade rekord (samt deras mänskliga problematik). Det ser man även i de fortsatta framställningarna av det arktiska Norden. I Michael Köhlmeysers *Spielplatz der Helden* (1988) är det ett samtida Grönlandsäventyr som överskrider det som hittills varit tänkbart för den mänskliga förmågan. Detta äventyr reflekteras samtidigt i mediala framställningar hemma i Österrike.

I Raoul Schrotts *Finis terrae. Ein Nachlaß* (2009, först 1995), bestående av fyra delar, finns en del som påstår sig vara en översättning av ”Pytheas av Massalias loggbok” (Schrott 2009: 11). Denne Pytheas från Massalia skulle ha varit den förste som upptäckte Norden och nådde ända till Thule. Under sin resa från Marseille till ishavet, korsar han ett flertal gånger ’världens ände’, till exempel Kap Finisterre eller det franska Département Finistère eller gränserna i det iriska havet (se Schrott 2009:

34, 42f, 51). Överallt tror besättningen att man överskrider världens ände. Norr om Island blir havet ,trögare‘ att ro: ”Havet är [...] trögflytande av livlöst slam och rör sig trögt iväg”; menad är här isen, som man inte kände till: ”När man rör är havet stelt och motsträvt, och inte ens vinden rör upp det” (Schrott 2009: 81). Tydligt (och typiskt) är i resebeskrivningen att man redan i Atlanten lämnar den civiliserade, beboeliga världen: konstiga djur dyker upp, människorna som påträffas är särskilt ’vilda‘ och (förmodligen) kannibaler (jfr Schrott 2009: 39, 49).

Martin Mosebachs Roman *Der Nebelfürst* (2001) beskriver Theodor Lernalers försök att mellan åren 1898 och 1900 inta Björnön, eller i alla fall delar av den, för att grunda en arktisk koloni för det tyska kejsarriket. Norden själv tillskrivs attribut såsom dimma, snö, konstiga ljusförhållanden och framförallt funktionen av det fullständigt okända. Det sistnämnda – att vara okänt och utan befolkning med juridiska anspråk, var inom kolonialpolitiken förutsättning för intagandet av ett land. Men det Wilhelmska riket hade inget intresse av hans upptäckt, man fruktade tvärtom en konflikt med Ryssland, som också gjorde anspråk på området. Lerner handlade alltså på egen hand utan stöd från Berlin. Ändå behandlar romanen huvudsakligen den kulturella och politiska situationen i Central-europa och Berlin samt deras mediala iscensättande. I Mosebachs roman finns ingen hjälte utan bara en tragisk figur. Norden blir här ett tomt rum, redo att intas – om man har lust till det.

Även här, inom ramen för det man kan kalla ’arktiska diskurser‘ (jfr Ryall/Schimanski/Wærp 2008) inom tysk samtidslitteratur, ser man tydligt hur Nordens framställning är avhängig den litterära och kulturella situation i vilken den beskrivande litteraturen kan placeras. Arktis kom in i tysk samtidslitteratur genom upphöjdhetsdebatten i början av 1980-talet, men efter murens fall ändrade Nordenintresset karaktär och kom att behandla det liminala och gränsöverskridande.

Det globaliserade Norden

Att den litterära och kulturella situationen styr den berättande framställningen visar sig efter murens fall. Vid denna tid har globaliseringsdebatten tagit fart i Tyskland och i debatten uppfattas det skandinaviska Norden som en del av den globala världen, varför Norden inte längre framställs som lika främmande eller exotiskt som tidigare.

I ”Die Liebe zu Ari Oskarsson”, en berättelse ur Judith Hermanns novellsamling *Nichts als Gespenster* (2003), reser två musiker från Berlin

till en planerad konsert i Tromsø. Väl där märker de visserligen att det är lite kallare än de är vana vid, men ”jag kunde ha varit var som helst när som helst – det därute saknade betydelse” (Hermann 2004: 248). I berättelsen räknas bara den inre känslan, som kan iklädas olika repertoarer, till exempel ”norrskén[]” eller ”fjordar och vattenfall” (Hermann 2004: 242, 244), men själva det inre rummet är överallt detsamma. Det visar även natten som båda tillbringar med Ari Oskarsson och hans fru. Sätillvida har kritikern Helmut Böttiger rätt i sin tidiga recension:

Redan i hennes första bok [Judith Hermann: *Sommerhaus später*] kom fjärran platser att bilda ett slags kulisser för figurernas mållöst sökande rörelser. Nu tillkommer Tromsø i Nordnorge och Olufsbudir i Island eller Austin i Nevadas öken. Även dessa platser är utbytbara, överallt finner man det främmande, vackra och fula Berlin, figurerna söker sig bort från sig själva och finner ändå alltid samma sak. Alla har något att göra med en oviss scenkänsla: den första generationen som lever med globaliseringen. (Böttiger 2004: 293; jfr Gremler 2008)

Samma situation gäller även för en annan berättelse ur samma samling, nämligen ”Kaltblau”. Två islänningar som båda bott i Berlin respektive Wien, Jonina och Magnus, får på Island besök av Irene och Jonas från Tyskland. Framförallt Jonas är begeistrad över naturen, det vill säga Islands snö och is, och han måste därför fotografera allting. Men Jonina, som är turistguide känner redan till alla sådana förväntningar:

Amerikanerna frågar alltid åt vilket håll floder rinner och var på himlen solen går upp. Italienarna fryser hela tiden, trivs inte i grusöknen och på lavafälten och längtar påtagligt efter ett antikt tecken på mänsklig civilisation. Fransmännen är kinkiga, får fort blåsor på fötterna och med äcklad min spottar de ut torr fisken bakom Joninas rygg. Tyskarna skulle egentligen vilja vandra på egen hand men törs inte, är på dåligt humör därför att gruppen är så stor och vid åsynen av naturens under hemfaller de åt outhärdlig melankoli. (Hermann 2004:79)

För Jonina är Island varken ”magisk[t]” eller ”otrolig[t]”¹⁶ (Hermann 2004: 81, 76), hon tror sig inte heller vara i ”Ultima Thule” (Hermann 2004: 91) alltså ”vid världens ände” (Hermann 2004: 76; kursiverat i originalet), utan hon är ”hemma på Island” (Hermann 2004: 79). Medan Jonas fortfarande tänker i termer av interkulturella skillnader mellan det egna och det främmande (det vill säga i motsatser), och låter denna skillnad utgöra

¹⁶ På tyska: ”abgefahren[]” (Hermann 2003: 85).

basen för sin upplevelse av det exotiska, rör Jonina sig i sin vanliga värld, samtidigt som hon är förtrogen med alla 'globala' förväntningar och fördomar.

I Peter Stamms *Ungefähre Landschaft* (först 2001) återfinns ännu en kvinnlig huvudfigur, den 25-åriga Kathrine som är tulltjänsteman vid den norsk-ryska (sjö-)gränsen. Som sådan är hon van vid gränsöverskridanden fastän hon själv aldrig varit söder om polarcirkeln. På grund av relations- och identitetsproblem beslutar hon sig dock för att resa söderut. Under resans gång överskrider hon flera gränser, inte bara polarcirkeln, för henne finns gränser även i Bergen och Århus, men i vårt sammanhang är det viktigare att hon reser genom Paris fram till den franska Atlantkusten, enbart för att konstatera, "att det var samma hav som tusentals kilometer längre norrut slog mot klipporna" (Stamm 2004: 85). Även här i Frankrike återfinns dessutom samma fiskfabriker som därhemma (jfr Stamm 2004: 64) och slutligen bestämmer sig protagonisten för att åka hem. Men hon åker inte från det förment oöverskådliga Frankrike respektive Centraleuropa till det förment rena, ursprungliga Nordnorge, ty hon visste redan innan hon inledde sin resa att Norden är ett blandat rum:

Norskar, svenskar, finländare och samer hade blandats här, i vissa familjer fanns det även ryssar och *tjuktjer*. Gränserna hade alltid varit porösa, människorna följde renarna, fiskens vandringar som inte brydde sig om gränser. De kom till byn, för att arbeta i några år, eftersom man tjänade bra här på fiskfabriken. De kom och gick. Det spelade ingen roll var man levde, kallt var det överallt och mörkt. (Stamm 2004: 38)

Nordskandinavien är i *Ungefähre Landschaft* inget homogent rum som utmärker sig genom sin ursprunglighet, även om enskilda personer så önskar (se till exempel mor/farfadern i citatet nedan). Kunskapen om detta finns redan inbäddad i Kathrines biografiska bakgrund:

Katherine tänkte på den samiska byn nära Jukkasjärvi, där hennes pappa hade arbetat när han lärde känna modern. Han brukade tala om ett lapp-zoo när han spelade upp samernas traditionella liv för turisterna. Kathrine hade som barn ofta varit där. Modern hade sytt en samedräkt till henne och hade själv ofta burit en likadan, även om hon såg underlig ut i den. Hennes familj hade kommit till Kiruna från södra Sverige före det stora kriget. Kathrines morfar och gammelmorfar hade arbetat i malmgruvorna, enorma, starka män med blont hår. Även modern var blond och lång, hon såg ut som man föreställde sig en svenska. Morfadern, som Katherine aldrig hade lärt känna, hade varit en from och allvarlig man. När hans dotter kom hem och sa att hon skulle gifta sig och få barn

hade han nästan slagit ihjäl henne. Och när han fick veta att barnets far var lapp, pratade han inte mer med dottern. (Stamm 2004: 93)

Kathrine vet till och med att det förment rena och ursprungliga endast är något som iscensätts för turister, och detta eftersom hon själv bidragit till skapandet av sådana scener:

Turisterna hade fotograferat Katherine, lappflickan med renarna, och fadern hade en gång kört henne med rensläden i en ring. *Samernas liv som det ser ut i verkligheten*. Efter jobbet hade de tagit av sig samedräkterna och åkt hem till sin tvårumslägenhet i Volvon. Fadern hade satt på teven, och modern hade räknat ut hur mycket pengar som saknades för fiskebåten. (Stamm 2004: 94; kursiv E.P.)

Kathrines Norden har således ingen särställning utan är genom Internet och webbkameror en integrerad del av den globala världen. Därför är den franska världen ”inte särskilt annorlunda mot den därhemma” (Stamm 2004: 64). Det obestämbara (”Ungefähre”) hos det skildrade landskapet (”Landschaft”), liksom hos den egna personen omfattar allt, individ och värld, Frankrike och Nordnorge.

Detsamma gäller även för Klaus Bödl's verk, där fyra böcker utspelar sig i Norden: *Studie in Kristallbildung* (1997), *Südlich von Abisko* (2004), *Die fernen Inseln* (2005) och *Der nächtliche Lehrer* (2010):

För man skulle inte låta sig luras till att vilja se något särskilt i Arbisko, som om det stod för en drömsk glömska eller en längtan som inte lät sig beskrivas i ord, något genomskinligt, som just höll på att domna bort. Ett hinsides rike. Det är en by som inte skiljer sig från andra orter uppe i norr. Slutligen, det måste man påminna sig om gång på gång, är hela världen lika fylld med verklighet. Även Abisko. (Bödl 2004: 125)

Norden är hos Bödl avdramatiserat och del av en globaliserad värld. Så handlar *Südlich von Abisko* egentligen inte om Abisko utan om världen söder om Abisko.

Slut

Det Norden man skriver om är inget positivt givet. Det är en gestaltning som ger det framställda rummet olika funktioner. Det blir tydligt i ovan nämnda texter, som alla är förankrade i en speciell historisk situation. Framställningar av Norden är (likt andra rum såsom ’Europa’) beroende

av just historiska situationer och kan därmed också återföra oss till den situation de är skrivna i. Främmandebeskrivningar är således alltid samtidigt självbeskrivningar. I de ovan anförda framställningarna av Norden ser man därför alltid aspekter av den kulturella debatt som pågick i den situationen då texterna skrevs. Om den tyskspråkiga litteraturen skulle betrakta sig själv tjugo eller trettio år tillbaka så skulle den se att den rör sig alltmer i globaliseringens kontexter. Detta visar sig också i den tyska litteraturens framställningar av Norden (jfr Seiler 2006).

Iögonfallande är att antalet kvinnliga författare som beskriver Norden har ökat under den studerade tiden. Jag har här enbart nämnt Judith Hermann och Sigrid Damm, men inte namn som Ilse Aichinger, den tjeckisk-tyska författarinnan Libuše Moníková eller på senare tid Anna Kim. Och även när det är män som skriver om Norden kan textens huvudpersoner vara kvinnor, som exempelvis hos Peter Stamm. Detta är lite oväntat eftersom Norden traditionellt i litteraturhistorien beskrivits som ett manligt rum. Vid sidan av sådana texter finns fortfarande de traditionella vardagsmyterna som blandar röda stugor med älgar och IKEA (jfr Winkelmann 2006). För tillfället har väl detta sin höjdpunkt i Inga-Lindström-filmerna, i vilka tyska skådespelare återskapar en idealiserad tysk föreställning om Sverige respektive Norden (jfr Källström 2011 och Karlsson Hammarfelt i denna bok). Men i litteraturen återfinns dessa stereotyper och klichéer ytterst sällan och när de förekommer är de medvetet iscensatta och föremål för (litterär) lek och (språkligt) spel.

Litteratur

- Andersch, Alfred. 1952. *Die Kirschen der Freiheit. Ein Bericht*. I Alfred Andersch. *Gesammelte Werke in zehn Bänden. Kommentierte Ausgabe*. Red. av Dieter Lamping. Bd. 9, 327-413. Zürich: Diogenes.
- Andersch, Alfred. 1969. *Hohe Breitengrade oder Nachrichten von der Grenze. Mit achtundvierzig Farbtafeln nach Aufnahmen von Gisela Andersch*. I Alfred Andersch: *Gesammelte Werke in zehn Bänden. Kommentierte Ausgabe*. Red. av Dieter Lamping. Bd. 9, 457-563. Zürich: Diogenes.
- Arndt, Astrid; Blödorn, Andreas; Fraesdorff, David; Weisner, Annette; Winkelmann, Thomas. 2004. Vorwort. I Astrid Arndt, Andreas Blödorn, David Fraesdorff, Annette Weisner, Thomas Winkelmann (red.), *Imagologie des Nordens. Kulturelle Konstruktionen von Nördlichkeit*

- in einer interdisziplinären Perspektive* (Imaginatio Borealis, Bilder des Nordens 7), 5-9. Frankfurt/M.: Lang.
- Böttiger, Helmut. 2004. *Nach den Utopien. Eine Geschichte der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur*. Wien: Zsolany.
- Brunner, Maria Elisabeth. 1997. *Der Deserteur und Erzähler Alfred Andersch. "Daß nichts dunkel gesagt werden darf, was auch klar gesagt werden kann"*. Frankfurt/M.: Lang.
- Chiadò Rana, Christine. 2003. *Das Weite suchen. Unterwegs in Wolfgang Hildesheimers Prosa*. Würzburg: Ergon.
- Enquist, Per Olov. 2008. *Ett annat liv*. Stockholm: Norstedts.
- Enzensberger, Hans Magnus. 1982: *Svensk Höst*. [Stockholm]: Dagens Nyheters marknadsavdelning.
- Enzensberger, Hans Magnus. 1989. *Ach Europa! Wahrnehmungen aus sieben Ländern. Mit einem Epilog aus dem Jahre 2006*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Felsch, Phillipp. 2010. *Wie August Petermann den Nordpol erfand*. München: Luchterhand.
- Gentikow, Barbara. 1978. *Skandinavien als präkapitalistische Idylle. Rezeption gesellschaftskritischer Literatur in deutschen Zeitschriften 1870 bis 1914*. Neumünster: Wachholtz.
- Gremler, Claudia. 2008. "Looking for Redemption in a Globalised North": Representation of the Arctic in Judith Hermann's Short Stories "Kaltblau" and "Die Liebe zu Ari Oskarsson". I:
- Ryall/Schimanski/Wærp 2008: 119-130.
- Grub, Frank Thomas. 2011. Mögliche, unmögliche und nachgeholte Reisen: Schweden, Finnland und Dänemark aus DDR-Sicht. I: Elisabeth Wåghäll Nivre, Brigitte Kaute, Bo Andersson, Barbro Landén, Dessislava Stoeva-Holm (red.). Unter Mitarbeit von C. Ackermann, C. Becker, L. Casanova, N. J. Eberhardt, L. Karlsson Hammarfelt, C. Löwe, K. Lundström, R. Miljan, J. Salomonsson, B. Schirmacher und D. Solling. *Begegnungen. Das VIII. Nordisch-Baltische Germanistentreffen in Sigtuna vom 11. bis zum 13.6.2009*. (Stockholmer Germanistische Forschungen 74), 355-369. Stockholm: Acya Universitatis Stockholmiensis.

- Henningsen, Bernd. 1987. Ist Schweden totalitär? Die politische Struktur des Wohlfahrtsstaates und seine Kritik. I Ulrich Groenke (red.), *Arbeiten zur Skandinavistik. 7. Arbeitstagung der Skandinavisten des Deutschen Sprachgebietes: 4.8.-10.8. 1985 in Skjeberg/Norwegen* (Texte und Untersuchungen zur Germanistik und Skandinavistik 18), 37-58. Frankfurt/M.: Lang.
- Henningsen, Bernd. 1997. Das Bild vom Norden. Eine Einleitung. I Bernd Henningsen, Janina Klein, Helmut Müssener, Solfried Söderlind (red.), *Wahlverwandtschaft. Skandinavien und Deutschland 1800 bis 1914*, 15-28. Berlin: Jovis.
- Hermann, Judith. 2003. *Nichts als Gespenster*. 4. upplaga. Frankfurt: S. Fischer.
- Hermann, Judith. 2004. Bra spöken. Stockholm: Ordfront.
- Hoffmann, Torsten. 2006. *Konfigurationen des Erhabenen. Zur Produktivität einer ästhetischen Kategorie in der Literatur des ausgehenden 20. Jahrhunderts (Handke, Ransmayr, Schrott, Strauss)*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Källström, Lisa. 2011. *Berättelser om en röd stuga. Förställningar om en idyll ur ett svensksdidaktisk perspektiv*. Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Kinzel, Ulrich. 1999. Das Ende der Reise. Orientierung und Erfahrung in Alfred Anderschs "Hohe Breiteregrade". I *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft* 43, 403-430.
- Köpf, Gerhard. 1996. *Nurmi oder die Reise zu den Forellen*. Roman. München: Luchterhand.
- Kopp-Marx, Michaela. 2005. *Zwischen Petrarca und Madonna. Der Roman der Postmoderne*. München: Beck.
- Krüger, Horst. 1971. Das perfekte Schattenreich. I: Horst Krüger. *Fremde Vaterländer. Reisererfahrungen eines Deutschen*, 51-88. München: Piper.
- Lindgren, Torgny. 2002. *Pölsan*. Stockholm: Norstedts.
- Müller-Funk, Wolfgang. 2008. *Die Kultur und ihre Narrative. Eine Einführung*. 2., überarbeitete und erweiterte Aufl. Wien, New York: Springer.

- Platen, Edgar. 2012. *Norden. Zu seinen Darstellungen in der Nachkriegs- und Gegenwartsliteratur* (Perspektiven. Nordeuropäische Studien zur deutschsprachigen Literatur und Kultur, 9). München: iudicium.
- Platen, Edgar. 2013. Tromsø – Ein periphere Metropole in der deutschsprachigen Nachkriegs- und Gegenwartsliteratur. I Almut Hille, Benjamin Langer (red.), *Erzählte Städte. Beiträge zu Forschung und Lehre in der europäischen Germanistik*, 139-148. München: iudicium.
- Richter, Dieter. 2009. *Der Süden. Geschichte einer Himmelsrichtung*. Berlin: Wagenbach.
- Ryall, Anka; Schimanski, Johan; Wærp, Henning Howlid (Red.). 2008. *Nordlit 2: Arctic Discourses*.
- Schrott, Raoul. 2009. *Fines terrae. Ein Nachlass*. 3.upp. Innsbruck, Wien: Haymon.
- Seiler, Thomas. 2006. Topographie als Metapher – Zur Funktion nordischer Landschaften in deutschsprachiger Gegenwartsliteratur (Bödl, Hermann, Stamm). I: Rossel, Sven Hakon (red.): *Der Norden im Ausland – das Ausland im Norden. Formung und Transformation von Konzepten und Bildern des Anderen vom Mittelalter bis heute*. 25. Tagung der IASS (International Association for Scandinavian Studies) in Wien, 2.-7.8.2004. 582-589. Wien: Praesens.
- Stamm, Peter. 2004. *Ungefähre Landschaft*. 4.upp. München: btb.

Mörka moln över röda stugor

Konstruktionen av det svenska i samtida tyskspråkig populärkultur

Linda Karlsson Hammarfelt

Inledning

Om man är intresserad av Nordens roll i ett europeiskt sammanhang, av 'Norden i Europa', kan det vara värt att titta närmre på de föreställningar, bilder och stereotyper som aktualiseras när det nordiska förs på tal i kulturella texter av olika slag. Samtidigt är det viktigt att minnas att skildringar och bilder av det främmande också alltid utgör självbeskrivningar och bidrar till ett bestämmande av den egna positionen (jfr. Platen 2012:11). Därmed säger de oftast mer om en relation än om det land eller den kultur som de refererar till.

Föreställningar om det Andra spelar således en central roll för förhandlandet av identitet, mänskliga relationer och världsbilder också i en värld alltmer präglad av kulturella gränsöverskridanden, hybrida levnadsformer och mobilitet. Särskilt vanligt förekommande tycks stereotyper beträffande främmande länder och deras invånare vara i populärkulturella yttringar av olika slag. Därför är det motiverat att rikta blicken mot just populärkulturen om man vill identifiera både vilka bilder som tycks dominera diskursen och några vanliga förhållningssätt till dessa. I min analys har jag valt att undersöka några sådana skildringar av Sverige och det nordiska i en tyskspråkig, populärkulturell kontext. Målet är för det första att mot bakgrund av tidigare forskning om föreställningar av det nord-

iska och det svenska i ett tyskt alternativt europeiskt sammanhang identifiera några dominerande föreställningar i den samtida, populärkulturella kontexten. För det andra kommer jag att analytiskt beskriva olika sätt att förhålla sig till dessa mer eller mindre stereotypa föreställningar av vad som kännetecknar livet i Sverige i de undersökta källorna. Utifrån analysen kommer slutligen att diskuteras hur det svenska konstrueras och (om) förhandlas i några aktuella populärkulturella genrer i den tyskspråkiga kontexten.

Jag har valt att fokusera på tre exempel som bidrar till konstruktionen av det svenska i samtida tysk populärkultur och som uppvisar olika hållningar till vanliga föreställningar om Sverige: För det första de så kallade *Inga Lindström*-filmerna (2003 och framåt) som bygger på böcker och manus författade av Christiane Sadlo under pseudonymen Inga Lindström; för det andra Gunnar Herrmanns självbiografiska reportagebok *Elchtest. Ein Jahr in Bullerbü* (2010) om sin upplevelse av tiden som stockholmsbaserad korrespondent för *Die Süddeutsche Zeitung*; samt slutligen deckarna *Später Frost* (2012) och *Rotwild* (2013) av den svensk-tyska författarduon Kerstin Danielsson och Roman Voosen, som utspelar sig i trakterna kring Växjö. Här kan inflikas att jag valt att fokusera på populärkultur därför att den bild av Sverige och det nordiska som förhandlas fram i tyskspråkig litteratur av mindre publikfriande karaktär avviker starkt från de stereotyper som kommer att diskuteras här. En mer omfattande analys av hur det svenska och nordiska gestaltas i tyskspråkig litteratur återfinns i Edgar Platens monografi *Norden. Zu seinen Darstellungen in der Nachkriegs- und Gegenwartsliteratur* (2012, se även Platens artikel i denna bok).

Utifrån det nämnda materialet kommer jag att visa på olika hållningar till vanligt förekommande bilder av det svenska: Affirmativa och förstärkande, hyperboliska, det vill säga överdrivande, och ironiserande samt slutligen mer kritiska och dekonstruerande. Materialet för studien har valts ut för att kunna belysa olika genrer såsom romantik, rapportering/dokumentering litteratur och kriminallitteratur samtidigt som samtliga skildringar kan betecknas som populärkulturella enligt den definition John Storey ger i sin bok *Cultural Theory and Popular Culture. An Introduction* (2012). Storey tar upp olika vanligt förekommande definitioner av populärkultur såsom "culture that is widely favoured" (5); "culture that is left over after we have decided what is high culture" (5); "mass culture" (8) samt som "culture that originates from 'the people'" (9) för att slutligen landa vid ett synsätt influerat av Gramsci som innebär att popu-

lärkultur varken betraktas som masskultur eller som något slags spontan, folklig motkultur som utvecklas underifrån, utan istället som ”a terrain of exchange and negotiation between the two [...], marked by resistance and incorporation” (10).

Litteratur- och kulturvetenskaplig forskning om föreställningar och stereotypa bilder av det egna och det främmande kallas för *imagologi* och utgör ett forskningsfält med en brokig historia.¹ Från sent 1800-tal till tidigt 1950-tal utgick forskningen inom detta komparatistiska fält ifrån antagandet om olika nationalkaraktärer, vilkas representation i litteraturen det gällde att undersöka (jfr. Nünning 2008: 314f.). Först på 60-talet avvisades tydligt antaganden om särskilda folkpsykologier av framstående komparatistiska imagologi-forskare såsom Manfred Fischer och Hugo Dyserinck (jfr. Dyserinck 1966, Fischer 1987). Under inflytande från konstruktivistiskt håll kunde sedan en forskningsriktning utstakas inom litteraturvetenskapen där det är *konstruktionen* av stereotyper och tolkningsmönster som står i fokus för analysen. Föremålet för tolkning blir därmed de diskurser som frambringar och kontinuerligt omförhandlar bilder av det egna och det främmande. En av de mest kända imagologerna idag, Joep Leerssen, går så långt som att tala om mönster, ett slags stereotypernas grammatik, där vissa faktorer och motsättningar är avgörande oavsett om man undersöker tyska bilder av det svenska eller om man är intresserad av exempelvis fransmännens föreställningar om Belgien. Några av de motsatspar som enligt honom medverkar i konstruktionen av det egna och det främmande är oppositionerna *nord/syd*, *starka/svaga* nationer – där t.ex. mindre inflytelserika nationer antingen kan få sympatier för att vara ett slags underdog eller exotiseras, samt *central/perifer*, där centrum betraktas som dynamiskt och föränderligt medan det perifera betraktas som tidlöst, bakåtsträvande eller traditionellt (jfr. Leerssen 2000: 275-277).

Den imagologi jag ägnar mitt bidrag åt, tyska Sverigebilder i populärkulturella skildringar, kan delvis förstås med hjälp av en sådan grammatik, där det svenska betraktas som nordiskt kargt, en i jämförelse med Tyskland inte så inflytelserik nation som snarare exotiseras än betraktas som ’underdog’, samt en ur centraleuropeiskt perspektiv perifer nation som betraktas som en tidlös, traditionell Bullerby. Leerssen tar även upp andra aspekter av hur nationsstereotyper konstrueras, och konstaterar till exempel att stereotypa bilder av det egna och det främmande har en tydlig

¹ För en fördjupad diskussion kring *images* och stereotyper i den tysk-svenska kontexten, jfr. Rühling (2004: 279-300).

intertextuell karaktär och fungerar, det vill säga skapar igenkänningseffekter, mindre för att de refererar till landet de beskriver, än just för att de spelar an på andra yttringar, till exempel texter, filmer och uttalanden om detta land (jfr. Leersen 2000: 285), som de kan förhålla sig till på en rad olika sätt: bekräftande, kritiskt granskande, ironiserande, dekonstruerande eller konstnärligt lekfullt.

Denna teoretiska bas tjänar som en grund för en analys av Sverigebild i tysk populärkultur, men det finns även några aspekter som kan betraktas som specifika för den tysk-svenska kontexten. I forskningen framhålls särskilt två 'grenar' av Nordenföreställningar i en europeisk kontext, där den tidigare definierar Norden som ett slags rå, på gränsen till barbarisk periferi medan de något senare föreställningar som konstituerar den andra 'grenen' kretsar kring de nordiska länderna som moderna föregångsländer (Stadius 2002: 102). Tar man siktet mer specifikt mot Sverigebilder i det tyskspråkiga området så tillkommer en rad aspekter som man bör vara medveten om när man analyserar populärkulturella skildringar av det svenska. Under efterkrigstiden har Sverige i den tyskspråkiga kontexten ofta förknippats med neutralitetspolitik och den så kallade 'Tredje vägen', vilket reflekterats framförallt i en vänsterorienterad essäistisk skrivtradition till vilken bland andra Hans Magnus Enzensberger kan räknas, men den politiska utvecklingen har även beskrivits i mer kritiska ordalag av konservativa debattörer och reseskildrare.² I en artikel i det (väst-)tyska politiska veckomagasinet *Der Spiegel* från 1972 påtalas detta polemiserande kring 'exemplet Sverige' och man går så långt som att konstatera att "[k]ein Land, kein System, nicht Jugoslawien, nicht Kuba, ist hierzulande so umstritten wie das 'Beispiel Schweden'" (jfr. NN 1972: 122). Bilden av ett socialdemokratiskt välfärdssamhälle lever i viss mån kvar, även om exempelvis nyheterna om den svenska skolans dåliga PISA-resultat också har nått tyska medier och diskuterats flitigt även där (jfr. t.ex. Lüpke-Narberhaus 2013).

En annan aspekt som är relevant i sammanhanget och som delvis kan kopplas till ovan beskrivna bild av Sverige som ett slags mönsterexempel utgör föremålet för en understreckare i *Svenska Dagbladet* 2007 författad av den dåvarande chefen för Goethe-Institutet i Stockholm, Berthold Franke. Franke granskar ingredienserna i populära tyska föreställningar om Sverige och specifikt det som han kallar för Bullerbysyndromet, för

² För en mer utförlig analys av hur den svenska välfärdsmodellen diskuterats i tysk media, jfr. särskilt Winkelmann (2006: 234-315).

att komma fram till att Sverige i den tyska diskursen till skillnad från till exempel Italien inte står för det romantiserade *andra*, utan snarare bygger på föreställningar om *hur det egna borde se ut*, om något som anses ha varit en del även av den tyska kulturen men gått förlorat. Han påpekar till exempel att det av tyska turister lika hyllade som romantiserade svenska landskapet i mångt och mycket liknar det tyska, särskilt det nordtyska, och menar att Bullerbysyndromet ger nytt liv åt en föreställning om hur den tyska naturen såg ut innan den förstördes av industrialisering, bosättningar och infrastruktur. Sverige är, enligt Franke, ”drömmen om den egna, förlorade verkligheten” och ’Bullerbü’ vittnar därmed om vad Tyskland hade kunnat vara om historien sett annorlunda ut, om vi inte hade haft några krig, om naturen inte hade förgiftats och om småbyar inte hade övergetts till förmån för storstäder (Franke 2007).

För en litteraturvetare förefaller det mindre intressant att lista exakt vilka komponenter denna Sverigebild består av – Franke nämner Astrid Lindgrens barnbokslandskap, föreställningar om en oförstörd natur och om ett bättre, mer humant umgänge mellan människor som centrala beståndsdelar av Bullerbysyndromet, men man skulle såklart kunna lägga till flera andra. Som beskrivits ovan ligger fokus snarare på att i aktuella tyskspråkiga källor av populärkulturell karaktär identifiera några vanligt förekommande föreställningar om Sverige för att undersöka hur Sverigebilder konstitueras, problematiseras och omförhandlas i de valda källorna.

Romantik i Bullerbü: Inga Lindström

De så kallade *Inga Lindström*-filmerna visas i Tyskland på den statligt ägda kanalen ZDF på bästa sändningstid, söndagar klockan 20.15. Filmerna, som baseras på romaner skrivna av Christiane Sadlo under den svenskklingande pseudonymen Inga Lindström, spelas in i Sverige med ett tyskt filmteam och tyska skådespelare. Inspelningsspråk är tyska men rollfigurerna bär svenska namn, alla skyltar är på svenska och karaktärerna hejar flitigt på varandra samt duar varandra även i situationer där det på tyska vore mer naturligt att välja ni-tilltal. Känslan av en svensk miljö skapas vidare med hjälp av vajande Sverigeflaggor, svepande landskapsupptagningar över natur och gula trähus samt stillbilder till exempel av hur solens brytning mot vattenytan ger upphov till dansande reflektioner mot en gammal träeka. Eftersom utländska produktioner vanligtvis dubbas när de visas i tysk TV torde det inte uppfattas som särskilt störande att filmerna ska skildra en svensk miljö samtidigt som samtliga figurer

pratar tyska.³ Några avsnitt har även visats i svensk TV och rönt då en kombination av förvirring och stolthet över den presenterade Sverigebil- den hos tittare och recensenter.⁴

Samtliga filmer uppvisar en enkel handling som ofta bygger på mot- satsen mellan det hektiska stadslivet och en lantlig idyll där huvudper- sonerna genast känner sig mer hemma och upptäcker vad som är viktigt för dem i livet. En av de första *Inga Lindström*-filmerna, *Der Sprung ins Glück* från 2005, handlar om hur ryttarinnan Louise Stenfelt planerar att flytta till Dubai med sin framgångsrike affärsman till pojkvän när hon får veta att hennes styvmor planerar att sälja hästgården Rosenfeldt där hon själv växte upp. Den lokala befolkningen sätter sitt hopp till Louise men hon har inte råd att ta över gården och har fullt upp med förberedelser inför flytten. Under det som skulle bli hennes avskedsresa till Rosenfeldt får hon reda på att hennes pojkvän har dopat hennes häst vid ett viktigt lopp och den lokala veterinären, en jordnära person tillika gammal bekant till Louise, stöttar henne på olika sätt. De två förälskar sig i varandra och slutligen bestämmer sig Louise för att stanna hos honom, samtidigt som drömmen om att faktiskt rädda Rosenfeldt växer sig starkare. Absurt nog blir detta dock först möjligt när veterinärens pappa lyckas övertyga shej- ken Abdul, som också är från Dubai och beskrivs som en ”global player” (*Der Sprung ins Glück*, 1,25), att investera i gården. Med hjälp av denna arabiska sponsor kan hästgården räddas och i slutet av filmen anar man som tittare att Louise och veterinären Axel Hasselroth kommer att leva lyckliga på Rosenfeldt i alla sina dagar. Omslaget till DVD:n är delat i två delar, varav den översta pryds av en bild på de två huvudpersonerna Louise och Axel, en blond, blåögd kvinna och en något längre, mörkhårig man som håller i en hundvalp. Den nedre bilden föreställer en renfamilj, en renko med två kalvar, som inte dyker upp i själva filmen utan mer är att betrakta som ett slags stämningsskapare.

Denna enkla handling kan betraktas som typisk för *Inga Lindström*- filmerna, som i sin tur kanske är det tydligaste exemplet på det ’syndrom’ Franke vill belysa. Filmerna aktualiserar flera av de motsatsförhållanden Leersen tar upp i sin imagologins grammatik: Det Sverige som skildras och som i slutändan ’vinner’ är en tidlös lantlig idyll iscensatt i ett exoti- serat nordiskt landskap vid havet, där människor ställer upp för varandra

³ På tysk TV visas även andra produktioner som utspelar sig i en icke-tysk miljö samtidigt som tyska är inspelningsspråk, t. ex. *Mordkommission Istanbul*, en kriminalserie producerad av Regina Ziegler: <http://www.daserste.de/unterhaltung/film/mordkommission-istanbul/index.html> (14-09-19).

⁴ Jfr. Källström (2011: 59).

och där fuffens såsom doping av tävlingshästar inte hör hemma. Samtidigt uppstår en viss ambivalens av det kuriosa faktum att protagonisten förvisso väljer bort jetsetlivet i Dubai för det gemensamma livsprojektet att rädda barndomsgården tillsammans med sin älskade, samtidigt som denna räddningsakt möjliggörs med hjälp av en arabisk shejk. Kanske syftar detta i sammanhanget förvånande dramaturgiska grepp till att illustrera att inte ens en svensk, perifer och lantlig idyll kan undvika att påverkas av en tilltagande globalisering och internationalisering. Att en arabisk shejk får representera dessa processer istället för att det exempelvis skildras hur en invandrarfamilj flyttar in och rör om i den lantliga idyllen bekräftar filmens tillhörighet till en romantisk genre med sagoliknande karaktär.

Ironisk lek med stereotyper: *Elchtest*

Under senare år har en lång rad 'bruksanvisningar' och 'introduktioner' till livet i Sverige kommit ut på tyska (jfr. t.ex. Rávic Strubel 2008), och Gunnar Hermanns humoristiska, delvis självbiografiska reportagebok om sitt första år som Stockholmsbaserad korrespondent för *Süddeutsche Zeitung* kan räknas till dessa. I första kapitlet av *Elchtest. Ein Jahr in Bullerbü* (2010) skildras hur Herrmanns berättarjag hämtar upp sin partner och deras gemensamma barn på Arlanda och sedan följer 21 kapitel med lustiga anekdoter om familjens försök att integrera sig, förstå seder och bruk samt bekanta sig med olika aspekter av vad som uppfattas som en svensk kultur. I bokens sista kapitel skildras hur Herrmann, vars mamma är svensk, efter ett års kamp med diverse myndigheter och byråkrater meddelas att han har blivit svensk medborgare (jfr. Herrmann 2010: 362). På så vis spelar boken an på traditionella berättarmönster i migrationsromaner som ofta utspelar sig mellan det statliga gränsöverskridandet och erhållet medborgarskap, även om Herrmanns migrationsberättelse om en halvsvensk journalist ifrån ett grannland med ett tidsbegränsat uppdrag i Sverige naturligtvis också särskiljer sig från genren.

Omslaget dekoreras av ett slags collage bestående av bilder på en faluröd stuga med en Volvo utanför, ett porträtt av kungaparet, en älgvarningsskylt, ett knäcke paket, en dalahäst och en blond flicka med en blomsterkrans i håret (jfr. Herrmann 2010). Denna blandning av symboler ritade i en karikatyrartad stil tillsammans med titeln som refererar till både älgar och Astrid Lindgrens barnbokslandskap indikerar att boken kommer att spela an på och ironisera över både den svenska och den tyska bilden av Sverige och här framstår det som Leersen refererar till som nations-

stereotypernas intertextuella, anspelande karaktär med tydlighet. Redan i första kapitlet navigerar jag-berättaren mellan olika myter om och skildringar av landet i norr, men han identifierar också två alternativa synsätt på de skandinaviska länderna och Sverige, där 'Medelhavsfetischisternas' negativa bild av kyla, isolation och ensamhet ställs emot 'Bullerbyromantikerna', till vilka han även räknar sig själv (jfr. Herrmann 2010: 18-22). Samtidigt ser Herrmann tidigt till att poängtera att hans personliga Bullerby är en skånsk fiskeort där han som barn tillbringade sina somrar i de svenska morföräldrarnas sommarstuga (jfr. Herrmann 2010: 22). På så vis förmedlas även här en bild av en författare som kan skoja om sin egen fäbless för Sverige men samtidigt tydliggörs att han har en nära anknytning till landet och en kunskap som går bortom de vanliga klyschorna, ett iscensättande av berättarjaget som ger auktoritet.

På ett flertal ställen i *Elchtest* tar Herrmann upp den i inledningen till mitt bidrag diskuterade förebildsfunktion som ofta tillskrivs Sverige och Skandinavien i tyska medier och politiska debatter bland annat kring sociala frågor (se Ulla Björnbergs kapitel i denna bok). Exempelvis påpekar Herrmann att det i talkshow-diskussioner om dagisplatser, bildningsväsen, äldreomsorg och arbetsmarknadspolitik vanligtvis bara är en tidsfråga innan någon "Schlaumeier" dyker upp i TV och presenterar en universallösning på problemet ifråga för att avslutningsvis konstatera: "In Skandinavien gibt es das schon längst". I detta sammanhang ironiserar Herrmann kring denna förebildskaraktär samtidigt som han tydliggör att han själv i egenskap av Skandinavienkorrespondent har kunnat profitera på den (Herrmann 2010: 73f.). Boken igenom relaterar Herrmann till denna typ av föreställningar om Sverige som ett föregångsland, men till skillnad från *Inga Lindström*-skildringarna förhåller sig *Elchtest* alltsomoftast granskande till de bilder som tas upp eller markerar genom hyperboliska framställningar och ironi en distans till dem. Till detta granskande kommer en skildring av det svenska samhället som kan beskrivas som ett slags filtrerande av upplevelser och intryck mot bakgrund av Herrmanns erfarenheter från det han upplever som sin 'Heimat', nämligen södra Tyskland.

Medan bilden av sammanhållning och gemenskap i *Inga Lindström*-filmerna aldrig kopplas till ett explicit reflekterande kring frågor rörande samhällsorganisation eller politik, relateras tanken om samhällelig sammanhållning, solidaritet och jämlikhet i *Elchtest* kontinuerligt till samhällsfrågor och politiska koncept som Herrmann introducerar för sina läsare. Inte helt oväntat intar reflektionen kring folkhemmet en central roll: "'Das Volksheim' ist ein Begriff, der mit Schweden mindestens ebenso eng ver-

bunden ist wie Ikea oder Elche, vermutlich sogar noch enger. Mit dem Wort bezeichnet man freilich nicht irgendein Haus, sondern die typisch schwedische Version des Wohlfahrtsstaates" (Herrmann 2010: 57f). Folkhemmet betraktas enligt Herrmann av svenskarna som ett hem för alla, samtidigt som det står för en särskild inställning människor emellan, för gemenskap och solidaritet. I en kortare exkurs går författaren in på hur begreppet myntades och dess nära koppling till svensk socialdemokrati, samtidigt som han på skämtsamt manér påpekar att även politiker med annan partitillhörighet gärna tar ordet i sin mun "weil das Wort in Schweden so positiv besetzt ist und so griffig klingt" (Herrmann 2010: 57f.).

I Herrmanns humoristiska framställning kopplas den i hans mening sympatiska tanken om jämställdhet, solidaritet och rättvisa samman med vissa av dess mindre positiva följeslagare, som för en utländsk besökare kan te sig näst intill groteska, såsom köerna på Stockholms bostadsmarknad, som enligt författaren är rättvisa just i det avseende att väntetiden är lika katastrofalt lång för alla. Flera passager i *Elchtest* identifierar motstridigheter av detta slag, det vill säga boken påtalar hur målsättningen att skapa ett rättvist, inkluderande samhälle i praktiken får motsatta konsekvenser. Andra koncept och samhällsfenomen som tas upp och diskuteras på liknande vis – introducerade med en humoristisk ton – är bland andra ABC-staden (jfr. Herrmann 2010: 181), Systembolaget (jfr. Herrmann 2010: 82) och förskolan (jfr. Herrmann 2010: 328-331). I vissa avseenden blir Herrmanns tolkningar missvisande, som när berättarjaget förundras över att dagishämtning tycks vara ett legitimt skäl att avbryta även det mest avgörande jobbmötet och förklarar den heliga aura som ligger över förskolans öppettider med att svenskarna älskar barn utan att relatera förskolans samhälleliga ställning till jämställdhetsfrågan – som överhuvudtaget lyser med sin frånvaro i boken (jfr. Herrmann 2010: 175).

Berättarjagets iakttagelser av det svenska inskränker sig dock inte till samhällsorganisation och politiska frågor utan kretsar även kring hur en 'svensk karaktär' kan beskrivas. Här är Herrmanns hållning mindre kritiskt granskande och hans humoristiska skildring bekräftar snarast florerande föreställningar om svensken som en typisk jantelagsmänniska som älskar medelmåttighet (jfr. Herrmann 2010: 133), litar på auktoriteter, byråkrater och företag och helst undviker att klaga till exempel över bristande service (jfr. Herrmann 2010: 38). Även om det oftast inte hävdas att den typiske svensken 'av naturen' skulle vara annorlunda än till exempel tysken, så tillskriver Herrmann svensken en rad karaktärsdrag och vanor som delvis anses kunna förklaras av hur samhället är uppbyggt, men delvis också på

Herderskt manér förklaras med det kalla klimatet och den karga naturens påverkan, som när det talas om svenskens lugn och jämnmod, något Herrmann exemplifierar med hjälp av sin morfars simövningar i iskallt vatten under tidiga morgontimmar:

Denn für mich ist sein Badeverhalten der Inbegriff schwedischer Lebenskunst – Morfar demonstriert jeden Morgen am Strand, wie man mit Gelassenheit widrige Umstände meistert: indem man sie einfach ignoriert. Diese Fähigkeit ist sehr nützlich für Menschen, die in einem kalten, kargen und dunklen Land leben. (Herrmann 2010: 276)

Det diskuteras även vilka kulturella uttryck de egenskaper Herrmann tar upp kan ta sig och exempelvis finner berättarjaget i den svenska kulturen en rad indicier för att svensken är en särskilt säkerhetsmedveten och trygghetssökande person. Som exempel nämner han barnsången 'Älgarna demonstrerar' och beskriver det komiska i att demonstrationen gäller just rätten till trygghet, och inte, som man annars hade kunnat tro, en önskan om jämlikhet, frihet eller rättvisa: "Ja, was also fordern schwedische Protestelche auf einer Althippie-CD aus den 1970er Jahren? Freiheit? Gleichheit? Gerechtigkeit? Nein, die erbosten Waldbewohner fordern 'Trygghet' – Sicherheit" (Herrmann 2010: 222). Även bokens titel kan förklaras i denna kontext: Herrmann konstaterar att svenskar och tyskar delar både bilintresse och bilberoende, men att svenskarna tillämpar helt andra måttstockar i valet av fordon, något som säkerhetstestet "Elchtest" blir symptomatiskt för i Herrmanns framställning: Istället för att som tysken vid bilinköp tänka på den vänstra omkörningsfilen på Autobahn „denkt der Schwede an eine einsame, schlecht beleuchtete Landstraße und an einen Elch" (Herrmann 2010: 220).

Sammanfattningsvis kan konstateras att Herrmanns *Elchtest* i jämförelse med *Inga Lindström*-filmerna intar en mer kritisk och prövande hållning gentemot stereotypa bilder av det svenska, samtidigt som dessa aktualiseras – ofta i jämförelser med det tyska – för att skapa humoristiska effekter. Ofta bekräftar Herrmanns erfarenheter vissa aspekter av en stereotyp, samtidigt som han lyfter fram flera för den tyske läsaren kanske mer förvånande bi-effekter av samma bild, gärna i ett skämtsamt tonläge och med inslag av hyperbolik. När den 'typiske' svensken beskrivs framstår Herrmanns hållning dock som mindre kritiskt granskande och mer generaliserande och definitiv, samtidigt som den humoristiska framställningen även här antyder att de generaliseringar som görs bör tas med en nypa salt.

Omförhandlandet av det svenska: *Später Frost* och *Rotwild*

Den tysk-svenska duon Voosen & Danielsson har hittills gett ut tre deckare om de Växjöbaserade kriminalarna Ingrid Nyström och Stina Forss som utreder mordfall i de småländska skogarna och hyllas redan som de nya Sjöwall & Wahlöö i tyska medier (jfr. Albers 2012). I likhet med berättarjaget tillika författaren i *Elchtest* har Stina Forss svenskt påbrå och återvänder i början av den första romanen, *Später Frost* (2012), efter en längre tid i Berlin till pappans svenska hembygd som också är hennes barndoms hemtrakter. I såväl *Später Frost* som uppföljaren *Rotwild* (2013) och nu senast i *Aus eisiger Tiefe* (2014) (som kom ut efter att denna analys författades och därmed inte kommer att diskuteras mer djupgående) spelas det an på både tyska föreställningar om Sverige och svenska självbilder på flera olika nivåer. Romanerna knyter tydligt an till den svenska socialrealistiska deckartraditionen som på tyska avses när man talar om 'Schwedenkrimis'. Ungefär samtidigt som debuten *Später Frost* publicerades kom en annan tysk 'Schwedenkrimi' ut, som enligt förlaget var författad av en Per Johansson, född i Malmö, men som snart avslöjades vara skriven av kulturchefen vid *Süddeutsche Zeitung*, Thomas Steinfeld. När de första kritiska rösterna hördes ändrade förlaget snabbt informationen om boken på hemsidan och hävdade att Per Johansson var Steinfelds pseudonym (jfr. Gohlis 2012). Detta ledde till en kritisk diskussion om själva genren 'Schwedenkrimi' som pågick för fullt när Voosen & Danielssons debut kom ut.

Redan paratextuellt, nämligen i romanens titel, aktualiseras vanliga föreställningar om Sverige: Titeln *Später Frost* (*Sen frost*) refererar inte bara till efternamnet på romanens första mordoffer utan även till föreställningar om det kyliga Norden och *Rotwild* (*Kronhjort*, som på tyska direktöversatt kallas Rödhjort eller Rödvilt) spelar an på den i romanen skildrade serien av mord på före detta Stasi-agenter, samtidigt som vilt och viltjakt naturligtvis även är en vanlig association i samband med det svenska inte bara i det tyskspråkiga området. Även visuellt antyder bokomslagen att romanerna kommer att gå bortom föreställningen om den svenska idyllen och gräva fram samhälleliga oegentligheter som kokar under ytan: På båda originalutgåvorna avbildas röda trähus med vita knutar i förgrunden, medan himlen över dessa idyller kantas av mörka moln. Boktiteln är i fallet *Später Frost* tryckt i vitt mot en silhuett av en fjäril, som spelar an på bokens innehåll och den mördade Frosts intresse för insekter (jfr. Voosen & Danielsson 2012). Även titeln *Rotwild* är tryckt mot bakgrunden av

en insektssilhuett, en kackerlacka (jfr. Voosen & Danielsson 2013), men här är kopplingen till romanens innehåll mindre tydlig och kackerlackan kan snarast tolkas utifrån den litterära traditionen som en symbol för det borgerliga livets baksida, det mörka andra som frodas bakom människans lyckofasader.

I första kapitlet av författarduons debutroman skildras hur Stina efter en mödosam flytt från Berlin anländer till Växjö tågstation en grå eftermiddag i februari och upplever det som att hela staden gått i ide:

Das einzige Anzeichen von Leben war ein VW-Taxibus mit beschlagenen Scheiben, der in einer Haltebucht stand und im Leerlauf vor sich hin tuckerte. Noch nicht einmal ein Volvo, dachte sie. War das hier wirklich noch das Land, in dem sie aufgewachsen war? Ihr Schweden sah anders aus als ein vergessener Bahnhof an einem Sonntagnachmittag im Winter. Ihr Schweden war warm und sonnig und roch nach Kiefernharz und Walderdbeeren. Arme Stina, hier hast du deinen Wald. Er ist nass und kalt und riesengroß. Und irgendwo da drin wohnt Pipi Langstrumpf mit ihrem Pferd und dem dummen Affen und bekommt eine Blasenentzündung. (Voosen & Danielsson 2012: 12f.)

Här liksom på flera ställen i romanen blir det tydligt hur Stinas bild av Sverige är sammansatt av vaga sommarminnen från barndomen, figurer hämtade ur svensk barnlitteratur och svenska varumärken, samt hur intrycken av Växjö under hennes första tid som polis där filtreras genom detta hopplock av föreställningar, ofta som i citatet med resultatet att dessa föreställningar till sist revideras eller till och med förkastas. Men inte bara en i Tyskland uppväxt svenskättings syn på den svenska kulturen tas upp i romanen, Stina Forss konfronteras också tidigt med olika kollegers sinsemellan starkt varierande syn på vad som utgör svensk kultur, t.ex. i följande scen, inte helt utan groteska drag, där poliskollegorna Delgado och Annette Hultin diskuterar matkultur omgivna av ett hav av snabbmatspapper och läskburkar:

"[...] Ikea versucht weltweit den Eindruck zu vermitteln, wir seien traditionsbewusste Esser." Delgado hatte einen stattlichen Burger in der Hand und sprach mit vollem Mund. "Es ist eine Lüge. In Wirklichkeit sind wir vollkommen Fast-Food-abhängig. Växjö hat mehr Pizzerien als Neapel. Und die weltberühmten köttbullar kommen meistens aus der Tiefkühltruhe." Hultin sah ihn vorwurfsvoll an. "Was redest du da für einen Blödsinn? [...] Viele Menschen hier kochen sehr traditionell und mit regionalen Zutaten!" Sie klang spitz, fast wütend und gestikulierte wild mit ihrem Hamburger in der Hand, während sie sprach. "Oh, Entschuldigung, ich hatte ganz vergessen, dass du abends vorm Herd stehst und

deine Marmelade aus selbst gepflückten Blaubeeren kochst.” Delgados Stimme troff vor Ironie, das konnte man trotz seines vollen Mundes hören. Er wandte sich Forss zu. ”Du musst nämlich wissen, dass unsere Annette hier sehr, sehr stolz ist, Schwedin zu sein. Und ihr Nationalbewusstsein bezieht augenscheinlich unsere schwedische Küche mit ein. Dabei ist sie die schlimmste Fast-Food-Vernichterin von allen. Sie sollte *Burger Queen* heißen!” (Voosen & Danielsson 2012: 70)

Här ställs Delgados kritiska perspektiv på svensk matkultur och det hycklande i att försöka sälja in snabbmats- och halvfabrikatslandet Sverige som ett land av traditionsmedvetna finsmakare mot den syn Anette Hultin företräder, nämligen att många svenskar faktiskt lagar traditionell husmanskost och väljer närproducerat. Den här passagen där bilder av det svenska debatteras ur olika perspektiv som kontrasteras med varandra utan att nå enstämmighet kan betraktas som karakteristisk för Voosen & Danielssons hanterande av nationella stereotyper. Ofta ställs i romanerna just Delgado med sitt sydamerikanska påbrå och Annette Hultin som röstar på Sverigedemokraterna mot varandra i diskussionen kring vad som kännetecknar det svenska samhället och kulturen.

Debatterna gäller olika aspekter av svenskt kulturliv, men de ges också näring av de mord som utreds och som på olika vis relaterar till den svensk-tyska historien och de svensk-tyska relationerna. Romanerna tar liksom många svenska deckare spjörn mot bilden av Sverige som ett socialdemokratiskt paradiset som kännetecknas av solidaritet, öppenhet och mångfald och låter mordutredningarna gå hand i hand med ett kritiskt utforskande av samhällsliga problem och mörka faser i landets historia. I *Später Frost* kommer under utredandet av mordet på den homosexuelle Balthasar Melchior Frost olika perspektiv på Kejne-och Haijbyaffärerna under femtiotalet fram, och i samband med utredandet av en serie mord på före detta Stasi-agenter tematiserar *Rotwild* inte bara det faktum att även svenskar arbetade för Stasi, utan även mer akuta samtidsproblem, såsom brister i den svenska välfärden och skolan. I förhör med vittnen och misstänkta träder olika perspektiv i dialog med varandra. Ofta tar de förhörda avstamp i ett uttalande om hur det förhåller sig med exempelvis minoriteters rättigheter i nuet för att utifrån denna utgångspunkt påtala oegentligheter och traumatiska händelser ur det förflutna som i följande textpassage om de så kallade *Rättsrötorna* under 1950-talet:

”Heute ist alles anders. Heute ist Schweden eines der liberalsten Länder der Welt. Wir [homosexuella; LKH] dürfen heiraten, sogar in Kirchen, und Menschen, die

gegen uns hetzen, werden ins Gefängnis geworfen. [...] Das war nicht immer so, Ingrid. Auch wenn Homosexualität offiziell seit 1944 nicht mehr strafbar war. In Wirklichkeit war die Situation für uns sogar noch schlimmer als vorher. Hast du schon Mal von der Kejne-Affäre gehört? [...] Dieser Pastor Kejne trat 1950 mit dem Vorwurf an die Öffentlichkeit, dass die Polizei und Justiz in Stockholm allen Delikten, die irgendwie mit Homosexualität zu tun hätten, ungenügend nachgingen. Die Presse nahm die Vorwürfe dankbar auf und malte das grelle Bild eines einflussreichen, homosexuellen Netzwerks, in dem Richter, Verwaltungs- und Polizeibeamte Straftaten vertuschen, um ihre sogenannten *schwulen Machenschaften* zu verbergen, sogar von vertuschten Morden war die Rede. Vilhelm Moberg, unser berühmter Schriftsteller, schlug sich auf Kejnes Seite und wurde einer der einflussreichsten Wortführer dieser Bewegung gegen die *Fäulnis des Rechtswesens*.“ (Voosen & Danielsson 2012: 134f.)

I detta sammanhang upplyses kommissarie Ingrid Nyström, men också läsarna, om detta mindre ljusa kapitel i svensk historia som berättas ur den homosexuelle mannens, den Andres perspektiv. Och den mer insatte läsaren som känner igen namnet Vilhelm Moberg och vet att denna nationella ikon som delar sitt Kronobergsursprung med kommissarierna Ingrid Nyström och Stina Forss har gått till den svenska historien som en antinazistisk demokratikämpa och arbetarförfattare med starkt fokus på sociala frågor konfronteras här med en särskilt utanför Sveriges gränser mindre känd sida av samma person. Genom att illustrera hur Moberg bidrog till att förstärka homofobin och rädslan för följderna av avkriminaliseringen av homosexualitet 1944 belyser romanen en ambivalens som ofta förträngs både i svenska självbilder och i tyska föreställningar om Sverige.

Även i uppföljaren *Rotwild* tas liknande skandaler och hanterandet av dem upp. I samband med en serie mord på i Sverige bosatta personer (av svenskt och tyskt påbrå) med ett förflutet som Stasi-agenter eller i alla fall någon koppling till den östtyska underrättelsetjänsten lär sig kommissarierna ett och annat om den svensk-tyska historien och Sveriges neutralitetspolitik under Kalla kriget (jfr. Voosen & Danielsson 2013: 292).⁵ På liknande vis som bilden av Sverige som ett liberalt land som värnar om minoriteter problematiseras i *Später Frost* lyfts här aspekter fram som kan anses problematiska mot bakgrund av svensk neutralitetspolitik. Men medan vittnet som talade om de homosexuellas situation i Sverige målade upp en betydligt mer positiv bild av hur läget ser ut idag, så hamnar här

⁵ För en vetenskaplig redogörelse över dessa kopplingar, jfr. Birgitta Almgren: *Inte bara spioner. Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget*. Stockholm 2011 samt Nils Abraham: *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*. Berlin 2007.

just själva hanteringen av det förflutna och det bristande bearbetandet av historia i dagens Sverige i fokus och kontrasteras med hur liknande frågor handhas i Tyskland:

”[...] Und die Säpo hat kein Interesse, ihre Informationen publik zu machen. Ich denke, in Deutschland gibt es einen ganz anderen Umgang mit den Stasi-Archiven. Die sind doch offen, oder?” ”Ja, schon.” ”Dass auch Schweden eine Stasi-Geschichte hatte, die noch dazu in geheimen Archiven versteckt lag, war für Forss ganz neu.” (Voosen & Danielsson 2013: 292)

Denna episod, där Stina Forss förundras både över den svenska Stasi-historien och över att de arkiv där den finns dokumenterad inte är öppna, ger prov på hur Voosen & Danielsson i romanerna problematiserar den vanligt förekommande bilden av Sverige som ett land med en i motsats till Tyskland ljus och fläckfri historia som Franke diskuterade i sin understreckare. Särskilt i *Rotwild* framstår Tyskland som ett land som bearbetat och gjort upp med sin historia på ett mer reflekterat sätt än Sverige. Både *Später Frost* och *Rotwild* tillämpar vad som brukar kallas ett multiperspektiviskt berättande, där berättarperspektivet skiftar mellan olika figurer i olika scener. I och med att Stina Forss är fokalisator, det vill säga den som ’ser’ eller upplever scenen i det ovan citerade samtalet får läsaren också ta del av informationen ur hennes perspektiv och därmed också de tankar samma information väcker hos en person med delvis tysk bakgrund som betraktar och bedömer det svenska samhället ur ett utifrånperspektiv. En liknande kontrasterande framställning av hur historien hanteras politiskt och juridiskt i Sverige och Tyskland förekommer i *Rotwild* i ett samtal om Sverigedemokraterna och högerextrema symboler mellan poliskollegorna, där Stina Forss återigen förundras över den svenska hanteringen:

”Sind Hakenkreuze nicht verboten?”, fragte Stina [...]. ”Nein, in Schweden wird immer so getan, als gäbe es das Böse nur woanders”, höhnte Delgado. ”Dass die Schwedendemokraten mit ihren nationalsozialistischen Wurzeln ein ganz anderes Kaliber sind als die rechtspopulistischen Parteien in Dänemark und Norwegen, blenden viele aus, Anette miteingeschlossen.” (Voosen & Danielsson 2013: 245)

I jämförelse med debuten *Später Frost* har *Rotwild* ännu tydligare politiska förtecken, vilket i första hand har att göra med romanens handling och mordoffrens bakgrund. Här debatteras högaktuella politiska frågor såsom Sverigedemokraternas framgångar, kärnkraftsfrågan (jfr. Voosen &

Danielsson 2013: 122), senare års fusioner inom mejeriindustrin samt hur dessa har påverkat svenska bönders situation (jfr. Voosen & Danielsson 2013: 110f.), och inte minst skolkrisen. Det första mordoffret som hittas är – precis som de båda författarna själva – lärare och när Ingrid och Stina förhör den chockade rektorn leds samtalet även in på situationen i den svenska skolan, en situation som beskrivs som ett slags allmänt krigstillstånd. När kommissarie Nyström frågar vem som krigar mot vem blir svaret något som kan sammanfattas som ’alla mot alla’:

”Such es dir aus. Privatisierte Freischulen gegen kommunale Träger. Von sozialen Abstiegsängsten getriebene Mittelstandseltern gegen die Schulen. Tigermütter gegen ihre Kinder. Schulleitungen gewinnorientierter Privatschulen gegen die Kollegen, denen sie die Löhne drücken. Gestresste, unterbezahlte Lehrer gegen Schüler. Frustrierte Schuler gegen die Schule. Hast du eine Ahnung, wie viele Schulen allein in Südschweden in den letzten Jahren angezündet worden sind? Es ist der Wahnsinn: Leidensdruck, Leistungsdruck, Renditedruck. [...]“ (Voosen & Danielsson 2013: 60)

De ovan återgivna och analyserade exemplen visar på hur Voosen & Danielsson kontinuerligt och på olika plan refererar till vanliga föreställningar om det svenska i den tyska kontexten: Olika aspekter tas upp – det kyliga klimatet, röda trästugor, köttbullar, Pippi Långstrump och IKEA, välfärdssamhället, neutraliteten, värnandet om minoriteter och så vidare. Men till skillnad från *Inga Lindström*-filmernas okritiska hyllning till det svenska och Herrmanns skämtsamma överdrifter och ironiserande kring stereotyper så gör författarduon både tyska bilder av Sverige och svenska självbilder till föremål för ett multiperspektiviskt förhandlande mellan olika figurer, utsagor och positioner, som ofta leder till en dekonstruktion och ett granskande av stereotypen som sådan. Därmed medverkar de till att omförhandla bilderna av det svenska i den tyska kontexten, att synliggöra nya perspektiv och sätta nya frågor på agendan.

Diskussion

Sammanfattningsvis kan konstateras att flera Sverigebilder återkommer i samtliga av de undersökta källorna men på olika sätt. Som exempel kan föreställningar om Sverige som ett land präglad av solidaritet och samhörighet nämnas: Medan *Inga Lindström*-filmerna iscensätter ett samhälle där gemenskap står i fokus och konkurrens, vinstlystnad och maktkamper inte hör hemma eller bara förekommer i den berättade världens periferi,

kopplar Herrmann dessa föreställningar till politiska koncept och diskurser såsom den om folkhemmet, som han i enlighet med bokens genre introducerar för sina läsare samtidigt som han skapar humoristiska effekter bland annat genom att låta överdrifter och ironi präglade framställningen. Också Voosen & Danielsson tar avstamp i föreställningar om ett land präglat av solidaritet (till exempel med minoriteter), men dessa belyses alltid ur ett flertal perspektiv, varvid inte sällan dolda konflikter och motstridigheter kommer upp till ytan och centrala aspekter av både svenska självbilder och tyska föreställningar om Sverige krackelerar. Därmed blir den intertextualitetsaspekt som Leersen betonar tydlig i de undersökta källorna: Även den skildring som vill ta avstånd från och dekonstruera en stereotyp bild förhåller sig intertextuellt till densamma och till tidigare skildringar, om än kritiskt, negerande eller dekonstruerande.

Skillnaderna i förhållningssättet till en överdrivet positiv Sverigebild kan delvis kopplas till det undersökta materialets tillhörighet till olika genrer, där den romantiska idyllen sällan tillåter några konflikter utöver den centrala konflikt som i slutändan ska lösas igenom att de älskande får varandra och ordningen återställs, medan Voosen & Danielsson både i sin marknadsföring och i berättandet skriver in sig i en socialrealistisk deckartradition där de mordfall som ska utredas är kopplade till samhällsrelaterade oroligheter och problem som belyses parallellt med polisens arbete för att lösa morden.

En annan aspekt som är viktig att ta upp i sammanhanget är frågan rörande vem som agerar, ser och tolkar skeendet i de olika skildringarna av Sverige. Här konstrueras i *Inga Lindström*-filmerna ett skenbart 'helsvenskt' perspektiv, där så gott som alla aktörer (utom shejken i det ovan beskrivna exemplet) är etniska svenskar. Det tyska perspektivet – som trots målsättningen att iscensätta en svensk idyll oundvikligen präglar framställningen – förblir därmed outtalat och oreflektat i *Inga Lindström*-filmerna. I Herrmanns bok filtreras däremot upplevelsen av det svenska kontinuerligt och alltsomoftast explicit mot bakgrund av ett sydtyskt perspektiv på vad som är 'normalt': Berättaren har förvisso en svensk förälder men då han är uppväxt i det katolskt präglade Bayern i södra Tyskland ter sig den samhällsorganisation och kultur han är van vid därifrån som det 'naturliga'. Hos Voosen & Danielsson slutligen så konfronteras Ingrid Nyströms och Anette Hultins 'svenska' synsätt kontinuerligt med de mer 'hybrida' perspektiv som Stina Forss – den 'invandrade tysk-svenskan' – och Delgado – en 'andra generationens invandrare' med sydamerikanskt påbrå – står för, men också med de olika personer som kommer till tals

under utredningsprocessen. Frågor kring protagonisternas, berättarnas och fokalisatorernas kulturella identitet och överhuvudtaget perspektivering av det berättade ter sig därmed som avgörande för hur Sverige-bilden förhandlas och förvandlas i texterna.

Slutligen kan det utifrån det undersökta materialet konstateras att den roll Sverige och de skandinaviska länderna ofta spelar i tyska debatter kring jämställdhet och familjepolitik inte nödvändigtvis återspeglas i tyskspråkig populärkultur. De kvinnoroller som presenteras i *Inga Lindström*-filmerna kan betraktas som mycket traditionella eller till och med obsoleta i en svensk kontext, där hemmafrulivet bara i undantagsfall är ett eftersträvarsvärt mål eller en ekonomisk möjlighet för kvinnor. Herrmann, som annars ringar in flera aktuella politiska frågor och dessutom ägnar mycket berättarutrymme åt dagisens roll, nämner bara jämställdhetsfrågan vid ett enda tillfälle i sin bok, nämligen när han raljerar över *Inga Lindström*. I Voosen & Danielssons deckare hör genusfrågan i en strängare mening inte till de politiska problem som tematiseras, medan däremot HBTQ-frågor spelar en central roll framförallt i *Später Frost*. Ändå är det i fallet Voosen & Danielsson berättigt att tala om ett genusperspektiv, som framförallt visar sig i att romanerna genom att göra två kvinnor till huvudutredare bryter med traditionen, där minst en av huvudutredarna är män.⁶

Litteraturförteckning

- Abraham, Nils. 2007. *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*. Berlin: Lit.
- Albers, Volker. 2012. Ein Schwedenkrimi made in Hamburg. *Hamburger Abendblatt*, 12-10-10 (<http://www.abendblatt.de/kultur-live/article2409065/Ein-Schwedenkrimi-made-in-Hamburg.html>, 14-09-18).
- Almgren, Birgitta. 2011. *Inte bara spioner. Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget*. Stockholm: Carlsson.
- Danielsson, Kerstin. 2014. Gästföreläsning vid Göteborgs universitet inom ramen för serien "Brännpunkt språk", 14-03-05.

⁶ I en gästföreläsning vid Göteborgs universitet betonade Kerstin Danielsson att denna utredarkonstellation var ett medvetet grepp från författarnas sida och att framförallt Danielsson ansåg att det var dags att bryta med traditionen och "visa även en tysk publik att tiden är mogen för två kvinnliga utredare som samarbetar med varandra" (Danielsson 2014).

- Dyserinck, Hugo. 1966. Zum Problem der 'images' und 'mirages' und ihrer Untersuchung im Rahmen der vergleichenden Literaturwissenschaft. *Arcadia*, 1. 107-120.
- Fischer, Manfred. 1987. Literarische Imagologie am Scheideweg. Die Erforschung des 'Bildes vom anderen Land' in der Literatur-Komparatistik. I Günther Blaicher (red.), *Erstarrtes Denken. Studien zu Klischee, Stereotyp und Vorurteil in englischsprachiger Literatur*. 55-71. Tübingen: Narr.
- Franke, Berthold. 2007. Tyskarna har hittat sin Bullerbü. *Svenska Dagbladet*, 07-12-09 (http://www.svd.se/kultur/understrecktet/tyskarna-har-hittat-sin-bullerbu_671003.svd, 14-09-10).
- Gohlis, Tobias. 2012. Bertils Dachsfamilie. *Zeit Online*, 12-09-06. (<http://www.zeit.de/2012/36/Per-Johansson-Der-Sturm-Krimi>, 15-03-19).
- Herrmann, Gunnar. 2010. *Elchtest. Ein Jahr in Bullerbü*. Berlin: Ullstein.
- Källström, Lisa. 2011. *Berättelser om en röd stuga. Föreställningar om en idyll ur ett svenskdidaktiskt perspektiv*. Malmö studies in Educational Sciences. Licentiate Dissertation Series 2011:19.
- Leersen, Joep. 2000. The Rhetoric of National Character: A Programmatic Survey. *Poetics Today*, 21(2). 267-292.
- Lüpke-Narberhaus, Frauke. 2013. Schlechtes Abschneiden beim Schulvergleich. Pisa-Absturz schockiert Schweden. *Spiegel online, Schul-SPIEGEL*, 13-12-04.
(<http://www.spiegel.de/schulspiegel/ausland/pisa-absteiger-warum-schwedens-schueler-sich-verschlechterten-a-937022.html>, 14-09-10).
2008. *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*, hg. v. Ansgar Nünning, 4., aktual. Aufl., Stuttgart & Weimar: Metzler.
- Mordkommission Istanbul*, Startseite: <http://www.daserste.de/unterhaltung/film/mordkommission-istanbul/index.html> (14-09-19).
- NN. 1972. Blick auf Schweden – Blick in die Zukunft? *Der Spiegel*, 42. 122-145. (<http://magazin.spiegel.de/EpubDelivery/spiegel/pdf/42805168>, 14-10-01).
- Platen, Edgar. 2012. *Norden. Zu seinen Darstellungen in der Nachkriegs- und Gegenwartsliteratur*. München: Iudicium.

- Rávic Strubel, Antje. 2008. *Gebrauchsanweisung für Schweden*. München: Piper.
- Rühling, Lutz. 2004. 'Bilder vom Norden'. Imagines, Stereotype und ihre Funktion. I Astrid Arndt, Andreas Blödorn, David Fraesdorff, Annette Weisner & Thomas Winkelmann (red.), *Imagologie des Nordens. Kulturelle Konstruktionen von Nördlichkeit in interdisziplinärer Perspektive*. 279-300. Frankfurt/M.: Peter Lang.
- Sadlo, Christiane (alias Inga Lindström). 2005. *Sprung ins Glück*. Tyskland.
- Stadius, Peter. 2002. Der Norden des Südens. Von Bildern und Legenden zu Stereotypen und Modellen. I Bernd Henningsen (red.), *Das Projekt Norden. Essays zur Konstruktion einer europäischen Region*. 79-102. Berlin: Berlin-Verl. Spitz.
- Storey, John. 2012. *Cultural Theory and Popular Culture. An Introduction*. Harlow: Prentice Hall.
- Voosen, Roman & Kerstin Danielsson. 2012. *Später Frost. Der erste Fall für Inga Nyström und Stina Forss*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Voosen, Roman & Kerstin Danielsson. 2013. *Rotwild. Ein Fall für Ingrid Nyström und Stina Forss*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Voosen, Roman & Kerstin Danielsson. 2014. *Aus eisiger Tiefe. Ein Fall für Inga Nyström und Stina Forss*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Winkelmann, Thomas. 2006. *Alltagsmythen vom Norden. Wahrnehmung, Popularisierung und Funktionalisierung von Skandinavienbildern im bundesdeutschen Modernisierungsprozess*. Frankfurt/M.: Peter Lang.

Äkta vara? Norden och autenticitet i svenska turistbroschyrer

Johan Järlehed

Sett till de stora internationella turistmassorna utövar de nordiska länderna kanske inte någon större attraktionskraft, men som kulturell föreställning och social projektionsyta har Norden länge spelat roll för utvecklingen av självbilder runtom i Europa. Alltsedan massturismens födelse för ett drygt sekel sedan har sökandet efter autentiska upplevelser utgjort en central drivkraft. Detta återspeglas tydligt i de bilder som produceras för att locka turister till Norden. I denna artikel undersöker jag hur de två mångtydiga begreppen Norden och autenticitet framställs och samverkar i de Sverige-broschyrer som Visit Sweden årligen producerar för potentiella besökare från specifika europeiska länder, i detta fall Tyskland, Storbritannien, Spanien och Italien från 2009 och 2014, samt Nederländerna, Frankrike och Ryssland från 2014.¹ Studien fokuserar på framsidans bild-och textmaterial men undersöker också tematiska variationer och avvikelser i de olika broschyrernas innehåll. Dels kommer jag att diskutera hur och vad som representeras som autentiskt och nordiskt för att försöka klargöra begreppens funktion och värde i turistreklamen. Dels kommer jag att kommentera de skillnader som finns mellan de olika språkliga versionerna av Sverigemagasinet för att visa på hur Sverige- och Nordenbilden är beroende

¹ Visit Sweden arkiverar inte sina broschyrer vilket försvårar en mer omfattande och historiskt tillbakablickande studie (se Gunnarsdóttir 2011 angående motsvarande problem vid en undersökning av Visit Islands broschyrer). Jag är därför väldigt tacksam för Åsa Ericson på Visit Sweden för hennes hjälp med att tillhandahålla ett par av broschyrerna samt inhämtande av fotografernas tillstånd för att reproducera bildmaterialet i denna artikel. Åsa har också varit vänlig och svarat på mina frågor om utvecklingen av Sverige-broschyren.

av spänningen mellan själv- och främmandebeskrivningar (se även Karlsson Hammarfelt och Platen i denna bok).

Begreppet Norden belyses här ur främst tre perspektiv. För det första ses Norden som ett slags synekdoke, i bemärkelsen att den bild som broschyrerna presenterar av Sverige samtidigt antas iscensätta (ett) Norden. För det andra ses Norden då inte bara som en geografisk plats dit man kan åka – såväl hela Sverige som enskilda delar av landet kan ses som Norden vilket klargör att Norden är ett flytande begrepp – utan mer som ett tillstånd eller värde som här tillskrivs Sverige. För det tredje ses Norden som en diskursiv konstruktion som ständigt skapas och omskapas genom själv- och främmandebeskrivningar. Till exempel i litteratur, film och reklam, men också i nyhetsrapportering, politisk kommunikation och vetenskapliga studier. Mer precist undersöker jag något som jag kallar för *riktade självbilder*. Det är självbilder i den meningen att de är skapade inifrån det kulturella rummet Norden, och de är riktade i den meningen att de uttryckligen är skapade för en publik vars kulturella referensramar föreställs tänks ligga bortom eller utanför detta nordiska rums gränser. Det är samtidigt en publik som tänks hysa ett särskilt intresse för och begär efter det nordiska eller svenska, och som i sin roll som potentiella turister, besökare och konsumenterna också antas söka – och vara beredda att betala för – autentiska bilder och upplevelser av detta Norden. Självet som jag talar om är i detta fall Norden, men broschyrerna framställer det som något främmande, annorlunda och fjärran, så på detta sätt utgör de också en slags främmandebilder. Genom att de är riktade till specifika socioekonomiska och nationella målgrupper – exempelvis par utan barn men med dubbel inkomst, eller tyskar – och tar fasta på de föreställningar om Norden som dessa målgrupper uttryckt i marknadsundersökningar, så producerar broschyrerna också en slags indirekta främmandebeskrivningar av de språkligt och nationellt differentierade konsumentgrupper som de vänder sig till. Det vore förstås intressant att jämföra olika nationella turistråds riktade självbilder för att se vilka själv- och främmandebeskrivningar de skapar, liksom hur dessa eventuellt skiljs åt, men denna ambition ryms inte i denna artikel.

Artikeln inleds med en översikt av Visit Swedens och Sverigemagasinet roll i främjandet av Sverigebilden och turismen i Sverige. Jag refererar sedan några tidigare studier av nationella självbilder och nordlighet i turistbroschyrer. Detta följs av ett avsnitt där jag försöker ringa in mina teoretiska utgångspunkter för studiet av turism, autenticitet och Norden. Resten av artikeln ägnas åt att analysera och diskutera den visuella och

verbala representationen av autenticitet och Norden i Visit Swedens Sverigebroschyrer från 2009 och 2014.

Visit Sweden, Sverigemagasinet och turism i Sverige

Visit Sweden är sedan 2006 namnet på den organisation som ansvarar för att marknadsföra Sverige som turistdestination. Organisationen är idag ett företag som drivs till hälften av svenska staten, till hälften av svenskt näringsliv. Den växer dock ur en sekellång historia av initiativ och samarbeten av företag och organisationer som alla har motiverats av viljan att saluföra Sverige i utlandet och locka utländska turister hit (Svenska Turisttrafikförbundet, Svenska Turistföreningen, Sveriges Turistråd, Next Stop Sweden, Sveriges Rese- och Turistråd).² Mostvarande organisationer finns idag i de flesta länder och de svarar förstås på den kraftiga ökning av antalet turistresor som de senaste decennierna företagits i världen, liksom på turistnäringens ständigt växande ekonomiska betydelse (2013 hade Sverige 13 miljoner utlandsövernattningar, och de utländska turisterna spenderade sammanlagt 106,5 miljarder kronor vilket sysselsatte 167 900 personer).³ Detta återspeglas i Sverige där Visit Sweden tillsammans med Svenska Institutet, Utrikesdepartementet, Näringsdepartementet och Business Sweden samverkar i forumet Nämnden för Sverigefrämjande (NSU). Detta forum inrättades 1995 för att arbeta effektivt och långsiktigt med strategi- och policyfrågor i Sverigefrämjandet. Sverige bilden är inte bara viktig för att locka utländska turister till Sverige, utan också för att underlätta för svenska politiska och ekonomiska intressen i utlandet: ”Att stärka Sverige bilden innebär att skapa en tydlig position för Sverige utomlands. Det underlättar i sin tur för svensk internationell politik att få genomslag, för svenska företag att göra affärer och för svensk kultur att nå spridning.”⁴ Sverige ses här som ett särskilt varumärke, eller *nation-brand*, och i den s.k. Sverige bilden 2.0, som är den nu rådande för NSUs verksamhet, lyfts Sverige fram ”som ett utvecklingsinriktat land på människors och miljöns villkor”.⁵

Själva Visit Swedens idé bygger alltså på en dubbelriktad blick, dels mot det egna och välbekanta och de intressen som kan identifieras här,

² <http://partner.visitsweden.com/Startsida/Om-oss/Vart-ursprung/>

³ Siffrorna är hämtade från Visit Swedens årsrapport 2013.

⁴ <http://www.regeringen.se/sb/d/3028>

⁵ <http://www.regeringen.se/sb/d/3028/a/146544>

dels mot det främmande i form av de utländska turister som ska lockas hit och deras intressen och värderingar (se Graburn & Barthel-Bouchier 2001). Blicken är också dubbelriktad i tidslig bemärkelse eftersom den syftar både framåt, mot åtrådda ökade intäkter och nationell bekräftelse,⁶ och bakåt, genom att visionen om vad Sverige kan vara till stor del bygger på vad man antar att det har varit genom historien. Centrala begrepp och motiv i broschyren som 'den svenska naturen', 'det svenska landskapet', 'det svenska kulturarvet', 'den svenska maten', 'den svenska litteraturen', etc., kan bara förstås som variationer på ett historiskt traderat och medierat nationellt tema; de iscensätts och kontextualiseras ständigt på nytt inom en mängd områden, praktiker och genrer (Bauman & Briggs 1990).

Sverigebroschyren ges årligen ut av Visit Sweden för att marknadsföra Sverige som en turistdestination, men alltså också för att bidra till det långsiktiga Sverigefrämjande som NSU arbetar med. De senaste åren har broschyren getts ut på nio språk (utöver de sju som här behandlas även kinesiska och amerikansk engelska) med en samlad tryckt upplaga på mellan 380 000 och 670 000 exemplar.⁷ Till detta kommer den digitala upplagan som kan laddas ner från organisationens websida. Den distribueras över hela världen både via traditionell post och Visit Swedens 12 utlandskontor samt genom IKEA, Volvo och svenska ambassader. I början av 2000-talet gjordes den om, från att vara en mer marknadsanpassad broschyr till att mer bli "ett image-magasin, baserat på en övergripande målgrupps efterfrågan".⁸

Runt 2005 gjordes de målgruppsanalyser som styrde arbetet med 2009 och 2014 års magasin. Den centrala målgruppen beskrivs som "Den globala resenären" och denna delas i sin tur in i "segmenten" DINKS (Double Income No Kids), WHOPS (Wealthy Healthy Older People) och Active Family. Den globala resenären utgörs av en ekonomisk och kulturell elit som man kallar för "öppen, nytänkande och dynamisk" och som man bedömer delar många av de värderingar som präglar Sverige och "därför har goda förutsättningar att attraheras av Sverige".⁹ Man speglar sig alltså gärna i denna globala resenär vilket ytterligare visar hur denna

⁶ Målet var 2010 att på tio år fördubbla svensk besöksnäring så att den år 2020 är "Sveriges nya basnäring" (<http://partner.visitsweden.com/Startsida/Om-oss/Vart-uppdrag/Vart-uppdrag/>).

⁷ Olika uppgifter förekommer på Visit Swedens websida (den lägre siffran) och i det dokument som vände sig till potentiella annonsörer i Sverigemagasinet 2013 (den högre siffran).

⁸ Åsa Ericson, Visit Sweden, privat mailkonversation januari 2015.

⁹ <http://www.visitsweden.com/sverige/brand/Malgrupp-och-kommunikation/Malgrupp/Den-globala-resenaren/Segment/>

genre beror av samspelet mellan själv- och främmandebeskrivningar (se även Dilley 1986: 65; Gunnarsdóttir 2011: 536-7). DINKs är enligt Visit Sweden unga barnlösa par som ser "resande som en del av sitt personliga varumärke och använder resandet som en del av sin positionering"¹⁰. De är mer individualistiska än de "vitala och friska äldre resenärer, ofta par med utflugna barn"¹¹ som "har tid och pengar"¹² och som av Visit Sweden kallas WHOPs. Bakom Active Family döljer sig par med barn "i en stadig familjerelation med ordnad ekonomi"¹³ och de beskrivs som mer "materialistiska"¹⁴ än de andra två kategorierna. De tre kategorierna anses alltså i första hand intressanta för att de är välbärgade och vana resenärer som med rätt argument kan tänkas övertalas att besöka Sverige. Men de beskrivs också alla i någon mening som välordnade, sköt-samma samhälls- och världsmedborgare, vilket kanske kan tolkas som att Sverige önskar sig 'snälla' turister. Utöver den globala resenären arbetar Visit Sweden också med målgruppen "Det globala företaget" och Sverige säljs då in som en ideal plats för företagsmöten och s.k. incentiveresor eller belöningsresor. Sverigebroschyren är alltså en publikation som har ett brett tilltal då den riktar sig till en bred publik. Samtidigt prioriteras för varje land ("marknad") man vänder sig till det segment som bedöms ha störst potential. Detta är enligt Visit Sweden anledningen till att de olika språkversionerna av Sverigebroschyren delvis har olika innehåll: "I Tyskland har tex WHOPS varit prioriterat, och i UK, Spanien och Italien har DINKS varit det prioriterade segmentet– vilket gör att vi anpassat innehållet utifrån den målgruppens intresse och efterfrågan när det gäller Sverige."¹⁵ Som vi ska se är det tänkbart att även andra mer kulturellt eller nationellt bestämda värdefrågor också spelar en viss roll för broschyrens innehåll och utformning.

¹⁰ <http://www.visitsweden.com/sverige/brand/Malgrupp-och-kommunikation/Malgrupp/Den-globala-resenaren/DINK/>

¹¹ Visit Swedens årsrapport 2013, sid.16.

¹² <http://www.visitsweden.com/sverige/brand/Malgrupp-och-kommunikation/Malgrupp/Den-globala-resenaren/WHOP/>

¹³ <http://www.visitsweden.com/sverige/brand/Malgrupp-och-kommunikation/Malgrupp/Den-globala-resenaren/Active-family/>

¹⁴ <http://www.visitsweden.com/sverige/brand/Malgrupp-och-kommunikation/Malgrupp/Den-globala-resenaren/Segment/>

¹⁵ Åsa Ericson, Visit Sweden, privat mailkonversation januari 2015.

Nationella självbilder i turistbroschyrer

Nationella turistbroschyrer utgör enligt flera forskare ännu ett viktigt redskap för att skapa och förmedla attraktiva bilder av en destination eller plats, detta trots den ökande betydelsen av sociala medier och digitala kommunikationsverktyg (Dilley 1986, Pritchard & Morgan 1996, Jansson 2007, Hunter 2008, Gunnarsdóttir 2011). De konkurrerar alla om turisternas uppmärksamhet och pengar på olika villkor (en del länder är centralt belägna, välkända, rika och mäktiga, andra perifera, ö/okända och fattiga). Samtidigt ställs de alla ytterst inför samma utmaning att balansera enhet och mångfald, det vill säga de måste hitta något eget, som når ut och slår an en ton hos de alltmer beresta turisterna, samtidigt som de måste skapa en hyfsat samlad bild av den mångfald av platser, människor, värderingar och historier som ryms i varje land. Ser man till World Values Survey¹⁶ mångåriga kartläggning av kulturellt bestämda värderingar så borde detta kanske inte vara så svårt i fallet Sverige: Det finns enligt dessa studier inget annat land i världen där medborgarna så högt värderar individens frihet och möjlighet till självförverkligande, och samtidigt hyser extremt få traditionella värderingar. Å andra sidan är det kanske inte så enkelt, eftersom den Sverigebild som ska locka utlänningar till Sverige som sagt också måste ta hänsyn till deras värderingar och intressen.

Hursomhelst är broschyrernas förstasidor avgörande genom att de etablerar ögonkontakt och är tänkta att väcka ett första intresse hos läsaren, samtidigt som de möjliggör för marknadsföraren att skapa ett varumärke som fäster hos mottagaren (Pritchard & Morgan 1996: 357). Broschyrernas förstasidor karakteriseras enligt Gunnarsdóttir (2011: 535) genomgående av glättiga och polerade bilder som uppvisar vad Hunter (2008) har kallat för ”groomed spaces”, det vill säga orörda landskap och rum som är rena och relativt tomma, för att inte distrahera betraktarens blick utan tvärtom låta denne fylla dem med sina egna begär. Detta kan också förklaras av att turistens upplevelse och konsumtion av bilder och platser (både innan resan i broschyrer och på websidor, och ’i verkliga livet’ under resans gång), som John Urry (1995: 131) visat, utgör en viktig del av det egna identitetsskapandet. Även om broschyrerna och då särskilt framsidorna verkar ytliga och simpla så kan de precis som all annan reklam och marknadsföringsmaterial också läsas på ett djupare plan. De kan med Edelheims (2006) ord sägas bära på ”dolda budskap”: urvalet av platser, ämnen och bilder som representeras kommunikerar också vär-

¹⁶ www.worldvaluessurvey.org

deringar och idéer, vilka kan avslöja maktrelationer som påverkar hur vi ser på oss själva och andra (Gunnarsdóttir 2011: 536). Exempelvis är det enligt flera studier än idag vanligt att broschyrerna gör tämligen stereotypa framställningar av vördlandets befolkning, att minoritetsgrupper främst representeras i serviceroller, kvinnor som sexobjekt och män som aktiva och dominanta (ibid.; Alessio och Johannsdottir 2011).

På liknande sätt verkar det finnas en del generaliserande uppfattningar om Norden som går igen i de turistbroschyrer som saluför nordliga destinationer. Enligt Jensen och Korneliusen (2002: 325) karakteriseras bilderna av Nordnorge, Norge och Skandinavien i stort av ”vild, orörd natur med ett ’arktiskt’ klimat och människor som lever nära naturen”.¹⁷ Den blå färgskalan anses också bäst återge de kalla och nordliga platserna och används flitigt i Isländska turistbroschyrer (Gunnarsdóttir 2011: 540). Morgan & Pritchard (1998) har också beskrivit hur turistbilden av Norden präglas av ”ett maskulint landskap... ett aktivt, vilt och tufft landskap som är tematiskt kopplat till äventyr, spänning och utforskning” (Gunnarsdóttir 2011: 540). Delvis kontrasteras detta fokus på vild natur och maskulina landskap av den vanligt förekommande uppdelningen mellan stad och landsbygd, där broschyrerna tenderar att återge de nordliga städerna som moderna kulturella metropoler (ibid.).

Turism, autenticitet och Norden: teoretiska utgångspunkter

John Urry (2002) har med sitt välkända begrepp turistblicken (*the tourist gaze*) visat på det visuellas centrala betydelse för turismen, vilket bland annat återspeglas i turistentreprenörernas konstruktion och reproduktion av föremål, landskap och platser för turistblicken. Det är enligt Urry i stort denna blick som definierar vad som är en sevärdhet eftersom de bilder som den riktar sig mot ingår i en sluten representationscykel: Turisterna söker sig till de platser de sett i turistbroschyrerna och när de är där tar de bilder för att sedan kunna visa för andra att de verkligen har varit där. Turistblicken tenderar enligt Urry också att fokusera på sådana platser, människor och landskap som sticker ut från det vardagliga livet. Samtidigt är varje plats som Lucy Lippard säger (1999: 2) alltid ”både lokal och främmande. En och samma plats är föremål för två väldigt skilda erfarenheter”. Med drygt 1,1 miljard internationella turistankomster år

¹⁷ I denna text har jag konsekvent översatt alla citat från engelska till svenska.

2014¹⁸ ligger det nära till hands att se oss som ”ett samhälle av besökare och betraktare (*voyeurs*) å ena sidan, och kommodifierade aktörer eller föremål för främlingars fantasier å den andra” (ibid.). Å andra sidan är det som Jennie Dielemans (2008: 236) påminner oss ”bara cirka två och en halv procent av jordens befolkning [som] tar flyget till utlandssemestern. Resten – 97,5 procent – gör det inte. Kan inte göra det”. Kampen om att få tillhöra betraktarna, eller De globala resenärerna som Visit Sweden kallar dem, är hård och för de flesta människor är det inte ens värt att drömma om att nånsin kunna bli en turist, än mindre en ’resenär’.

Som Dean MacCannell visade i sin banbrytande studie från 1976, *The Tourist: a new theory of the leisure class*, kan turismen ses som en andlig reaktion på den upplevelse av fragmentering, instabilitet och konstgjordhet eller inautenticitet som följde med utvecklingen av det moderna industrisamhället (Lindholm 2008: 41). Till följd av detta blev ett centralt motiv för turisten att försöka undkomma dessa vardagens villkor och i stället söka efter situationer som underlättar ’autentiska’ upplevelser, för att på så vis skapa en värld som är mindre fragmenterad, instabil och oäkta. Jennie Dielemans (2008: 16) beskriver hur Stockholmsadeln redan på 1700-talet åkte till hälsobrunnen i Medevi vid Vättern och hur författaren Olof von Dalin 1731 hyllade ”platsens behagligt enkla atmosfär, i kontrast till storstadens tillgjordhet”. Och denna längtan efter enkelhet, äkthet och exotiska platser och upplevelser har enligt henne och andra bara vuxit med massturismens framväxt, ivrigt pådriven av turismindustrin. Men bland andra Eric Cohen har anmärkt att motiven bakom turismen sedan en tid håller på att förändras med den snabbt växande mängden nya icke västerländska resenärer, och som en följd av ”tidigare imperialistisk expansion, globalisering och den postmoderna hybridiseringen av kulturer” (Cohen 2008, 331). Postmoderna filosofer som Jean Baudrillard har hävdade att vårt nuvarande samhälle domineras av *simulacra*: Det finns inte längre några original, det finns inte längre några autentiska sevärdheter och platser att utforska och uppleva. I enlighet med dessa tankar upplever vi nu en omvandling i västvärlden, från den moderna turisten till vad man kallar för ”post-turisten”. Cohen sammanfattar denna förändring på följande sätt: ”i stället för att intressera sig för förment ’äka’ attraktioners ursprung, så föredrar ’post-turisten’ att ironiskt eller lekfullt njuta ofta uppenbart oäkta attraktioners yta” (2008: 331-332). Till detta kommer att internet och vår nya uppkopplade tillvaro gör att delar av det ’fjärran’ som

¹⁸ <http://media.unwto.org/press-release/2015-01-27/over-11-billion-tourists-travelled-abroad-2014>

symboliskt och geografiskt brukade utgöra turistmålet blir alltmer närvarande i vardagen, samtidigt som dagens turist i allt större utsträckning tar med sig både privata och professionella delar av 'hemmet' och 'det dagliga livet' till turistmålet (Zillinger 2007). Detta återspeglas också i hur guideböcker beskriver allt fler vardagliga platser och ger allt mindre bakgrundsinformation till de attraktioner som visas upp (ibid.). Som en konsekvens förlorar den samtida turismen sin särprägel och går inte längre att skilja från "vanliga, vardagliga fritidsaktiviteter och underhållning" (Cohen 2008, 331-332). Post-turisten gör till stor del samma saker bortom som hemma, men upplever bara mer fritid och mindre plikt. Till följd av denna utveckling har enligt Cohen och andra turismforskare nöje, njutning och underhållning kommit att bli det huvudsakliga motivet för turistresor, i stället för strävan efter autenticitet.

Jag tror att vi behöver nyansera denna bild genom att tillägga att turister förstås kan söka både autentiska upplevelser och nöje på en och samma gång, samtidigt som det är uppenbart att även om det inte finns några mer autentiska platser att se, besöka eller uppleva, så finns det ett mycket stort antal turister för vilka strävan efter autenticitet fortfarande är viktig. Även om de vet att naturen de vandrar genom inte är riktigt "örörd" och att de människor de möter inte är riktigt så "ursprungliga" eller "naturliga" som de skulle vilja att de var, även om de vet att den "traditionella" maträtten som serveras i den lokala restaurangen inte är så gammal som den sägs vara, och så vidare, så känner dessa turister ett behov av att både för sig själva och andra berätta om och styrka det "autentiska" i sina upplevelser. För dem är det en del av deras sociala identitetskonstruktion (Urry 1995). "Genuin", "äkta", "ursprunglig" och "naturlig" är alla exempel på den typ av kvalitetsmarkörer som de använder för att beskriva vad de har sett, hört, känt och upplevt. Ju mer "äkta" den upplevda platsen, personen eller föremålet är, desto värdefullare framstår turistens upplevelse och desto mer avundsvärd blir den självbild som visas upp för ens vänner (Wang 2014). Detta syns tydligt i de bilder och kommentarer som turister i ökande utsträckning offentliggör via turistrådens konton och rum hos diverse sociala medier såsom Twitter, Facebook, Flickr, Youtube, Tumblr och Pinterest. Visit Sweden var här tidigt ute och skapade redan 2007 online-gemenskapen Community of Sweden för utländska turister i, eller på väg till eller hem från Sverige. När den lades ned 2013 hade man redan två år tidigare lanserat Curators of Sweden, ett Twitter-konto dit "vanliga svenskar" bjöds in för att under en vecka som representant för Sverige

twittra om sina vardagliga tankar och göromål.¹⁹ Ett perspektivskifte gjordes därmed från utlandsturistens drömmar om och upplevelser av Sverige till svenskens egna dito.

Det finns ett för både turister och turistbranschen mycket välkänt dilemma: För att en plats eller sevärdhet ska upplevas som autentisk måste den vara märkt som autentisk, till exempel genom att vara svår att nå eller relativt fri från andra turister, men det faktum att den är märkt minskar dess autenticitet. De flesta turister försöker utan framgång att undvika detta dilemma genom att söka sig bortom allfarvägarna, eller ”go off the beaten track” som man säger på engelska. De gör detta för att, som Lucy Lippard (1999: 10) säger, ”bekräfta [sin] egen självständighet och sitt oberoende... Alla vill vara den enda eller den första ’där’ för att kunna rapportera tillbaka till sina kamrater att man har ’upptäckt’ något – ett uppenbart eko av imperialismen som födde turismen från början”. Men turistnäringen har förstås förstått detta och har gett sig in på ”off-the-beaten-track-business” (ibid.), och utvecklar, exploaterar och marknadsför platser ”där resten av turisterna inte kommer att vara” (Ibid.). Curators of Sweden kan också ses som ett svar på detta genom att det tillåter de potentiella besökarna att välja bort massturismens guideböcker, vilka ofrånkomligen präglas av turistblicken, och i stället låter dem orienteras av ’vanliga’ och förmodat mer äkta och autentiska svenskar. Samtidigt är autenticitetsdilemmat högst relevant för en stor del av världens turism och leder ofrånkomligen till en ofta destruktiv kedja där turisterna hela tiden drar vidare till nya platser när andra blivit överexploaterade och därmed ses som triviala och ointressanta. Det är ett moment 22: ”Paradiset (varhelst i världen det för tillfället anses ligga) ... förstörs och förlorar sitt värde så fort vi berör [det]” (Dielemans 2008, 88).

Charles Lindholm (2008: 1) menar att autenticitet är «den ledande medlemmen av en uppsättning värden som inkluderar det uppriktiga, essentiella, naturliga, ursprungliga, och verkliga”. Men autenticitet befinner sig i en överordnad ställning i förhållande till de andra värdena och ”har högre, mer andliga anspråk” (ibid.). Det finns många möjliga vägar till det autentiska, många sätt att uppleva det, och många saker – objekt, människor och platser – som kan framställas och ses som autentiska. I förhållande till resor och turism är naturen och landskapet mycket viktiga och vanliga, för att komma i kontakt med saker som vårt sanna jag, natur-

¹⁹ Se Christensen (2013) för en intressant och kritisk diskussion av i vilken utsträckning detta nya hjälpmedel för att stärka varumärket Sverige verkligen är så transparent och demokratiskt som det presenteras.

liga och äkta människor och ursprungliga platser. Som forskningen visar är det nästan alltid de förmodat orörda, jungfruliga och vilda naturscenerierna och landskapen som framställs och upplevs som autentiska.

Det finns också en annan aspekt som underlättar upplevelsen av det autentiska och som är viktig för många av de destinationer som på den globala turistmarknaden marknadsför sig själva som Norden, till exempel Norge, Island och Grönland. Detta är inte relaterat till vad turisten upplever på destinationen eller till hur det ser ut, utan till den resa som leder dit. Långa och dyra resor gör destinationen mer exklusiv och detta i sin tur gör att turisten känner sig mer speciell och unik – mer som en resenär, äventyrare och upptäcktsresande än en turist (Lindholm 2008). Eftersom de skandinaviska länderna för många turister är både avlägsna och dyra, kan de enligt denna logik framstå som idealiska resmål för den som söker autentiska upplevelser.

Jag sade tidigare att jag mer intresserar mig för Norden som en diskursiv konstruktion och ett kulturellt rum, än som en geografiskt och historiskt bestämd plats. Norden är, som vi alla vet, framförallt ett relativt begrepp: det är alltid relaterat till ett Söder varifrån det uppfattas som främmande (se Platen i denna bok). Så sett finns det i princip lika många Norden som det finns vägar som leder norrut och resenärer som är på väg norrut. Som begrepp och fenomen verkar autenticitet och Norden således ha det gemensamt att de alltid är någon annanstans i tid och rum, fjärran från här och nu: De drar sig tillbaka när vi försöker nå dem. I denna mening är det fullt förståeligt att de båda har fungerat som viktiga motiv och destinationer för resande och turism. Men kanske detta förändras om nöje och njutning nu verkligen blir allt viktigare mål för turisten än autenticitet; njutning och nöje kan man lika gärna hitta på en plats nära hemmet som långt borta. Ändå växer turistmarknaden snabbare än någonsin tidigare: allt fler människor reser oftare och längre sträckor än tidigare²⁰. Detta tyder på att både längtan efter avlägsna och extrema platser och strävan efter autenticitet fortfarande tjänar som drivkrafter för turismen.

Representationen av Norden och autenticitet i Sverigemagasinet

Låt oss nu titta närmare på Visit Swedens Sverigemagasin från 2009 och 2014. En genomgång av dessa broschyrer visar att nöje och njutning defi-

²⁰ <http://www2.unwto.org/>

nitivt används som säljande motiv, men det gäller i minst lika hög grad för autenticitet, och jag kommer därför att koncentrera mig på det senare. Låt oss först återvända till den paradox jag nämnde tidigare: För att en plats eller sevärighet ska upplevas som autentisk måste den vara märkt som autentisk, men det faktum att den är märkt minskar dess autenticitet. Hur hanteras detta i turistreklamen? Om vi tittar på de sidor i broschyrerna som fokuserar på den svenska naturen så talas det där om "Äventyr på naturens egna villkor". Något som styrks med en logotyp från en förening som heter Nature's Best/Naturens Bästa, och som sägs vara en "garanti för högkvalitativa och hållbara upplevelser i vacker, genuin natur".²¹ Resmålen som presenteras i denna del av broschyren har belönats med ett Naturens Bästa-certifikat, och det är naturligtvis ett sätt att markera dem som mindre exploaterade och mer genuina än andra destinationer, liksom ett sätt att garantera autentiska och hållbara upplevelser. Denna certifiering måste ses i ljuset av den generella ökningen av kvalitetsmärkning i konsumtionssamhället. Allt fler märken skapas för allt fler och alltmer nischade produkter, konsumtionsbegär och konsumtionsmönster. Tidigare märkningar av produkter som billiga eller exklusiva konkurrerar nu med certifikat som intygar att de är ekologiska, lokal- och närproducerade, etc. Genomgående svarar den ökade certifieringen på det ökade behovet av att styrka kvaliteten och värdet hos olika produkter, tjänster och upplevelser, och den skänker legitimitet åt konsumentens val, i det här fallet turisten som väljer att lämna så få fotavtryck som möjligt på turistdestinationen i utbyte mot upplevelsen av att framstå som mer sann mot sig själv och sin omgivning.

Broschyerna erbjuder också olika typer av extrema idrottsaktiviteter, såsom forsränning, kajakpaddling, fallskärmshoppning, hängflygning och bergsklättring. De är alla exempel på vad Stephen Lyng (2005) har benämnt *edgework*. Genom att sporra varandra till alltmer extremt beteende uppnår enligt Charles Lindholm (2008: 150) de resenärer som ägnar sig åt dessa aktiviteter "gemenskap med naturen, med varandra, och med vad de tror vara sina egna autentiska inre jag". De starka kroppsliga sensationer som följer med denna typ av fysiskt krävande aktiviteter hjälper också turisten att styrka sin upplevelse av det autentiska.

Naturligtvis beror den autenticitet som turisten söker alltid av förväntningarna på hur denna autenticitet är tänkt att vara, hur den ska kännas,

²¹ Naturens Bästa används 2009 på sidorna 34-7 (UK), 44-9 (DE), 30-4 (ES) och 32-5 (IT), och i 2014 års broschyr på sidorna 27 (ES), 38 (DE), 31 (UK), 32 (NL), 26 (RY), 27 (FR) och 27 (IT).

lukta och se ut. Och detta i sin tur bestäms av tidigare kulturella och historiska berättelser och representationer av "det autentiska". Naturens Bästa-certifikatet utgör ett exempel, berättelserna, bilderna och filmerna som enskilda turister laddar upp på Visit Swedens konton hos olika sociala medier utgör ett annat (Facebook, Twitter, Tumblr, Instagram). Tanken är att turister som besöker Sverige ska dela sina erfarenheter med varandra och med andra människor som är intresserade av att resa dit. Man kan skriva långa berättelser eller korta kommentarer, ladda upp bilder och filmer, och rekommendera saker att se och göra.²² I detta material som snabbt har blivit oöverskådligt är det inte ovanligt att hitta berättelser om olika aspekter av Sverige och det nordiska som beskrivs som "autentiska", "ursprungliga", "naturliga" och "genuina", liksom bilder som reproducerar stereotypa föreställningar av Sverige och Norden (som att människor är kalla, aldrig pratar politik och alltid firar midsommar på landet med krans och nubbe, eller att landskapet alltid är vackert och städerna rena). Precis som de bilder som representerar det nordiska i Sverigebroschyren, så återskapar turisternas egna bilder en övervägande positiv och lättframställd föreställning av Norden. Detta visar att vad turisten finner alltid är en prefabricerad eller med MacCannels terminologi "iscensatt autenticitet": För som han säger, "vart än turisterna riktar sin blick har kommersialismens moderna krafter uppfört lukrativa speglar vilka reflekterar men naturligtvis inte är de autentiska sevärdheter som turisten begär" (Graburn & Barthel-Bouchier 2001: 150).

I marknadsföringen av norr om Norden presenteras norra Sverige i samtliga Visit Swedens broschyrer från 2009 som "Europas sista vildmark", och enligt texten omfattar denna bland annat "total tystnad, arktisk kyla, oändliga vyer, jungfrulig vildmark, midnattssol, norrsken och samisk kultur" (s. 34-37 i den brittiska broschyren). De flesta av dessa formuleringar rymmer också adjektiv som uttrycker det extrema, såsom total, arktisk, oändlig, jungfrulig, och midnatt. Norden framstår här med Peter Davidsons (2004) ord mer som "en plats av stram lycka" än "en plats av mörker och brist" (s 21). Det är dock genomgående en plats märkt av "enslighet, frånvaro, stillhet och avlägsenhet" (s 18). Bilderna skildrar "orörd natur" på olika sätt. Till exempel genom att med hjälp av vidvinkel representera oändliga vidder av snötäckt eller till synes orörd mark; men också genom att presentera "genuina", "lokalegna", "naturliga" och

²² Dessa skildringar kan också ses som besläktade med de populärkulturella "bruksanvisningar och introduktioner till livet i Sverige" som Linda Karlsson Hammarfelt kommenterar i sitt bidrag till denna bok.

”ekologiska” sätt att ta sig runt i ”vildmarken”, som med hundspann, till häst och i släde dragen av renar, eller genom att vandra och färdas med flotte. Det orörda åkallas även genom att skildra en flugfiskare som sätter tillbaka den öring han just fångat i vattnet.

Alla dessa ord och bilder är bara ”markörer” (Culler 1981: 132) av Norden och av autenticitet. Det vill säga, de är konstruerade just för att få turisten att se Norden och tro att det som visas verkligen är Norden, de är gjorda för att hjälpa turisten uppleva det autentiska. Dessa representationer är alltså det som konstituerar sevärdheten som en sevärdhet (ibid.). Och, som Jonathan Culler (1981: 133) säger, “när turisten besöker sevärdheten förblir markörerna förvånansvärt viktiga: Man kan hela tiden referera till markören för att avgöra vilka av sevärdhetens egenskaper som verkligen är betydelsefulla; man kan bidra till att producera fler markörer genom att skriva om sevärdheten eller fotografera den [dvs. precis som många Sverigeturister gör på Visit Swedens sociala medier]; och man kan uttryckligen jämföra originalet med dess reproduktioner (’Den är inte så stor som den såg ut på bilden’; eller ’Det är t.o.m. mer imponerande än jag väntade mig’).” Detta förklarar också varför turistreklamen överlag måste upprepa samma saker som redan har sagts om en sevärdhet i tidigare reklam och återge dem på ett likartat sätt. Det är förmodligen också en viktig anledning till varför det är så svårt att ändra stereotypa föreställningar och uppfattningar om olika platser och kulturella platser (se också Gunnarsdóttir 2011: 536; och 1800-talets användning av s.k. *Claude glass*, de små konkava och mörkfärgade speglar som dåtidens konstnärer, intellektuella och adel betraktade världen genom när de reste, och som gav dem en förenklad och målerisk bild av landskapet).

I 2014 års Sverigemagasin finns också ett nytt inslag, en typ av meta-kommentar av det slag som Culler nämner, där utländska turister på plats i Sverige får komma till tals i intervjuform och säga vad de tycker är speciellt (bra) med Sverige (till exempel s. 8-9 i den spanska och s. 42 i den brittiska versionen). De upprepar alla mer eller mindre tämligen väl-etablerade bilder av Sverige som rent och vackert, med vänliga människor och närhet till naturen, samtidigt som de bidrar till att (åter)skapa en ny markör: Sverige är nyskapande och hållbart. Detta är förstås ingen tillfällighet utan svarar väl mot den långsiktiga Sverigebild som NSU och Visit Sweden vill skapa (se ovan). Att på detta sätt föra in främmande röster i broschyrerna svarar också på den utveckling mot ökad interaktivitet som Visit Sweden (och turism- och underhållningsindustrin i stort) strävar mot – tydligt representerat i användningen av sociala och användargenererade

medier. Bakom denna utveckling ligger emellertid inte bara ny teknik och media, och eventuella ambitioner om transparens och demokrati (se Christensen 2013), utan också en föreställning om att turister på plats och äkta svenskar (*locals* i alla sammanhang) är de som gör de bästa och mest inkännande och trovärdiga beskrivningarna av hur Sverige (eller andra länder) verkligen är. De många lokala och främmande röster som alltmer tycks komma till tals i turistreklamen kan alltså ses som ett försök att styrka auktoriteten i säljargumenten, och styrkan bygger i stor utsträckning på samma gamla autenticitet. Intervjuerna innehåller också bilder av de intervjuade turisterna och dessa särskiljer sig från andra människor som avbildas i broschyrerna genom att vara mer rättframma och mindre tillrättalagda. Här framträder besökarna som vanliga människor med alla de individuella egenheter som utmärker oss alla, och betraktaren bjuds in att delta i deras historia och upplevelse av Sverige. De människor som annars avbildas i broschyrerna är antingen bara med som bakgrund, som tematisera(n)de, etnicera(n)de och exotisera(n)de objekt (se samerna på s. 21 i *Sweden 14*), eller så lyfts de fram som rollmodeller (som personerna på broschyrens förstasida). De senare är fotograferade av professionella fotografer och fungerar därmed som fotografiska objekt/verktyg som agerar i enlighet med fotografens, och i förlängningen Visit Swedens önskemål och intressen. Resultatet blir därför också lätt opersonligt och överdrivet glatt och glättigt, och bidrar på så vis till återskapandet av de för turistbroschyrerna så typiska ”groomed spaces” (Hunter 2008). Intervjubilderna skapar tillsammans med (en del av) bilderna som laddas upp på Visit Swedens sociala medier en kontrasterande, mer personlig och verklighetsnära känsla, vilken förmodligen har stor potential att locka fler besökare.

2014 års broschyrer fokuserar dessutom något mindre på den svenska naturen, vilken nu inte så mycket framstår som en plats för extrema upplevelser och *edgework*, utan mer som en vacker, vänlig och lättillgänglig plats för stilla lycka och självförverkligande (motsvarande rörelse från en väldigt dramatisk natur till en alltmer tillgänglig dito har observerats i isländska turistbroschyrer, se Gunnarsdóttir 2011: 538). Två andra teman får i stället större utrymme: svensk gastronomi och litteratur (det senare bara i rubriker på framsidan och i annonser inne i de tyska och franska versionerna). Bägge har på senare år starkt kommit att prägla Sverige-bilden utomlands och delvis även på hemmaplan, och här finns också stora ekonomiska intressen. Bara Stieg Larssons Millenium-trilogi hade 2012 sålts i mer än 64 miljoner exemplar i över 50 länder, och närmare 100

000 nyhetsartiklar hade då skrivits om författaren och böckerna runtom i världen (Svenska Institutet 2012). Vad gäller det 'gastronomiska undret' så utgör bara restaurangkonsumtionen bland utländska besökare 25 % av deras totala konsumtion när de besöker Sverige.²³ Vad har då detta mer Norden och autenticitet att göra? Den svenska kriminallitteraturen anses skildra ett nytt Sverige; den anses av många ge en rakare och sannare politisk och socioekonomisk bild av dagens Sverige än den idealiserade bild av pittoresk Bullerby, folkhem och välfärdssparadis som framträtt i de flesta tidigare Sverigeskildringar (se Karlsson Hammarfelt denna bok). Samtidigt begråter denna genre nostalgiskt en tid som flytt, då allt var snällare, vackrare och mer lättbegripligt (Rosenberg 2012). Här finns alltså en spänning mellan en genuin och vacker dåtid och en autentisk men grym nutid som förmodligen kan tilltala en hel del besökare. En gissning är att Visit Sweden kommer att ägna mer utrymme åt detta i kommande broschyrer. Den svenska gastronomin får dock redan i 2014 års broschyrer betydligt mer utrymme än 2009 och i beskrivningen av densamma används flera teman och uttryck som också är vanliga i turistreklamen såsom *återupptäckten av gamla, genuina* produktions- och konserveringsmetoder, *uppdateringen av nordiska kulinariska traditioner*, ett fokus på *obehandlade, lokala och äkta* råvaror, samt *enkelheten och direktheten* i både presentationen av maten och hur man äter den.

I resandets och turismens historia, och i de kulturella och visuella representationerna av resande och turism finns det flera dikotomier som påverkar hur vi reser och hur vi förstår de platser, föremål och människor som vi möter på vägen. Och autenticitet sett som värde verkar alltid återfinnas på den ena sidan av dikotomin. Om vi tar exemplet med den klassiska dikotomin natur/kultur så associeras naturen sedan länge generellt till begrepp som genuin, autentisk och orörd, medan kulturen ses som konstruerad och artificiell. Men när vi tittar närmare ser vi att autenticiteten som värde fungerar i nya dikotomier under den första. Detta är fallet med kultur: Det finns genuina och konstgjorda kulturer, rena och blandade. Relaterat till detta finner vi distinktionen mellan ursprungsbe-folkningar och (post)moderna medborgare i olika länder eller till och med världsmedborgare. Nära kopplat till denna uppsättning dikotomier och värden finns också distinktionen mellan landsbygd och stad. Denna distinktion presenteras på ett nyskapande sätt i Sverigemagasinet från 2009 där man talar om "naturlig urbanitet" och "stadsliv i harmoni med natu-

²³ <http://www.visita.se/PageFiles/1231/Bes%C3%B6ksn%C3%A4ringen%20i%20Sverige.pdf>

ren”, liksom något mindre innovativt 2014: ”städer nära naturen”. Idén upprepas i marknadsföringen av Sveriges tre största städer: Stockholm, Göteborg och Malmö. Den engelska texten från 2009 (s. 7) lyder:

In the Swedish cities of Stockholm, Gothenburg and Malmö you can combine the best elements of cosmopolitan, urban living with restful, nourishing nature. All three destinations benefit from the beautiful, pristine greenery that surrounds and crisscrosses them. Common to the Swedish cities are their superb locations. You're never far from genuine natural experiences, not only outside the metropolitan regions, but sometimes downtown as well.

Visit Sweden försöker alltså mjuka upp flera av de dikotomier jag nämnde. Denna strategi syns också på 2009 års broschyrs förstasida i de spännstiga och till synes motsägelsefulla rubrikerna: ”Contemporary folklore”, ”Clean, green cities” och ”Childhood revisited”. Innan jag avslutar denna genomgång av hur Sverigebroschyrerna behandlar det dilemma som är förbundet med upplevelsen av det autentiska, vill jag citera en passage som hänvisar till den sista av dessa dikotomier, den mellan barndomen och vuxenlivet, den mellan den tid då vi förmodas fortfarande ha haft kontakt med våra inre autentiska jag, och den tid av förlust och utanförskap som utgör vårt aktuella vuxenliv.

’Like being a child again’. Visitors have described their first encounter with Sweden using such poetic words. Can you get a better compliment? There is something clean and neat, something open, friendly and cosy about Sweden. For many overseas visitors this gives Sweden a certain fairytale character. (Sweden 09, s. 30)

Denna tanke lever kvar i 2014 års broschyr och säljer in Sverige som en söt saga. Möjligen är detta ett tecken på att fantasin och fiktionen också börjar utmana strävan efter autenticitet som motiv för turistens tänkande och agerande. Cohen (2008, 331-332) argumenterar för detta när han säger att den ”strävan efter intensiva låtsasupplevelser av det fantastiska som erbjuds i påhittade attraktioner vinner i den ’postmoderna’ världen företräde framför strävan efter äkthet i ’naturliga’ attraktioner”.

Visuella och tematiska variationer i de riktade självbilderna

I detta sista avsnitt ska jag kort peka på de skillnader som finns mellan de broschyrer som riktas till olika länder och språkgrupper. Broschyrerna

varierar både vad gäller det redaktionella innehållet och vad gäller hur många och vilken typ av annonser de innehåller. I denna artikel har jag inte gått in på det senare, men med tanke på hur stor andel av broschyren de upptar så vore det förstås intressant att också titta närmare på vilka Sverige- och Nordenbilder som skapas i annonserna och hur de samverkar med det redaktionella innehåll som ramar in dem. Exempelvis väljer Astrid Lindgrens Värld att använda en bild av Karlsson på taket i sin ryskspråkiga annons, medan Pippi Långstrump är den figur som förekommer i övriga fall. Andelen annonser varierar hur som helst stort 2014: från 26 av 76 sidor, eller hela 34 % i den tyskspråkiga broschyren, via 24 % i broschyren riktad till Storbritannien, till endast 8 % i den spanskspråkiga broschyren. Detta svarar troligen på hur stort Sverige är som turistdestination i de olika länderna och hur lättarbetade de olika ländernas annonsmarknader är.²⁴ Att Tyskland utgör den största marknaden återspeglas dock även i det redaktionella innehållet: 2014 har den tyska broschyren en tvåsidig artikel med ruttförslag i Sydsverige som inte återfinns i någon av de andra broschyrerna. Tillsammans med den nederländska broschyren innehåller den tyska dessutom en specialsatsning på campingturism vilken inte heller återfinns i övriga broschyrer. De marknadsprofiler som Visit Sweden tar fram för varje enskilt land visar också att tyskar och holländare är de besöksgrupper som främst intresserar sig för den svenska naturen och gärna campar. På motsvarande sätt innehåller den ryska broschyren en artikel om Åre och skidsemester vilken inte återfinns i de andra broschyrerna. Detta visar än en gång att den Sverigebild som skapas i turistreklamen alltid skapas i samspel med och reflekterar skilda besöksgruppers intressen, värderingar och ekonomiska förutsättningar. I ett fall blir detta särskilt tydligt. I samtliga fall utom i den ryska broschyren lyfts gay-kulturen på en helsida fram som ett positivt inslag i bilden av Sverige som öppet, varierat och tolerant. Genom den slående frånvaron av motsvarande innehåll i den ryska broschyren återskapar man också en föreställning om ryssarna som homofoba och det är uppenbart att Visit Sweden här gjort ett medvetet redaktionellt val i syfte att inte stöta sig med en viss målgrupps kulturella värderingar.

²⁴ Annonserna är dock till största delen från regionala svenska och internationella turistentreprenörer som vänder sig specifikt till olika nationella turistgrupper, varför det antagligen mycket bygger på de olika entreprenörernas erfarenhet och statistik över antal besök och övernattningar.

Sverigebroschyrens framsida (Tyskland 2009, Tyskland 2014, Nederländerna 2014, Spanien 2014).

Slutligen varierar broschyrerna också i sitt val av bild på framsidan. 2009 är det två olika bilder som används. De brittiska, italienska och spanska broschyrerna visar upp en ung blond blåögd tjej klädd i enfärgade stilrena kläder. Hon sitter lite nonchalant drömmande bakom ett (café?)fönster i en anonym urban miljö. Den tyska broschyren (se längst till vänster ovan) särskiljer sig genom att på sin förstasida i stället visa upp ett ungdomligt äldre par som koncentrerat blickar ut över havet/i fjärran – mannen mer allvarligt sammanbiten och kvinnan mer avslappnat leende. De är friskt väderbitna och enkelt klädda, och de står i en traditionell pose med mannen snett bakom kvinnan som han håller en skyddande arm om.

2014 används tre olika bilder. En för Tyskland, en för Nederländerna och en för övriga länder (ES, IT, FR, UK och RUS). Medan de senare visar upp en bild av ett ungt, glatt hetero (kärleks)par på väg till fots och med retrocykel utefter kajen i Stockholms innerstad, så har man för de tyska och holländska broschyrerna valt bilder från en lantlig miljö (se ovan). På den tyska broschyren ser vi ett par i 30-årsåldern på utflykt med gamla cyklar i stereotyp svensk sommarlandsbygd: röda stugor med vita knutar omringade av gamla gårdesgårdar och grönska, som hämtade ur Astrid Lindgrens småländska Bullerby-idyll. På den holländska framsidan ser vi två små blonda älvor som plockar blommor i motljus på en sommaräng.

Bildvalen motiveras som jag tidigare sa av att Visit Sweden olika år prioriterar skilda marknadssegment. I den tyska broschyren har man tidigare främst riktat sig mot s.k. WHOPs, vilka man har bedömt ha stor tillväxtpotential, medan man i de spanska, italienska och brittiska broschyrerna mer riktade sig mot DINKs. Enligt detta sätt att se på saken är det då kanske bara naturligt att 2009 års broschyr riktad till tyskar representerar ett äldre par, medan de spanska, italienska och brittiska broschyrerna

använder sig av en yngre modell. Samtidigt rymmer dessa bilder mer än vad som kan beskrivas med bara kategorier som ålder och civilstånd på de avbildade människorna och bakgrundsmiljön de rör sig i. För en person som närmar sig broschyrerna utan kännedom om turistentreprenörernas profil- och segmenttänkande är det snarare så att de representerar en slags riktade självbilder av Sverige. Sverige och det nordiska associeras då i den tyska broschyren från 2009 med natur och mognad, medan det i den brittiska versionen från samma år snarare kopplas till urban kultur och ungdomlighet. Som riktade självbilder utgör de också en främmandebeskrivning. De tyska turisterna förmodas vara lite äldre och framför allt intresserade av den svenska naturen, medan de brittiska turisterna indirekt framställs som unga urbana personer intresserade av shopping och andra urbana ”nöjen”. Här finns med andra ord stort utrymme för att återskapa och befästa inarbetade kulturella stereotyper, men också en möjlighet att utmana desamma och på så vis locka till eftertanke, leenden och kanske även framtida besök.

Slutord

Turistreklam syftar inte bara till att marknadsföra olika platser och destinationer; den utgör också en viktig skapare och förmedlare av själv- och främmandebeskrivningar. Detta återspeglas i turistbranschen, där stora pengar och ansträngningar investeras i så kallad *nation-branding*. I syfte att främja ökat företagande, handel och turism inom och över det egna landets gränser, försöker man skapa och stärka en mer enhetlig bild av det egna landet. Vi kan också se att de nationella turistråden i allt högre grad riktar sig direkt till olika nationella och sociokulturella grupper av resenärer/konsumenter, och att de designar sina reklamkampanjer utifrån dessa målgruppers idéer och förväntningar kring vad Norden är eller bör vara. Genom medvetna och omedvetna val av språkliga formuleringar, begrepp, bilder, teman och stilar, spelar de nationella turistråden på sådana föreställningar och förväntningar för att få de avsedda personerna att resa till landen i fråga.

I denna artikel har jag försökt visa hur Visit Sweden med sina Sverigebroschyrer å ena sidan upprätthåller en tämligen traditionell bild av Norden som en plats för äventyr i orörd natur och stilla begrundan av storslagna landskap, en plats fylld av vilda djur och rena människor. Samtidigt återspeglar broschyrerna den pågående upplösningen av platsspecificitet (*placeness*) som följer med globaliseringen (Cohen 2008, 332),

och vi ser exempelvis hur liknande shoppingmöjligheter och kombinationer av natur och kultur som erbjuds på andra turistdestinationer också används i dessa broschyrer för att locka besökare till Sverige. Detta är kanske särskilt tydligt i marknadsföreningen av de tre svenska storstäderna där naturen alltid bara är på ett stenkasts avstånd. Över huvud taget rör sig Sverigebroschyren mot ett ökat fokus på lättillgänglighet, vilket är i linje med utvecklingen på andra naturtunga destinationer som Island. Autenticitet fortsätter dock att vara ett centralt värde och argument för den turistblick som återskapas i dessa broschyrer. Detta trotsar delvis beskrivningen av den postmoderna turisten, eller post-turisten, som varande på jakt efter ytliga förlustelser och underhållande låtsasupplevelser. Till följd av det s.k. autenticitetsdilemmat tvingas man dock hela tiden finna nya sätt att legitimera äktheten i de utlovade upplevelserna och det gör man bland annat med hjälp av kvalitetsmärkning och certifiering. Jag har också visat hur Visit Sweden 2014 har inkorporerat ett nytt element i broschyren – intervjuer med turister och i Sverige bosatta utlänningar – och hur det precis som den parallella utvecklingen av sociala media och digital teknik bidrar till ökad interaktion med både potentiella och verkliga besökare, samt hur detta ytterst kan ses som ett sätt att skänka mer legitimitet åt turistreklamen baserat på (den gamla) tanken om att vanligt folk på plats är de som kan ta dig bortom allfarvägarna och hjälpa dig uppleva det genuina och autentiska Sverige. En delvis ny komponent, eller ”markör” av Sverigebildens framträder också här genom att Sverige av besökarna porträtteras som nyskapande och hållbart – helt i linje med Visit Swedens och NSUs långsiktiga strategi.

Även det mycket stora utrymme som 2014 ges åt svensk gastronomi kan ses som ett område där autenticitetsbegreppet är centralt, såväl i hur man i broschyren pratar om mat och dryck, som för de smakupplevelser som detta ytterst handlar om. Gastronomin kan förstås ses som bara ännu en sfär för nöjelse och njutning, men den inbegriper också alltid ett element av förening. Svensk mat och dryck presenteras i broschyrerna som något som kan hjälpa turisten att nå fram till Sveriges och svenskar-nas hjärta, deras rötter och sanna jag. Detta är förstås vare sig nytt eller unikt för Sverige. Mat och dryck har länge varit föremål för social och kulturell kategorisering och differentiering (Belasco & Scranton 2002), och turismindustrin använder sig tillsammans med både politiker (tänk Eskil Erlandssons Matlandet Sverige) och andra affärs- och industrigrenar av de kulturella värden som kopplas till enskilda råvaror, produkter, kök

(nationella och lokala) och framställningsmetoder för att göra ekonomisk och symbolisk profit.

Slutligen visar jämförelsen av broschyrer riktade till olika länder och språkgrupper också att Visit Sweden beror av vissa nationellt bestämda kulturella värderingar, kanske mer än man själv är medveten om i sin redovisning av målgruppsanalyserna. Exempelvis såg vi att man utesluter det annars så hyllade gay-temat ("Sweden goes gay") ur den ryska broschyren. Givet turismnäringens centrala position i dagens ekonomi och bildens betydelse för medieringen av såväl politiska som sociala föreställningar om den Andre (oavsett det handlar om enskilda individer, en målgrupp för turism, eller en svensk handelspartner), understryker detta vikten av en kritisk analys och diskussion av vilka bilder som förmedlas och varför.

Referenser

- Alessio, Dominic och Johannsdottir, Anna Lisa. 2011. Geysers and 'Girls': Gender, Power and Colonialism in Icelandic Tourist Imagery. *European Journal of Women's Studies* 18, nr. 1 (01 februari 2011): 35–50.
- Bauman, Richard, och Charles L. Briggs. 1990. Poetics and performance as critical perspectives on language and social life. *Annual review of Anthropology*, 1990, 59–88.
- Belasco, Warren James och Scranton, Philip. (red). 2002. *Food nations. Selling taste in consumer societies*. New York/London: Routledge.
- Christensen, Christian. 2013. @Sweden: Curating a Nation on Twitter. *Popular Communication* 11, no. 1 (January 2013): 30–46.
- Cohen, Eric. 2008. The Changing Faces of Contemporary Tourism. *Society*, 45: 330–333.
- Culler, Jonathan. 1981. Semiotics of tourism. *American Journal of Semiotics*, Vol. 1, No. 1-2, 127–140.
- Davidson, Peter. 2004. *The idea of North*. Chicago: Chicago University press.
- Dielemans, Jennie. 2008. *Välkommen till paradiset. Reportage om turismindustrin*. Stockholm: Atlas.
- Dilley, Robert S. 1986. Tourist brochures and tourist images. *The Canadian geographer*, Vol. 30, Issue 1, 59–65.

- Edelheim, Johan R. 2007. Hidden Messages: A Polysemic Reading of Tourist Brochures. *Journal of Vacation Marketing* 13, num 1 (01 januari 2007): 5–17.
- Graburn, Nelson och Barthel-Bouchier, Diane. 2001. Relocating the tourist. *International sociology*, Vol. 16, No. 2, 147-158.
- Gunnarsdóttir, Gudrun Pora. 2011. Reflecting images: The front page of Icelandic tourism brochures. I: *Iceland and Images of the North*, red. Sumarliði R. Ísleifsson och Daniel Chartier, 531-551. Québec: Presses de l'Université de Québec.
- Hunter, William Cannon. 2008. A typology of photographic representations for tourism: depictions of groomed spaces, *Tourism Management*, 29, 354-365.
- Jansson, André. 2007. A sense of tourism: new media and the dialectic of encapsulation/decapsulation, *Tourist studies*, 7, 5-24.
- Jensen, Øystein och Korneliussen, Tor. 2002. Discriminating perceptions of a peripheral 'Nordic destination' among European tourists, *Tourism and Hospitality Research*, 3, 319-330.
- Lindholm, Charles. 2008. *Culture and Authenticity*. London: Blackwell.
- Lippard, Lucy R. 1999. *On the Beaten Track. Tourism, Art, and Place*. New York: The New Press.
- Lyng, Stephen. 2005. *Edgework: The Sociology of Risk-Taking*. New York: Routledge.
- MacCannell, Dean. 1976. *The Tourist: a new theory of the leisure class*. New York: Schocken Books.
- Morgan, Nigel och Pritchard, Annette. 1998. *Tourism, promotion and power: creating images, creating identities*. Chichester: Wiley.
- Pritchard, Annette och Morgan, Nigel. 1996. Selling the Celtic art to the USA: a comparative analysis of the destination brochure images used in the marketing of Ireland, Scotland and Wales, *Journal of Vacation Marketing*, 2, 346-365.
- Rojek, Chris och Urry, John. 1997. *Touring cultures. Transformations of travel and theory*. London: Routledge.
- Rosendal, Göran. 2012. Sweden: the reluctant nation. Counterpoint. <http://counterpoint.uk.com/publications/sweden-the-reluctant-nation/>

Svenska Institutet. 2012. Sweden beyond the Millennium.

Urry, John. 1995. *Consuming places*. London: Routledge.

Urry, John. 2002. (2a upplagan). *The tourist gaze*. London: Sage.

Zillinger, Malin. 2007. *Guided tourism – the role of guidebooks in German tourist behaviour in Sweden*. Östersund/Umeå: Mittuniversitetet [Avhandling].

Wang, Xuan. 2014. Inauthentic authenticity: Semiotic design and globalization in the margins of China. *Semiotica*, no. 203 (January 1, 2015).

www.regeringen.se

www.visitsweden.se

www.worldvaluessurvey.org

<http://www2.unwto.org/>

Nordic family policies in a European context

Ulla Björnberg

Nordic family policy facing new challenges

Introduction

Family policy and social policy in the Nordic countries have a long tradition of co-operation. Family policy in the Nordic countries has formed part of the general social-democratic model of welfare emphasising economic growth, redistribution of wealth, social rights and social security. The ideal of economic individual independence for all citizens regards earning an income as a fundamental right, but also increasingly as an obligation. Another basic trait is universalism in the sense that social security and care should be available for every citizen according to need or entitlement criteria. The social security system aims at decommodification (independence of market work for subsistence) through income compensation at an agreed-upon level. Family policy is thus integrated within social policy in general. In this chapter, social policy refers primarily to social insurances (unemployment, health, social assistance) and care policies (care of elderly and children, disability care). Within the social security system, rights to social security are individual rights, regardless of family situation (except for social assistance benefits). Family policy in general refers to measures for supporting families financially. In the Nordic countries, family policy has also been regarded as one of the strategic priorities to achieving gender equality. De-familisation is a catchword for measures

aiming at easing female employment and relieving families (women) from the care of dependent family members through state subsidies like parental leave and public provision of care. The policy of parental leave aims at supporting family care of small children including the caring responsibility by fathers. Both gender equality and rights and interests of children have been placed more in the forefront both in family policy and care policy during the last decades.

In this chapter I will draw on a book (Björnberg & Ottosen 2013) which is the result of a Nordic cooperative project on how new policy challenges can be reconciled with the family policies that were developed over the years in the Nordic nations of Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden. The purpose of the book is to investigate and critically discuss whether the Nordic family policy model has the ability to renew itself under changing external conditions. My paper aims primarily to resume the most important parts of the book.

Trends within the general welfare provision

Since the 1980s in the Nordic countries, a neoliberal way of thinking and of managing policies has moved discourses about the good society towards a focus on freedom of individual choice and responsibility. Governance was geared towards deregulation and privatisation, market solutions to social services, and new public management. This turn in policy thinking has varied in pace across the Nordic countries, but Sweden has experienced quite a radical shift in several respects. For instance, while provision of social services and health care to a large extent has been outsourced to private providers, the responsibility for social care and other services rests with the municipalities and county councils, partly financed by the state and regulated in general social policy law. The individual citizens are, following the logics of the new forms of service provision, now regarded as consumers, and their access is linked to their capability of effectuating their own choice.

Since the 1990s, the levels of income compensation relating to sickness and unemployment insurance in Sweden have been drastically reduced and are now far below the institutional levels. The income compensation of unemployment insurance is now below the OECD average (SOU 2010). The implications are that the decommodifying effects of the social welfare benefits have been reduced due to both low compensation rates and the introduction of more restrictive criteria for entitlements. The development

can be regarded as a movement from income compensation towards a basic social security model (op.cit.). The report cited above observes a similar trend in Denmark. Norway appears as the most generous country, whereas Denmark has seen a lowering of compensation rates in the social welfare benefits studied (unemployment, sickness benefits, industrial injury) (op.cit.). Parental leave benefits and provision of child care, however, have not been as affected (Eydal & Rostgaard 2014). Due to new conditions for employment, an increasing amount of people, especially young and immigrants do not qualify for access to unemployment benefits because their establishment in the labour market is too weak due to temporary contracts and involuntary part-time work. In the Swedish case, health insurance (sickness benefits) has undergone reforms to the effect that people with long-term sickness and who exceed the limits for number of days available are kicked out of the system and have to rely on social assistance and/or close kin. As a consequence, private insurances for health, unemployment and parental leave compensate for the reduction in income through private insurance, either through contracts set up by labour unions or employers, or simply on a personal basis (Björnberg 2012).

Social assistance is the last resort for these people, and this has also become more restrictive due to budget deficits in the municipalities. There is an increased risk of poverty for people who do not qualify for entitlements to social insurances because they have not worked long enough or because they are on long-term sick leave, or are recently arrived refugees or students (Socialstyrelsen 2010). In the context of family policy, it is important to address the income inequalities among family types. Lone mothers with children 0-17 years old have maintained a consistently low disposable income level in the Nordic countries over many years, as elsewhere in Europe. For many refugees, the entrance into the labour market can take 5-6 years. A study of labour market policies over a period of 23 years shows that both active and passive labour market policies have been markedly reduced in Sweden and Denmark since 1992 (Bengtsson & Jakobsson, 2013). Since a centre-right government came into power in Sweden in 2006, active labour market policy has become more focused on coaching individuals to apply for jobs, while education and training opportunities have been substantially reduced (Bengtsson & Berglund 2012). Repeated studies of disposable income/poverty, comparing the Nordic region with other EU countries, show that public payments through the social insurance schemes are very important to maintaining an income level above the poverty line (Björklund & Jäntti 2011; Socialstyrelsen 2010).

The income dispersal in the Nordic countries has seen a fairly low income inequality over many years, which has also been a deliberate policy. Taxes and transfers were important measures behind the low income dispersals until 2009. However, income inequality has increased since the 1980s, and this is linked to the fact that income from capital has increased. Still, within a European context, the Nordic countries are relatively equal, especially compared to the UK. In the wake of increased income inequalities, we have to pay attention to the fact that payments from social insurances have been lowered and that unemployment is relatively high, especially in Sweden and Finland. A recent report about inequalities within the city of Gothenburg shows that income inequalities between dwelling areas have widened and with these the differences in longevity of life and health. The median income has decreased by 9000 € since 1990 in one of the low income housing areas, whereas it has increased to more than 32840 € in the richer housing areas. The difference in longevity is about 10 years (Skillnader i livschanser och hälsa i Göteborg 2014).

Demographic trends

Fertility

For several decades now, many countries in Europe have been concerned about decreasing fertility rates. However, in the Nordic countries fertility increased around the mid-1980s resulting in a comparatively high fertility rate. Despite minor variations, the Nordic countries have developed in similar directions. It has been suggested that “... there is a common Nordic fertility regime.” (Andersson et al. 2008: 22). What distinguishes the Nordic pattern is both the stronger trend of having children at older ages, and smaller educational differences as the educated women ‘catch-up’ with the less educated women who have their children at younger ages. The total fertility rate in 2011 was close to the reproduction level in all countries. In general, Nordic women are well-educated and the increase in fertility over the last decades has counteracted the expectations of the so-called Second Demographic Transition¹ that more female education and employment were the main factors behind the post-war fertility decline

¹ The SDT stresses the importance of ideational changes in bringing about certain demographic behaviours such as single living, pre- and post-marital cohabitation, delayed fertility, high prevalence of non-marital fertility, and high rates of union disruption.

(Lesthaeghe 1995). In the Nordic countries, the cohort fertility (the final number of children) of women born between 1935 to 1963 was around 2 children, and was highest in Norway and lowest in Denmark according to Andersson et al. (op.cit.) and the similarity between the Nordic countries has increased over time (Vikat 2004). In Europe, as in the Nordic countries, a strong recovery in births of a first child has taken place and Assisted Reproductive Technology (ART) has played an important role in this development (Sobotka et al. 2008: 79-101). In general it is estimated that in vitro fertilisation for women aged 30-35 'can make up for half of the births "lost" due to age related declines in conception rates' (p. 81). In the case of Denmark the use of ART has increased sharply and it is estimated that 8-9 per cent of children from a birth cohort have been born as a result of ART (Schmidt & Sejbaek, 2012: 107).

Childlessness among women at age 40 is relatively low, highest in Finland (21 per cent) and lowest in Norway (14 per cent). In 1990, the share of childless women at this age was 15 per cent and 9 per cent in the two countries respectively (Statistics Finland 2010; Statistics Norway 2010). However, childlessness among men around 40 years is higher in all Nordic countries, but explanations for this difference are lacking. Thus, Nordic women have advanced education, high fertility, and low childlessness rates, a combination which is quite unusual in other European countries. A probable explanation for this could be the relative wealth and generous family policies in the Nordic countries.

Diversification of family forms

The trend of divorce and separation seems to be as stable over the years in the Nordic countries as it is elsewhere, although figures may fluctuate over time. Parental relationships are, however, lasting longer and the positive trend is that the sharing of custody and care of children by both parents have increased over the years. But there are also negative aspects which have not been sufficiently attended to in policies. Although many couples tend to establish cooperation regarding custody and care of their children after divorce and separation, some parents have problems and conflicts. Children do not fare well living in the shadow of parental conflicts and according to research findings, solutions in courts do not seem to be the best way of dealing with these types of problems. Yet the prevalence of disputing divorced parents appears to be a relatively stable phenomenon, and there are no simple solutions for supporting the children involved.

Nevertheless, it is a constant challenge for divorced parents as well as for the family law system not to confuse the issues of parental rights or parents' claims for 'fair' solutions (as equal shares) with the principle of what is in the best interests of the individual child (Ottosen & Jensen 2014).

Maintaining family relationships within family units in a traditional nuclear sense should not be expected, however. Although nuclear and stable units make up the majority of family forms, there is a trend towards diversification in family relationships. In family theory this pattern is identified in concepts such as 'family configurations' (Widmer & Jallinoia 2008), 'circulation of care' (Baldassar & Merla 2013), 'family practices' (Morgan 1996), and 'network families' (Bäck-Wiklund & Johansson 2012). The basic understanding behind these terms is that today, families are not easily identified as stable units, but rather that relationships are formed in various constellations and bring different sorts of meaning and support over time. Diversification of family relationships is the most significant element of contemporary families in the Western world in general.

Changes in family forms in recent years have challenged the conventional understanding of the constitution of the bonds of kinship in modern western societies. In this modernisation process, the Nordic countries have been among the forerunners. From a purely quantitative point of view, the institution of marriage has weakened during the period from ca. 1970. Over time, more people (women and men) are living as singles; more live in other family types than in marriage; and fewer are getting married. This has happened due to increasing divorce rates as well as the emergence of consensual unions.

In an international comparison, the share of children who do not live with both parents is high, and similar to but not the highest among western countries. Both the United States and the UK have higher shares (Currie et al. 2009/2010). Changes in families with children have implied a gradual but consistent decline in the proportion of children who live with both parents. There are several combined consequences of changes in fertility for children and family patterns: as fewer men become fathers, more children are born outside marriage, men have children in more 'sets', and more children do not live with their fathers. Furthermore, with more break-ups and more 'recirculation' of fathers, more children live with half-siblings and step-siblings.

Child welfare

Child Poverty

Although children in the Nordic countries are well-off compared to children in other European countries, a significant share of them are faced with poor living conditions and life opportunities. Furthermore, in some areas this share is increasing, especially in Iceland since the recession in 2008.

In a recently published UNICEF report (2014), comparing changes in rates of poverty among children during the period of 2008-2012, Iceland occupies the lowest spot of all compared countries with an increased percentage of child poverty from 11.2 in 2008 to 31.6 in 2012. Finland's percentage has decreased from 12.0 to 8.8, and Sweden from 12.9 to 12.1 in 2010. Norway has decreased the number substantially from 9.6 to 5.3. Except for Iceland the Nordic countries thus show low figures in a European comparison. For instance, in 2012 UK had 25.6 percent of children in poverty compared to 24 percent in 2008.

Another indicator is for young people aged 15-24 not enrolled in education, employment, or training (NEET), where figures have increased in all Nordic countries except for Sweden. The figures are between 5 and 9 percent in the Nordic countries – lowest in Norway and highest in Finland. However compared to Europe in general, the rate of NEET is relatively low among Nordic young people.

What are the long term effects for children in poor families? We know from a Danish study on the wellbeing of children (Ottosen et al. 2010) that children risk social exclusion depending on family type. Children in single parent families and children in reconstituted families are exposed to higher risks. The risks are linked to a combination of factors, such as unemployment and lower levels of education in parents. Swedish studies show similar results (Socialstyrelsen 2009). In general, social inequality is a part of the problem of poverty, but not the only factor.

Single mother families

As in many other countries, single mother households are over-represented among children living in poor families. The percentage of single-mother households is about 10 per cent in all the Nordic countries. However, the percentage of poor households among the single-parent households is considerably higher – around 20 per cent in Denmark and Finland and

around 30 per cent in Iceland, Norway and Sweden (Deding and Forssén 2014: 101). The risk of poverty is higher in a family with one, rather than two, adults, but still it should be noted that financial concerns are substantial in single mother families.

Immigrant families

An even higher proportion of poverty among children is found in immigrant families: about half of these children are poor. In many European countries, the share of immigrants from outside EU has increased substantially over the last decades. Many of them are living without a steady income from work, which brings economic problems for the families. In Sweden, Norway, Finland and Germany, in particular, the share of poverty is very high – about 50 per cent (56 per cent in Sweden), and much higher than the share of immigrants in the general population would suggest (Dedding & Forssén 2014: 102). This indicates that immigrant children constitute a high-risk group that policymakers should pay specific attention to in the coming years.

How welfare states respond to immigration and refugees has important implications for families and the well-being of children in both short and long term perspectives. Integration policy is dependent on welfare policy and family policy. Many immigrants in the Nordic countries are experiencing long periods of economic deprivation. Both economic deprivation and uncertainty about the future have social and psychological costs for children and their families. A sense of solitude and of exclusion is a signifying part of the life of asylum-seeking and of weakly integrated children and families. These emotions and practices are prevalent in all integration regimes, but the more the regimes strive for equal treatment of citizens and immigrants, the less likely it is that exclusionary mechanisms will be set in force.

There is a mutual interdependency between immigrants and the welfare states. For instance, in Sweden most people accept that immigration is a necessary precondition for economic growth and future prosperity of the welfare state. Sweden can, in a comparative perspective, be regarded as applying an incorporation regime with equal treatment of citizens and immigrants as far as the right to welfare benefits is concerned. However Denmark applies a more restrictive incorporation regime (Sainsbury 2012: 232-237). We can suppose that the restrictive conditions of the Danish incorporation regime and the way it is connected with welfare support

will result in a more enduring sense of exclusion among Danish children and their families. A macro policy of deterrence has micro political consequences of exclusion and a sense of otherness among immigrants. The construction of immigrant identities is related to general attitudes which are embedded in regulations and practices applied during the whole process of seeking asylum. These include being interrogated, supplied with housing, health care, education, waiting for permanent residence permits, and the ability to control your living conditions. Family relations, be they local or transnational, are very important during the waiting period. For this reason, it is important that families can provide support and care and have the ability to control their own lives. This is why family reunification is important for members of immigrant families, even if in the short-term perspective it might be regarded as an economic risk by the host society. However, segregation and long term economic deprivation counteract resilience strategies and integration (Björnberg 2014: 272; Björnberg & Jensen 2013: 237).

Care policies

Child care

All Nordic countries pay special attention to public care issues, primarily to the care for small children but also the care of dependent elderly and disabled individuals. For children under six years old (eight years old in Sweden), parental leave has been extended over years regarding length of leave, but the schemes applied within the countries vary. Sweden at present offers the longest leave and Iceland the shortest, with a considerable difference of 30 weeks between them.

In all Nordic countries, except for Denmark, political attention has been put on fathers and their ability to take advantage of the right to parental leave. A special report commissioned by the then Social Democratic government (SOU 2005) in Sweden (SOU 2005) suggested restructuring the country's parental leave system. The report's authors argued that the great flexibility that the current scheme allows, in terms of how the parental leave period could be divided between the parents gives mothers the option to use up almost all of the leave days allotted to the couple. This has sent the wrong message that child care is optional for men but an obligation for women, in the sense that mothers have the main responsibility for the care of the children. Long parental leave is now seen as an obstacle

in the efforts to improve women's position in the labour market. Together with part-time work it serves to cement women into their traditional role as caregivers and providers of domestic work, helping to reproduce the prevailing attitudes that portray them as more committed to family than work. Full-time employment is firmly established as a symbol for work commitment, and it is associated with masculinity and regarded as a normative standard.

To counteract negative effects for mothers choosing to take long parental leave it has been argued that parental leave ought to be individualised in the sense that it should be more evenly divided between the two parents without simply leaving it to the partners to decide how to dispose of their allotted days. Following these arguments, sharper incentives for the more equal sharing of the leave have been implemented in the Nordic countries except for Denmark. Most commonly, earmarking a certain number of non-transferable weeks to mothers and fathers, which are lost if not used, has been introduced in these countries. The variation in the policy to encourage fathers to take leave is also evident in the outcomes. Icelandic fathers far exceed their Nordic counterparts in using around one third of all leave days, with fathers in both Finland and Denmark only using around 10 per cent. Fathers in Sweden use 24 per cent of available days (NOSOSCO 2012).

The so-called father's quota has been shown to have the largest effect on fathers' uptake of parental leave. The current Swedish government (social democratic and green) is proposing to introduce three months for each parent, whereas Norway has two months and Iceland three months reserved for each parent. As the entitlements to paid parental leave have gradually been increasing for both men and women, there is no sign of the policies eroding. On the contrary, as already indicated, there is a growing involvement of the state in developing longer periods of time for parental leave.

Availability of long parental leave means that take up rates of public day care for children under one year old is low in the Nordic countries. Only in Denmark is the take up of day care for children under the age of one considerable, with nearly one in five children in this age group being cared for outside the home.

The option of a child home care allowance is available in Norway, Finland, and Sweden, offering the choice between institutional and home-based care for children. Arguments in favour of it have used 'freedom of choice' as a catchphrase to portray the new arrangement as serving the best

interests of the family and/or the child. It has however, been criticised for its negative effect on gender and class inequality, since the option is used mainly by women with low-income jobs and mothers with an immigrant background. This alternative is more popular in Finland, however, than in Norway and Sweden. Such systems can be regarded as a move towards increased re-familisation (Eydal & Rostgaard 2013: 238-239).

Extended families

Seen from a welfare perspective, expectations from the welfare state on family relationships seem to have gained a more important role. On the one hand, the policy trends emphasising individual responsibilities for the creation of life chances promote individualisation, such as the capacity to focus on oneself, to be prepared for flexibility in work in terms of working hours or even locations. However, the extended family with multiple generations is increasingly coming into focus, especially with the advanced care needs of an ageing population. While in the Nordic model, the responsibility for care of the elderly rests with the municipalities, reductions in public support have made assistance from close kin grow in significance, at least in Sweden. So far, the trend has not been recognised by policy-makers as an issue of work and family life balance. The development towards greater participation of families in the care of the elderly, however, has obvious consequences for gender equality, given that it is mostly women who take on the additional responsibilities, with repercussions for their working situation. What is also visible in all the Nordic countries is that the developing systems create class inequalities in access to care, since informal help is more common among people with less education. This development is a challenge for future family policies in the Nordic countries.

Another challenge is the role of multigenerational family support in family policy, especially in terms of financial independence between generations. We can expect increased vulnerability of the less educated, immigrants, and young people. To the extent that state protection is reduced, people will have to rely on support from other sources – families and voluntary organisations. Although families in the Nordic systems are not obliged to support adult children and elderly parents, this has sometimes been put forward as a “normal” expectation in political debates. However, intergenerational financial support is unequally distributed according to class and ethnicity (Björnberg & Ekbrand 2008). For children, relations-

hips with grandparents pose important and increasing significance regarding support in everyday life.

Domestic work

Regarding domestic work, Sweden and Finland have introduced tax reductions for the purchase of private services for the household motivated by the following arguments: to encourage women to pursue a career, to create work opportunities for immigrants (mostly women) and young people, to reduce the number of less educated individuals with difficulties in entering the labour market, and to legalise the 'shadow' market for household work. The introduction of these tax reductions was highly contested in political debates in Sweden. While it may certainly be viewed as beneficial to some individuals and families, it can just as equally be seen as merely passing the problem on to another group of women. It also strengthens the existing gender patterns among social classes, as it is primarily the better-off women who can afford to purchase private services to begin with (Sköld 2009). Moreover, the reform can hardly be proposed as a solution for gender equality more broadly, given that the privately contracted work will be performed by other women at low cost, which ensures that the maintenance of the domestic sphere will continue to be assigned low value, perhaps even lower than at present. In other words, these tax reductions are only likely to reproduce and reinforce a gendered labour market. At the same time, however, the reform is also of importance, since it makes note of takes notice of more long-standing situations for families as children get older. Yet, given that practices in households develop over time, greater emphasis needs to be placed on other measures as well.

But overall, the Nordic countries stand out in comparison to most other European countries with their legal entitlement to day care for young children under three years of age. The user fees are moderate and low-income families can receive support if needed. In the last decades, the gap between the provisions of day care volumes between the countries has narrowed, and in all of them, pre-school or kindergarten provision is now the most common form of day care for children from the age of two, except for Finland, where the children start pre-school considerably later than do the children in the other Nordic countries. The tax reduction for buying domestic and care services can be used to solve problems regarding care of older children, for instance with school work, with bringing children to leisure activities or with babysitting needs

Work and family

Flexible work hours

Work flexibility has become a catch word in descriptions of changes of changes of paid work in contemporary societies. A major issue related to the increasing diversity of working time and of new forms of work concerns the difficulties of combining work and private life. There are still marked gender differences in the adaptability of the working time to family responsibilities and, in particular, in the division of the unpaid work in the family – housework and care of dependents. Women tend to meet the needs of the family with part-time work, whereas men do not. The flexibilisation of work regulations is a challenge for family relationships, gender equality, and for those institutions which are responsible for the care of children and elderly. It is a matter of overall flexibility to address new demands (Boje & Ejrnaes 2013: 180-181).

According to a European study, the Nordic countries have the highest level of working time flexibility among selected EU Member States. In particular, Denmark and Sweden have a high level of overall working time flexibility, but the other countries are also characterised by high flexibility (op.cit: 200). Flexibility can be a good thing as long as family responsibilities are taken into consideration. From an employee perspective, flexi-time, working time banks, and annualised hours mean being available at peak periods. These seem to be some of the most family-friendly types of flexibility in which the time schedule is determined by the employee or jointly between employer and employee. In contrast to this we have other forms (Boje & Ejrnaes 2014: 180-181) of flexible working time, which are employer-friendly, but highly constraining for the employee in balancing work-family responsibilities. These forms are overtime, long hours, working evenings or nights, etc. Part-time is the most popular form of flexible working time arrangement in the Nordic countries among women except in Finland, where traditionally there is reluctance towards part-time employment.

Variable and especially unpredictable working hours and work on demand have grown in importance, especially among young women, and these can be very stressful to cope with in dual-earner families where flexibility is demanded for both parents, but even more so in single parent households. Working part-time might be an advantage for women with care responsibilities if the time allocation fits with the opening hours of

the child care institutions, but part-time jobs are often used by the employers to address special supply demands outside the normal working hours. Examples of this include shops with long opening hours, services during early or late hours in the public sector, etc. In these cases, the part-time schedule is highly inflexible for the employees. Iceland has the lowest level of overall flexibility among the Nordic countries. The types of 'flexibility', which are most often used among men in Iceland, comprise working overtime, long hours, and evening work. These are all types of non-standard work, which are not employee-friendly. Icelandic women are less employed in flexible working time arrangements except when it comes to part-time employment. From a work-family perspective, working time flexibility is only useful if the employee can decide the time schedule. In this respect we find marked gender differences in the Nordic countries. About half of employed mothers are not able to decide when to start and finish work, while 25 per cent of fathers are. Another indication of stressful working time can be seen in the use of evening or night work. This type of working time is used frequently by about 25 per cent of parents in the Nordic countries (op.cit.: 201).

Working conditions more than family responsibilities create work-family conflicts. This is illustrated by the high discrepancy between actual and preferred working time among both men and women in all the Nordic countries. A large share of Nordic employees want to have shorter working hours per week than they actually have, but on the other hand, we also know that many women in part-time jobs want longer hours in order to be able to support themselves. In most families there are care responsibilities both in relation to children and older family members, but caring for small children aged 0-3 is most demanding and primarily prevents women from realising their preferred involvement in paid work. Increasingly, men's labour market careers are affected by caring responsibilities in the family. Here, Finland is an exception. Finnish men seem only to be mildly affected in their careers by care responsibilities, for unknown reasons.

Concluding reflections

Family policies, in particular care policies for children and elderly family members, have been regarded as the main vehicle for attaining gender equality. The analysis of current trends in the region paints a mixed picture of stagnation, backlash, and progress which complicates the question

of gender equality in both families and the labour market. As has been shown in this paper, family life and gender equality are strongly influenced by other policy areas, such as changes within labour markets and labour market policy, income policy, and care policies. In general, child care policies and parental leave policies are still cornerstones in family policy throughout the Nordic countries and seem to be established measures within family policy, in general. Even more, fatherhood and the role of fathers in childcare have been the objects of policies regarding parental leave in the Nordic countries, with the exception of Denmark. In the context of fertility and insecure employment among young people and immigrants, entitlement criteria pose a challenge for payments within the parental leave insurance. Flexibilisation within labour markets also brings challenges for family policies regarding work, care of children, and elderly dependent parents.

The individual rights to social security seem to be adapted to the increasing diversification of family forms. However, entitlement to social security is a problem in connection with short term contracts and temporary employments. It has consequences for the timing of parenthood. This development poses a challenge for family policy in the Nordic countries and, for instance, brings issues of artificial reproduction and maybe even surrogate births to the forefront.

Single mothers in the Nordic countries enjoy a better situation than their counterparts in other European countries, but many still carry a heavy burden when they try to cope with reconciling work and family, especially financially and, in some cases, regarding the management of joint legal and practical custody. The standard of living of single mothers has hardly improved, with children facing the consequence of growing up with fewer economic resources. Women are also more likely to work in temporary and non-voluntary part-time jobs, receiving uniformly lower pay. In all Nordic countries, women with and without children tend to work on temporary contracts to a higher extent than men. However, part-time work is more frequent among single mothers (Berglund et al. 2010). The public sector has generally been more family-friendly, although salaries are typically low, with the discrepancy between private and public sector workers having only grown due to efforts to curtail public expenses.

Despite institutional interventions which try to alter them, gender practices and structures seem highly resistant to change. Yet, the male power continues to be anchored in a gender order that grants men greater freedom to pursue their careers and make more money, while being cared

for in their households. At the same time as men have been relieved of the burden of having the sole responsibility for economic maintenance and key decisions, women have been confronted with the obligation to work without being relieved of their full responsibilities of caring for others and running the household. Regarding care and family, many women choose to work part-time at the expense of their income in both short- and long-term perspectives. To the extent that part-time work is systematically a female issue, we regard this as a target problem for family policy. Care is still mainly looked upon as a female issue, whereas the full-time norm of work is primarily a male issue.

Comparing the Nordic adoptions of neo-liberal ideology to social security and equality suggest that discourse and policy change have been more radical since the 1990s in Sweden than in the other Nordic countries. Taken together we find additional evidence that the new turn in policy has been more disadvantageous for women than men, considering that female jobs are generally lower paid, more exposed to flexible and inconvenient work hours, more exposed to sick leave and, in the case of single mothers, more exposed to temporary jobs and unemployment periods. The risk of poverty among single mothers and migrant families reflects structural circumstances, but is discursively framed as a matter of bad choice and life style.

In the years to come, there will be a great need for a qualified labour force, and women today are especially well-educated. Given the strong emphasis on incentives for work in social policies, it is, however, necessary to analyse how working conditions are developing for women. Organisational reforms aiming at further privatisation of service work have partly improved the salaries for some categories of women, but not for those with the lowest pay. The political landscapes of the Nordic countries have begun to change, and the consequences of these changes have already affected the pace of the reform process towards greater gender equality. In Sweden in the 1970s it was proposed that gender equality should be integrated within an overarching goal of social justice and social equality. However, following the economic crises during the 1990s and the 2000s, gender equality has been regarded as separate from an overarching policy for social and economic equality. During this period, increased emphasis has been placed on individual achievements and acceptance of widening income dispersal through the individualised setting of wages (Tollin 2012). An overall liberal turn in the political landscape has given priority to individual responsibilities and social inequality as prerequisites for

competition and efficiency within various economic activities. Individuals are increasingly required to improve their living conditions by their own volition, and this is paralleled by the fact that conditions on a collective level have become tougher, through harder practices in the labour market, insecure work contracts, and overall flexibility. The developments call attention to the gendered effects that the changes of the institutional regulation of entitlements within the respective social security systems may have. Gender mainstreaming has been launched at EU levels and adopted by all Nordic countries with the aim of preventing gender inequalities through integrating a gender perspective in policy proposals over a wide range of activities. The extent to which gender mainstreaming has proved successful in implementation has, however, been cast in doubt by critical academic studies (Bacchi 2003; Calvo 2013; Tollin 2012). A critical view that has been put forward is that gender mainstreaming is rather a matter of technicalities with less focus on integration with policy goals for the achievement of gender equality, in general. However, gender mainstreaming generally appears to be a way forward to improve gender equality and conditions for family life.

Bibliography

- Andersson, Gunnar, Rønsen, Marit, Knudsen, Lisbeth, Lappegård, Trude, Neyer, Gerda, Skrede, Kari, Teschner, Kathrin, Vikat, Andres 2008: Cohort Fertility Patterns in the Nordic Countries, MPIDR Working Paper, WP 2008-008.
- Bacchi, Carol. 2003: Mainstreaming and Neoliberalism. A Contested Relationship. *Policy and Society*, 222, 98-118.
- Baldassar, Loretta. & Merla, Laura (eds.) 2013: *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care*. London: Routledge.
- Bengtsson, Mattias. & Berglund, Tomas 2012: Labour Market Policies in Transition. From Social Engineering to Standby-Ability. In: Larsson, B., M. Letell & H. Thörn (eds.): *Transformations of the Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance?* 86-103. London: Palgrave MacMillan.
- Bengtsson, Mattias. & Jacobsson, Kerstin 2013: Europas låga arbetskraftsinvesteringar – ett högt pris att betala? In: Bardjieva, Antonia., Oxelheim, Lars & Persson, Tomas (eds.): *Ett konkurrenskraftigt EU till rätt pris*. 115-144. Stockholm: Santérus Förlag

- Björklund, Anders. & Jäntti, Markus 2011: SNS Välfärdsrapport. <http://www.sns.se/forlag/sns-valfardsrapport-2011-inkomstfordelningen-i-sverige>. Retrieved November 15 2014
- Björnberg, Ulla & Ekbrand, Hans 2008: Intergenerational Solidarity and Social Structures in Sweden. Class, Ethnicity and Gender in Public and Private Support Patterns. In: Saraceno, Chiara (ed.): *Families, Ageing and Social Policy. Intergenerational Solidarity in European Welfare States*. 236-258. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Björnberg, Ulla 2012: "Social Policy Reforms in Sweden: New Perspectives on Rights and Obligations". In: Larsson, Bengt, M. Letell, Martin & Thörn, Håkan (eds.): *Transformations of the Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance?* 71-85. London: Palgrave MacMillan
- Björnberg, Ulla & Ottosen, Mai Heide (eds.). 2013 *Challenges for future family policies in the Nordic countries*. Copenhagen: The Danish National Centre for social research.
- Björnberg, Ulla & Jensen, An-Magritt 2013 Immigration, Children and families in Björnberg, Ulla. & Ottosen, Mai Heide. 2013 *Challenges for future family policies in the Nordic countries*. 229-242 Copenhagen: The Danish National Centre for social research
- Björnberg, Ulla 2014. Ambivalent policies, uncertain identities: asylum-seeking families in Sweden in Kneebone, Susan, Stevens, Dallal & Baldassar, Loretta eds.) 2014 *Refugee protection and the Role of Law. Conflicting Identities*. 217-234. London : Routledge
- Boje, Tomas & Ejrnaes, Anders 2013 Flexibility in work, family relations, allocation of time. In Björnberg, Ulla & Ottosen, Mai Heide eds.) 2013 *Challenges for future family policies in the Nordic countries*. 171-206. Copenhagen: The Danish National Centre for social research
- Bäck-Wiklund, Margareta & Johansson, Tomas 2012: *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Calvo, Dolores. 2013: *What is the Problem of Gender? Mainstreaming Gender in Migration and Development Policies in the European Union*. Gothenburg: Department of Sociology and Work Science, Gothenburg University.

- Currie C., Zanotti, A. Morgan, D., Currie, M. de Looze, C. Roberts, O., Samdal, O.R.F. Smith & V. Barnekow 2009/2010: Social Determinants of Health and Well-being among young People. Health behavior in young children HBSC study international report from the 2009/2010 survey. 126 Copenhagen: WHO Regional office for Europe 2012 <http://apps.who.int/bookorders/anglais/detart1.jsp?sesslan=1&codlan=1&codcol=34&codcch=117#> Retrieved 28 November 2014
- Dedding, Mette & Forssén, Katja 2014 Child Welfare” in Björnberg, Ulla & Ottosen, Mai Heide (eds.) *Challenges for future family policies in the Nordic countries*. 99-126. Copenhagen: The Danish National Centre for social research.
- Eydal, Gudny & Rostgaard, Tine 2013 Caring families: Policies and Practices in in Björnberg, Ulla & Ottosen, Mai Heide (eds.) *Nordic countries in Challenges for future family policies in the Nordic countries*. 133-170. Copenhagen: The Danish National Centre for social research
- Lesthaeghe, Ron 1995 ‘The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation’ in: Oppenheim, M & An-Magritt Jensen (eds.): *Gender and family Change in Industrial Countries*: 17-62. Oxford: Clarendon Press
- Morgan, David. 1996 *Family Connections. An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Policy Press
- NOSOSCO2012 Social Tryghed i de Nordiske Lande – Omfang, udgifter og finansiering. 2009/2010 Copenhagen: Nordisk Socialstatistik Kommitté.
- Ottosen, Mai Heide, Andersen, Dines, Palmhøj Nilesen, Lisbeth, Lausen, Mette, Stage, Sofie 2010. *Børn og unge i Danmark. Velfærd og trivsel* 2010 Copenhagen: National Danish Centre for Social Research.
- Ottosen, Mai Heide & Jensen, An Magritt 2013 ”Divertisies in family formation and family forms” in Björnberg, U. & Ottosen, Mai Heide. 2013 *Challenges for future family policies in the Nordic countries*. 39-67 Copenhagen: The Danish National Centre for social research
- Sainsbury, Diane 2012 *Welfare states and immigrant rights. The politics of inclusion and exclusion*. Oxford: Oxford University Press
- Schmidt, L. & C.S. Sejbæk 2012: Nedsat frugtbarhed. In: Schmidt, Lone. & A. Pinborg, Anja: *Fertilitet og Sundhed*. Copenhagen: Munksgaard.

- Sobotka, T., Hansen, M.A., Jensen, T.K, Pedersen, A.T. Lutz, W. & Skakkebæk, N.E. 2008: *The Contribution of Assisted Reproduction to Completed Fertility: An Analysis of Danish Data*. Poulution and Development Review, 341,79-101.
- Socialstyrelsen 2009: *Folkhälsorapport 2009*. Stockholm.
<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2009/2009-126-71>. 15 November 2014
- Skillnader i livschanser och hälsa i Göteborg*, 2014 Göteborgs Stad
- Sköld, Lovisa 2009 ”Hushållsnära tjänster – mest för höginkomsttagare” Stockholm: Statistics Sweden, *Välfärd* 2 24-25
- Socialstyrelsen 2010: *Social Rapport*.
<http://www.socialstyrelsen.se/publikationer2010/2010-3-11>
- SOU 2005 *Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdheten mot nya mål*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2012: *Sveriges Socialförsäkringar i jämförande perspektiv. En institutionell analys av sjuk-, arbetsskade- och arbetslöshetsförsäkringarna i 18 OECD-länder 1930-2010*. Underlagsrapport till den parlamentariska Socialförsäkringsutredningen. S 2010:04.15 Oktober 2014
- Statistics Finland 2010: Population Structure 2010, Appendix Table 5 & 6.
- Statistics Norway 2011: <http://www.ssb.no/a/barnogunge/2011/tabeller/familie/fam1000.html>. Retrieved 10 October 2014
- Statistics Norway 2010: <http://www.ssb.no/forskning/artiklar/2010/12/1291971404.06.html>. Retrieved 17 June 2012.
- Tollin, Katharina. 2012: *Sida vid Sida. En studie av jämställdhetspolitikens genealogi 1971-2006* Stockholm: Department of Political Science, University of Stockholm.

Tidigare artiklar i serien **Forskning om Europafrågor**

Ahnlid, A. & Alvstam, C. & Lindberg, L. 'A World Without Verona Walls': New challenges for the external trade policy of the EU in a resilient global economy – with a special focus on Asia, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Albi, A. Europe Agreement and European Integration in Estonia - Constitutional Aspects, *Forskning om Europafrågor* Nr 11

Alvstam, C. G. The Economic Geography of Amalgamation: Twenty years of European economic re-integration after the collapse of the socialist economies in Central/Eastern Europe, *Forskning om Europafrågor* Nr 24

Alvstam, C.G. EU:s utvidgning österut: Uppkomsten av nya geografiska mönster i transitionens spår, *Forskning om Europafrågor* Nr 7

Alvstam, C.G. Rumslig ekonomisk interaktion i Europa, *Forskning om Europafrågor* Nr 1

Andersson, H. Hur gemensam är EU:s "gemensamma" flyktingpolitik?, *Forskning om Europafrågor* Nr 15

Andersson, H.E. Sverige – den motsträvige europén som vill ha överstatlig Migrationspolitik, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Andrén, D. & Andrén, T. För höga förväntningar på högskoleutbildningen i Rumänien?, *Forskning om Europafrågor* Nr 20

Andrén, M. Det som är gemensamt: talet om europeisk identitet, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Andrén, M. Att frambringa det uthärdliga, *Forskning om Europafrågor* Nr 12

Andrén, M. Inledning: Sverige i Europa, *Forskning om Europafrågor* nr 23

Anthony, I. Balancing competing priorities in foreign and trade policy: restraining proliferation while completing the single market, *Forskning om Europafrågor Nr 10*

Baaz, M. Americans were from Venus and Europeans from Mars. Trading Places in International Relations, *Forskning om Europafrågor Nr 20*

Baaz, M. Konkurrerande visioner om internationell fred- och säkerhet (I): Pax Americana eller Imperium Americanum, *Forskning om Europafrågor Nr 21*

Bengtsson, R. The European Security Order: The EU and the Dynamics of Inclusion and Exclusion, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Berg, L. Rutger – Göteborgare, svensk, europé, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Berg, L. Hallänning, svensk, europé? - euron och känslan av hemmahörande, *Forskning om Europafrågor Nr 17*

Bergquist, M. Metalltalet – femtio år efteråt, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Bjereld, U. & Demker, M. Frihet och övervakning, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Bjereld, U. Sammanställning av pågående europarelaterad forskning vid samhällsvetenskapliga fakulteten, *Forskning om Europafrågor Nr 1*

Björnberg, U. Familje och familjepolitiken - en internationell jämförelse, *Forskning om Europafrågor Nr 1*

Björnberg, U. Welfare policy and employment in the context of family change in eight North-European countries, *Forskning om Europafrågor Nr 20*

Blombäck, S. A theoretical Framework for Analyzing the Electoral Fate of New Political Parties in the European Parliament, *Forskning om Europafrågor Nr 26*

Blomqvist, G. Från givare till medspelare: Stiftelser som forskningsfinansierare, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Boholm, Å-R. Löfstedt - U.Strandberg Understanding Siting Controversy: Issues of Local Identity, Trust and Stigma, *Forskning om Europafrågor Nr 6*

Boholm, Å. Commemorating Chernobyl: Visual Information and the Cultural Construction of Risk Messages, *Forskning om Europafrågor* Nr 4

Brodin, A. Ports in Transition: The Changing Situation for Ports in Russia and the Baltic States in Times of Geopolitical and Economical Transition, *Forskning om Europafrågor* Nr 8

Brodin, A. Russian Transit Trade in the Baltic Sea Region, *Forskning om Europafrågor* Nr 14

Brodin, A. Uppbyggnad av ny infrastruktur: Rysslands och de baltiska staternas utrikeshandel med väst, *Forskning om Europafrågor* Nr 6

Brommesson, D. En europeisk utrikespolitik? – Om moralsynen i svensk deklarerad utrikespolitik, *Forskning om Europafrågor* Nr 20

Brommesson, D. Upprättandet av diplomatisk relation mellan Sverige och Heliga Stolen – ett flerdimensionellt utrikespolitiskt beslut, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Brothén, M. Kombination av kontakter, *Forskning om Europafrågor* Nr 13

Bågenholm, A. Fortfarande ”annorlunda”: Missnöje och partipolitisk turbulens i Centraleuropa, *Forskning om Europafrågor* Nr 24

Bågenholm, A. Let's Have a Party! Centraleuropeisk partipolitik i förändring, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Bågenholm, A. Understanding Constraints An analysis of the Determinants of Success and Failure in the East European Reform Process, *Forskning om Europafrågor* Nr 12

Carle, J. Social and political activity among unemployed young people in Six Northern European Countries, *Forskning om Europafrågor* Nr 7

Cramér, P. A Brief Reflection on the Effects of European Effective multilateralism, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Cramér, P. Nationell kärnavfallspolitik i en europeisk union? *Forskning om Europafrågor* Nr 17

Cramér, P. Noteringar rörande subsidiaritetspolitikens tillämpning i framtidens EG/EU, *Forskning om Europafrågor* Nr 1

Cramér, P. Utgångspunkter för en rättsvetenskaplig studie av fenomenet regleringskonkurrens - om rättslig reglering i ett globaliserat ekonomiskt system, *Forskning om Europafrågor Nr 12*

Czarniawska, B. European Capitals 2000: On Local Construction of Universal Models, *Forskning om Europafrågor Nr 6*

Danielsson, L. EU:s relation till Kina – en inte särskilt gemensam utrikespolitik, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Demker, M. Religion och politik - den europeiska kristdemokratin, *Forskning om Europafrågor Nr 2*

Dodillet, S. Hur kan spetssatsningar motiveras? Om en idéhistorisk studie av utbildningsvetenskapliga debatter i Sverige, Öst- och Västtyskland, *Forskning om Europafrågor nr 23*

Elgström, O. EU Leadership in an Emerging New World Order, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Engelbrektsson, M. Ursäkta, var ligger Regionernas Europa?, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Erhag, T. Finansiering av social trygghet och fri rörlighet inom EU, *Forskning om Europafrågor Nr 6*

Erhag, T. Om EU/EES-medborgares uppehållsrätt - finns det några gränser?, *Forskning om Europafrågor Nr 22*

Gardberg Morner, C. Att leva som ensamstående mamma i Italien - skiss av en sydeuropeisk välfärdsmodell, *Forskning om Europafrågor Nr 12*

Garvi, M. & Kullenberg, M. ICT, an enabling Force- Service Location, Work Forms, and the Individual. A Case Study of Scandinavian Teleworkers in the Sun Belt, *Forskning om Europafrågor Nr 7*

Gerner, K. Lyckades Sheriffen? 1989 ur Centraleuropas perspektiv, *Forskning om Europafrågor Nr 24*

Grinell, K. Vilka européer är sevärda? Exemplet sydlänningen, *Forskning om Europafrågor Nr 17*

Gråbacke, C. Organiserad fritid för arbetarklassen. Rese- och fritidsorganisationer i mellankrigstidens Europa, *Forskning om Europafrågor Nr 16*

Gustafsson, B. Socialbidragets varaktighet i Sverige och Tyskland, *Forskning om Europafrågor* Nr 4

Gustafsson, K-E. Komparativa studier av europeisk dagstidnings utgivning, *Forskning om Europafrågor* Nr 3

Gustavsson, S. Verklighetsnära statskunskap, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Haerpfer, C. A New Index of Democracy: The Democratisation of the Mass Public in Central and Eastern European Countries 1991-1998, *Forskning om Europafrågor* Nr 9

Hagsgård, A. När är en nationell domstol skyldig att begära prejudiciella tolkningsbesked från EG-domstolen?, *Forskning om Europafrågor* Nr 2

Hammarlund, K.G. Det dubbla arvet: Internationalism och nationalism i det europeiska forskarsamhället, *Forskning om Europafrågor* Nr 7

Hammes, K. Trade Credits, a financing alternative? A comparative study, *Forskning om Europafrågor* Nr 12

Haupt, Dirk R. The Future Relationship between the Rules on Export of Dual-Use Goods and the Exemption Laid down in Article 296(1)(b) EC Legal Viewpoints Darting a Side-Glance at the EU Code of Conduct on Arms Exports, *Forskning om Europafrågor* Nr 10

Herolf, G. Vart tog Europatanken vägen?, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Hettne, B. 350 år av Westfalisk ordning, *Forskning om Europafrågor* Nr 6

Hettne, B. Om integration och desintegration i Europa, *Forskning om Europafrågor* Nr 1

Holmberg, S. EU-kramare: Vilka är dom?, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Jagudina, Z. Civil Society in the Daily Life of Post-Soviet Russia, *Forskning om Europafrågor* Nr 6

Jagudina, Z. The Politics of the Public Sphere in Post-Soviet Russia: Theories and Practices. Narratives about People and Community, *Forskning om Europafrågor* Nr 9

Jerneck, M. 15 år efter EMU-utredningen – osvuret är bäst?, *Forskning om Europafrågor* Nr 2

Johansson Heinö, A: Blott Sverige svenska nationalisterna har – Sverigedemokraterna i ett komparativt europeiskt perspektiv, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Johansson, A. Staten, Nationen och Individen Om identitetspolitik i det postkommunistiska Central- och Östeuropa, *Forskning om Europafrågor* Nr 15

Jonasson, A-K. The Prospects for EU Democracy Promotion towards its Muslim Neighbours around the Mediterranean: A Theoretical Framework, *Forskning om Europafrågor* Nr 21

Jonson, L. Rutger, Ryssland och den europeiska politiken, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Jotun, P. Nationsbildande i Östeuropa, *Forskning om Europafrågor* Nr 4

Jönsson, C. Understanding Europe: From territorial to network logic?, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Jörnmark, J. Europeiskt kol och europeisk desintegration, *Forskning om Europafrågor* Nr 2

Kahn, M. The Bulldog watches the Bear: British Government assessments of Soviet strength 1939-45, and the emergence of the Cold War, *Forskning om Europafrågor* Nr 20

Karlsson, B. Ett enat Europa under tysk ledning, *Forskning om Europafrågor* nr 23

Karlsson, B. Handelsavtalen med Sovjetunionen och Polen 1946-47, *Forskning om Europafrågor* Nr 1

Karlsson, B. Sweden and European economic cooperation in the 1950:s, *Forskning om Europafrågor* Nr 7

Katz, K. & Vinokurova, N. Women and Men in Taganrog, *Forskning om Europafrågor* Nr 13

Koutrakos, P. The inter-pillar approach to the legal regulation of exports of dual-use goods, *Forskning om Europafrågor* Nr 10

Larsson, G. Studiet av islam och muslimer i Sverige. Tillbakablickar, trender och framtidsutsikter, *Forskning om Europafrågor Nr 21*

Leffler, C. Sverige och Europa – Sverige i Europa, *Forskning om Europafrågor nr 23*

Leht, H. Baltic Case Estonia's relations with the WTO, *Forskning om Europafrågor Nr 11*

Leht, H. The Free Trade Agreements Concluded by Estonia with Non-EU Countries - in the Context of the WTO and the EU Membership, *Forskning om Europafrågor Nr 11*

Leppänen, K. Elin Wägner-International Contacts and Networks, *Forskning om Europafrågor Nr 15*

Lindahl, R. & Naurin, D. Sverige kärnland i EU?, *Forskning om Europafrågor nr 23*

Lindahl, R. Från europeiskt politiskt samarbete till gemensam utrikes- och säkerhetspolitik, *Forskning om Europafrågor Nr 1*

Lindahl, R. Västsvenska åsikter om Europasamarbete, *Forskning om Europafrågor Nr 20*

Lindberg, L. & Alvstam C, EU-ASEAN trade facing free trade negotiations, *Forskning om Europafrågor Nr 21*

Lindblad, S. Knowledge, Governance and Social Inclusion/Exclusion *Forskning om Europafrågor Nr 17*

Lindkvist, T. Sveriges medeltida europeisering *Forskning om Europafrågor Nr 20*

Lindström, K. The mass media's production of destination images: Mallorca's image in three Swedish Newspapers 1950-2000, *Forskning om Europafrågor Nr 15*

Lorentzon, S. Användningen av informationsteknologi i ett internationellt geografiskt perspektiv, *Forskning om Europafrågor Nr 2*

Lovén, K. —A Swiss cheese which has gone sour: aspekter på EU:s arbets-tidsdirektiv utifrån ett europafackligt perspektiv, *Forskning om Europafrågor Nr 22*

Lundgren Rydén, L. EU - en utmaning för den svenska arbetarrörelsen, *Forskning om Europafrågor Nr 13*

Magnusson, U. Nätverksbyggande för europeiskt studerandeutbyte, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Malmström, C. Lissabonfördraget – ett år senare, *Forskning om Europafrågor Nr 2*

Malmström, C. Myten om de regionala partiernas betydelse, *Forskning om Europafrågor Nr 4*

Mezhuev, V. Samovlastie: The Tradition of Autocracy in Contemporary Russia, *Forskning om Europafrågor Nr 9*

Miles, L. Looking Back on Sweden's 'Twin Faces': Reflections on Sweden and European Integration, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Moberg, A. Politiska villkorsklausuler i EU:s externa relationer – sann omtanke eller oroande sanning?, *Forskning om Europafrågor Nr 16*

Moberg, A. What Constitutes a Breach of the EC's Conditionality Clause?, *Forskning om Europafrågor Nr 22*

Månson, P. Ryssland och Europa: Ett komplicerat förhållande, *Forskning om Europafrågor Nr 25*

Månson, P. Har historien tagit slut? Historievetenskap, moral och politik: Exemplen nazism och kommunism, *Forskning om Europafrågor Nr 24*

Månson, P. Modernity, Identity, Rationality: The Transformation of Everyday Life in Post-Soviet Russia, *Forskning om Europafrågor Nr 6*

Månson, P. Russia under Putin: Trends and Prospects, *Forskning om Europafrågor Nr 9*

Månson, P. Vart går Ryssland?, *Forskning om Europafrågor Nr 3*

Månsson, S-A Brothel "Europe" - International Prostitution and Traffic in Women, *Forskning om Europafrågor Nr 1*

Mårtenson, R. Kulturens påverkan på personliga relationer i europeiskt affärsliv, *Forskning om Europafrågor Nr 6*

Naurin, D. & Cramér, P. Presentation of a New Research Project; The European Court of Justice as Political actor and Arena – Analyzing Member

States' Observations under the Preliminary Ruling Procedure, *Forskning om Europafrågor* Nr 22

Naurin, D. & Lindahl, R. Flexibel integration och utanförskapets politiska pris, *Forskning om Europafrågor* Nr 16

Naurin, D. Konsensusmyten. Är förhandlingarna i EU:s ministerråd verkligen så gulliga som sägs?, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Nilsson, I. Bilden av Berlinmuren: En visuell studie av en konflikt, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Nilsson, I. Demokrati och demokratins förutsättningar i Rumänien, *Forskning om Europafrågor* Nr 6

Nilsson, L. Regionen, EU och flernivådemokratin, *Forskning om Europafrågor* Nr 2

Nilsson, T. "De rika och mäktiga" En komparativ studie av förändring och kontinuitet inom företagareliter i Sverige, England och Tyskland 1880-1980, *Forskning om Europafrågor* Nr 12

Nordblad, J. Konsten att skapa svenskar i klassrummet – åskådningsundervisning i nationens utkant, *Forskning om Europafrågor* Nr 22

Nordström, L. Sveriges relationer till omvärlden - ekonomi och kultur, *Forskning om Europafrågor* Nr 1

Ojanen, H. Analysen av interorganisationella relationer som ett sätt att förstå EU:s karaktär som aktör i säkerhetspolitik, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Olljum, A. Estonia, the New Regionalism and European Integration, *Forskning om Europafrågor* Nr 3

Olsen Lundh, C. Kan man köpa sig rätten att förorena? Det europeiska utsläppshandelssystemet för koldioxid, *Forskning om Europafrågor* Nr 20

Olsson, U. Europeiska affärsbanker i ett historiskt perspektiv, *Forskning om Europafrågor* Nr 3

Peterson, B. Identifying the Enemy Within: Internal Enemys Image and Collective Identity in Russia, *Forskning om Europafrågor* Nr 9

Petrov, K. Medborgarrösten - en idéhistorisk jämförelse mellan rysk-sovjetisk glasnost och västeuropeisk offentlighet, *Forskning om Europafrågor* Nr 7

Piirainen, T. Learning to Live with the Market: Urban Households In Russia and the Official and Informal Economies, *Forskning om Europafrågor* Nr 9

Polk, J. & Makker, R. She Loves Me, She Loves Me Not: Vote Choice in Domestic and European Elections, *Forskning om Europafrågor* Nr 26

Raba, K. The Balance of Rights and Duties in the Europe Agreement between Estonia and the European Union, *Forskning om Europafrågor* Nr 11

Rovny, J. Ethnic Minorities and Left Party Response: Explaining Party Competition in Eastern Europe, *Forskning om Europafrågor* Nr 26

Rylander, D. Förändrade kontaktmönster i södra Östersjöområdet - nätverkstjänsternas roll i den regionala utvecklingen, *Forskning om Europafrågor* Nr 4

Shmulyar Gréen, O. From socialism to capitalism: a case study of new generation of entrepreneurs in St.Petersburg, *Forskning om Europafrågor* Nr 24

Shmulyar, O. Everyday Life Encounters with Markets in Russia, *Forskning om Europafrågor* Nr 6

Shmulyar, O. Success "à la Russe": A Case of New Russians, *Forskning om Europafrågor* Nr 9

Sobis, I. The Western Assistance to the Polish Employment Service in Transition: The Case of Lodz, 1989-97, *Forskning om Europafrågor* Nr 13

Spehar, A. — Eastern European Women: Winners or Losers in Post-Communist Transitions? *Forskning om Europafrågor* Nr 20

Spehar, A. Det förlorade paradiset? Berlinmurens fall och 20 år av reformer i Öst- och Centraleuropa, *Forskning om Europafrågor* Nr 24

Spehar, A. Reducing Refugee Numbers through European Integration? Swedish Party Politics and the Harmonisation of the European Asylum Policy, *Forskning om Europafrågor* Nr 26

Spehar, A. The EU as a Gender Policy Promoter in Western Balkans "Facade Democracies": Achievements, Gaps and Challenges, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Svensson, L. G. Professionella strategier för internationalisering, *Forskning om Europafrågor* Nr 2

Szücs, S. Den politiskt kontrollerade konflikten: Jämförande studier av lokalt ledarskap och demokratisk utveckling i Europa, *Forskning om Europafrågor* Nr 3

Söderbaum, F & Stålgren, P. The European Union as a Global Actor in the South, *Forskning om Europafrågor* Nr 20

Söderbaum, F. & Hettne, B. The European Union as an actor in Africa, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Söhrman, I. Minoritet och majoritet. Hur handskas de med varandra? Exemplet Schweiz och Spanien, *Forskning om Europafrågor* Nr 25

Telasuo, C. Institutionella skillnader och institutionell förändring i ekonomisk politik i Sverige och Finland under efterkrigstiden, *Forskning om Europafrågor* Nr 6

Thomson, R. & Naurin, D. & Smolen, M. The Evolution of Political Networks: Evidence from the European Union, *Forskning om Europafrågor* Nr 26

Töllborg, D. (ed) National Security and the Rule of Law, *Forskning om Europafrågor* Nr 5

Vajta, K & Andrén, M Kan en nation tala tre språk? Flerspråkighet och identitet i Luxemburg, *Forskning om Europafrågor* Nr 20

Vajta, K. Språket förgår, kulturen består? Om språkskifte och regional identitet på gränsen mellan Frankrike och Tyskland, *Forskning om Europafrågor* Nr 16

Wallace, C. Household Strategies and the Role of Different Economies in Russia, *Forskning om Europafrågor* Nr 9

Wallin, U. Rapporteringen i svensk dagspress av EMUomröstningskampanjen, *Forskning om Europafrågor* Nr 16

Weibull, L. Comparing European Newspaper Systems: Some Perspective, *Forskning om Europafrågor* Nr 13

Velicu, A. Civic Catechism and Reason during the French Revolution, *Forskning om Europafrågor Nr 13*

Westerhäll, L. Fri rörlighet och social trygghet i ett integrationsperspektiv, *Forskning om Europafrågor Nr 4*

Wihlborg, C. De institutionella ramarna för omvandling av f.d. planekonomier till, *Forskning om Europafrågor Nr 2*

Wihlborg, C. The Euro@10; Celebration Followed by Crisis, *Forskning om Europafrågor Nr 2*

Wihlborg, C. The European Shadow Financial Regulatory Committee, *Forskning om Europafrågor Nr 7*

Wiig, P. "Gemensamt kunskapande"-tankar från ett pågående EU-projekt, *Forskning om Europafrågor Nr 15*

Zdravomyslova, O. Youth in Russia: Experiencing Transformation: Some Trends of 90s, *Forskning om Europafrågor Nr 9*

Zetterquist, O. Quo vadis Suecia ? - den svenska konstitutionella rättens möte med Europarätten, *Forskning om Europafrågor nr 23*

Zukova, G. Uniform Interpretation and Application of the Europe Association Agreements. Work for the Association Councils or for judiciary?, *Forskning om Europafrågor Nr 11*

Åhman, J. The Existence of a Risk Assessment, *Forskning om Europafrågor Nr 21*